

**MEDIJI ANO
BUTČHIBJENGE AMALIPE
Tromalipe thaj djevapibe**

OEBS-esko dženo vaš tromalipe medijengo

**MEDIJI ANO
BUTČHIBJENGE AMALIPE
Tromalipe thaj djevapibe**

Gatisargja
Ana Karlsrajter

Nakhavdipe
Ljuan Koka

Beč, 2003. berš

Editori nais kerela Thagarutna Ekipe Republika Germaniaki
ano finansisko ažutipe

© 2003

Organizacia vaš evropako arakhibe thaj maškaripe (OSCE)

Kancelaria Rerezentatoresko vaš tromalipe mediengo

Kärtner Ring 5—7, Top 14, 2. DG,

A-1010 Vienna

Telefoni: +43-1 512 21 450

Telefaksi: +43-1 512 21 459

E-mail: pm-fom@osce.org

Raporti sikavela numa dikhibe e autorjengo thaj na djavapinena
on sar ofielno bahamutne OSCE-ske Rerezentatori vaš
tromalipe medienge.

Mothovdipe

Frajmut Duve	
Anglovakheribe	7
Milo Dor	
Sastipasko vakheribe	15
Tanja Popović	
Nakhli Jugoslaviaki Republika Makedonia	21
Turvinutnipe (Rekomendacie) vaš Nakhle	
Jugoslaviake Republika	47
Romain Kohn	
Luksemburg	49
Turvinutnipe (Rekomendacie) vaš	
Luksemburg	69
Natalia Angheli	
Moldavija	71
Turvinutnipe (Rekomendacie) vaš	
Moldavia	95
Nena Skopljanac	
Srbia (Srbia thaj Crna Gora)	97
Turvinutnipe (Rekomendacie) vaš Srbia	
(Srbia thaj Crna Gora)	127
Rodžer Blum thaj Andrea Ošner	
Švajcarska	131
Turvinutnipe (Rekomendacie) vaš	
Švajcarska	163
Programi konferenciako	166
Lista djenengo	168
Autorja	170

Frajmut Duve
Anglovakheribe

Akaja publikacia sitoj rezultati projekteski savi lelili ano septembri 2002: Tromalipe thaj djevapibe — Medije ano butčhibjengo amalipe. Ano jekha-jekh odolea, palune berša bajrola djanglipe vaš klidutno semnibe thaj rola medijengo ano aver-aver čhibja andral butčhibjengi demokratia. Akava projekti angluno drom astarlape akale semne pučiba ano kompleksno thaj sasutni forma. Anavdine siton biphangle ekspertja te hraminen raportja kotar phuvja, a rodinde momentalno bukjako maškaripe vaš medie ano pondj but čhibjenge puvja save, ini ano poro naxhlibe a ini ano poro advisutnipe, phare kaj šaj te oven pana po but aver-aver. Naxhli Jugoslaviaki Republika Makedonia, Luksemburgi, Moldavia, Srbia thaj Crna gora thaj Švajcarska. Sa raportja si olen jekha-jekh struktura: startno punkti sito diskripcia krisesko rami, ano savo sito bufljardo dikhlibe medijsko vastuše a savo funkciunišinena ano aver-aver čhibja.

Ulavdo kotar sa vakt sito pačavimo majšukar keribengo save kerenape ano odola phuvja. Odoja jekha-jekh struktura drabarutnengi resela te kerolpe komparacia situaciaki ano aver-aver phuvja.

Projekti sito premierno, na numa kotar punkti dikibasko pere jekhutno geografsko rami, već ini vaš poro teoretikano pašibe. Artiklo nane rodimo kotar sakodiveško perspektiva butipe-tiknoripe, so pea automatski cidela demarkacia thaj diferenciacia. Amaro projekti, opi- pe odoleske, si ole manglipe te sikavol kaj odova ano sa-

vo manglape te čhiva ano centri nane sar amen čhibja ulavena, već odova so amen kedela, a odova sito kaj si-am dizutne phuvjake ani savi djivdina. Klidutno lafi akate “raštrako statusi”. Atoska, sako amenda si ole aver-aver nakhutno vakti, hema sar dizutne amen si amen kupatno djevapibe thaj kupatne hakaja.

Švajcarska thaj Luksemburg sikavena biaravdo sukcesi ano nakhibe čhibjako aver-averipe. Ano starti bišto šelberšutnipe “nacionalno mit” ano odova reso sine hari ja but gndipa barjardilo ani Švajcarska. Ani praksa, odova semninelaj kaj dendi teza destabilizuinela štarčhibja odola phuvjake inardili ano *superioribe* thaj, precizno, legardili ano molipasko lišani. Odova so dikhislo sar fatalno ulavibe bajrilo ano gndipe švajcarsko nacia-ko. Ano Luksemburgi, adžahar, istorijsko tradicia, ini atoska, ekonomikano manglipe rezultirinde butšukar sitacia tehnokamibasko koegzistencia trin čhibjengi. Ani Švajcarska thaj Luksemburgi khonik na dikela kaj čhibjako aver-averipe sikavela riziko arakhibasko thaj jekhibe phuvjako, već odova po angla dikharla sar barvalipe poro identitetesko thaj kulturako. Jekhipasko eksperiensa Švajcarskako thaj Luksemburgi e diverzitetea olenge amalipengo, siolen validiteti thaj molipe savo sigurno nakhena olenge nacionalno samatrenda. Čačipa, ano jekhavazipe amara jekhmiljaberšeski istoria migraciaki, thaj hamibe aver-aver themja, ni jekh amalipe nane čačikane homogeno. Prekalo disave haniga, si paše 5.000 nacionalno grupe save djivdinena ano moderno lumja, thaj paše 3.000 čhibjenge grupe. Čačikane, sa evropake phuvja siton butčhibjenge! Ačhola, numa, pučibe soske o aver-aver čhibja thaj etnikake grupe ano disave geografiske regiojna pana adikargona sar hanig problemeski? Statistika šužo sikavela ani rjačutni Evropa kaj jekha-jekh procenti populaciako, 14,7 šelipasta, perela nacio-

nalno jase lingvistikako grupengo sar ini ano regiojna centralno thaj javinutni Evropa.¹ Kotar oftovardešutne ani Vojvodina, kotor avdisutna Srbiako (Srbia thaj Crna Gora), sine 26 nacie thaj nacionalnostja, save tehne djivdinde kupate thaj, prekalo Marta Palić, žurnalisti Magyz Szo, ini o lafi “minoritetji” ano odova vakti sine paše *azbavno*. Ni jekh amalipe nane čačikano homogeno, a trancizia ani demokratia našti te astarolpe bipačavibe odole faktjengo. Gndipe demokratiako adikharela perdo kuvibe thaj integracia sa themjengo ano djivdipe nacia-ko, bi dikhiba pi čhib sava vakharlape.

Nakhutni Jugoslaviaki Republika Makedonia, Moldavia thaj Srbia thaj Crna Gora siton phuvja ano starti procesesko lačaribe naciako thaj barjaripe civilno amalipe. Medie ano sa čhibja ano save vakharelape ani phuv sikavela zoralo amalipasko vastušej savo šaj — thaj mušaj — mobilišinolpe vaš ažutipe akale procesesko.

Raportja pondj phuvjengo, dikharde kotar akava projekti, publikako sikavdile angluno drom ani konferencia savi miri Kancelaria organizuingja ano maškaripe e Institutea vaš rodipe masovno komunikacie kotar Bern, 28. thaj 29. marti 2003. berš ani Švajcarska. Manga te kera nais švajcarsko Federaciako resori vaš avrune bukjengo ano bufljardi finansisko ažutipe konferenciaki. Semno sito kaj Milo Dor, ini korkoro lilavno e butčhibjengo phuraniba, lela te vakharol ano akava kedipe. Konferencia kedingja ano jekh than žurnalistjen, medijen, bithagarutno organizacie (BThO) thaj thagarutnen reprezentatorjen kotar pondž phuvja, na numa te keren raportja kotar momentalno bukjako maškaripe vaš medije, već ini te prminen informacie thaj dikhiba pere ko-

¹ Snežana Trifunovska, *Minority Rights in Europe. European Minorities and Languages* (The Hague, 2001).

legenca kotar aver phuvja. Najsariba akale bufljarde geografsko pašiba — raportja kotar medije ano suedijaki čhib ani Finska thaj odola vaš medija ani Danska ani germaniki čhib adžahar sikavdile — konferencia uli jek-hutno forumi vaš diskusia. Bešipe savo sine vaš “raporti kotar diverziteti”, sar efikasno instrumentni vaš promocio tolerancia thaj haljovibe prekalo medie, uli majdudljardi punkti konferenciaki. Džene trin but pendžarde medisko BthO sikavde koncept “raporti kotar diverziteti” thaj kritika kerde nota piri buti ano mesmerjavinutni Evropa. Kotar paluno bešipe konferenciako sikavdile disave kotar majšukar save siton keribe ano sa pondž phuvja.

Konferencia khergja identifikacia disave klidutne problemja save na mukena barjaripe medijengo ano aver-aver čhibja, poulavdipe ane Nakhutini Jugoslaviake Republika Makedonia, Srbia (Srbia thaj Crna Gora) thaj Moldavia:

- nanibe kokoroadikharibaske medijake vastuše
- nabutipe profesionalno direkciako
- tikno niveli edukaciako vaš raporti kotar diverziteti
- nanibe kolegialno solidaripe maškar žurnalistja kotar aver-aver enikake haniga

Ano misal Švajcarskako thaj Luksemburgesko, vakherdutne ani konferencia kerde pačavibe kaj thagarutne thaj medije musaj te keren pobut vaš te integrišinen migrantjen, keriba ulavde programja vaš nacionalno emituibe thaj stampime produktja. Uzo odova, manglape te dolpe pošukar šajipe te sikljolpe čhib save vakharena ani piri dadeskiphuv.

Rezultatja projekteske sikavde kaj, ini uzo sa distance save definišinena bukjako maškaripe medijengo ano aver-aver phuvja, faktorja save avena si olen univerzalno molipe:

1. Devipedumo kotar rig thagarutnaki sakote siola *majangluno* semnibe vaš te ačolpe ano djivdipe mediengo ano aver-aver čhibja. Raštrake institucie manglape te oven halovne pere djevapibaske thaj te keren kanunesko rami savo ka ovól *šukar* vaš medie ano aver-aver čhibja te sine kaj odova pana nane definišimo. Manglape te rodenpe šajipe vaš definišibe kanuneski regulativa savi ka čhivol pozitivno diskriminacia. Uzo odova, kaj si amen ani godi fakti kaj akaja forma medije nikana naka ovól ano pherdipe kokoriadikharibaski thagarutni manglape te lungarol jase te len te arakhen butberšengi financisko ažutipe akale medijenge. Kotar dujto rig, praksa direktno raštrako finansirbie, savo si ano disave phuvja sa vakht mukhela than vaš raštraki kontrola pedo medie thaj manglape odova te mukholpe. Nakhinindoj e misalea Svajcarkako, Luksemburgesko, Finskako thaj Dansakako, manglape te dikljarenpe mehanizmja indirektno devipedumo, save siton poresko politika thaj udžulipe postako, sar te resolpe e mediengē te keren buti biphangle. Thagarutni manglape te garantiuinol e dizutnenge, save siton džene aver-aver čhibjake grupe, te ovel olen hakaj thaj šansa mukljipa te mothavenpe, te arakhen thaj te barjaren piri čhib prekalo medie. Tana sini odoja situacia, thaj drabarutne, dikhavne thaj ašundale si olen hari jase but hari pačavibe ano lokalno medie, avela dži tendencia te dikholpe aver rigutne avrijalutne medije, so me anavava sar “mediji bare phralesko”. Ano lunge drama, odova šaj te kerol sar konsekvencia destabilizacia amalipaski. Sakola phuvjake manglape mangipaske biphangle, emancipovano medije, save siton garant publiakoko debatako, so sito imperativ vaš barjaripe civilno amalipe.

2. Mediji manglape te oven kvalifikuime te khelen konstruktivno rola ani mareba opipe diskriminacia, te baja-

karen haljovibe thaj te keren stabilno tehnipe ano bitčhibjenge amalipa. Raportja sikavena kaj “*vakheribe bikhamljibasko*” thaj bikamljipe prekalo aver ano baro gendo cidisale kotar medijsko scena, hema pana si ulavipe maškar aver-aver publike. “Pozitivno vakheribe” jekhengo kotar averengo sito pana but hari. Reso medijengo manglape te ovol piltaribe multietnikako thaj butčhibjengo amalipe, a na so on numa fokusi kerena pedo piri kupatni, bistarinindoj ano mangipe aver grupjengo. Manglape te čivenpe thaj te realizuinenpe profesionalno standardja thaj etnikake principja žurnalizemske. Edukacia žurnalistjengo sito kotar baro semnibe. Manglape te barjarolpe thaj te angluninolpe sa nivelja sikljovibaske.

3. Rola mediengo publikako servisi pana siton but semne. Privatno sektori kokoro našti te garantuinol *per se* pluralistikako medisko thanipe. Uzo kanunesko garantumo kvantiteti programesko ano aver-aver čhibja, publikake medie manglape te den jekh kotor pačiv djivdipaske thaj situaciake ani savi arakhenape aver-aver etnikake grupe save djivdinena ano odoja phuv. Učharibe temengo save siton vaš akhale grupengo musaj te ovol jekh kotar fundone prioritetja ano anglune nevipe thaj programja kotar aktuelno bukja.

4. Dujčhibjengo jase butčhibjengo medii, ia. medijsko vastuše save emituinenena jase ikalena ano aver-aver čhibja, ka oven ani situacia te sikaven pozitivno rezultatja muna te sine amalipe kaj lela butčhibjakibe sar kotor normalno sakodiveski situacia. Manglape te dikhlarolpe istemalkeribe misalesko Radio Kanal 3 kotar Bil/Bine ani Švajcarska. Odote programja gatisarena butčhibjenge persone, hema on emituinenape ano jekh čhib. Finsko misal istemalkeribe titl vaš butipe TV programjengo

adjahar manglape seriozne te lelpe ano dikhlaripe ano aver butčhibjenge phuvja, sar vaš te našolpe kotar riziko “getoizacia” amalipasko prekalio medie, vaš soske dendilo raporti ani konferencia.

Sar rezultati projektesko, turvinutnipe vaš sakoja phuv dendile ani amari publikacia vaš te istemalkerenpe sar drom vaš avipasko barjaripe mediengo ano leparde phuvja.

Pakjavava kaj akaja publikacia ka ovel ola bianibasko refleksia ano duj forme. Ano rodutne phuvja, sa save sineton ano akava — thagarutne, medijsko BThO, žurnalistja — ka gnidnen vaš neve forme maladipengo e pozitivno zumavipe olenga butčhibjaki struktura. Majdur, sim zoralo kaj o projekti adjahar sito but molipasko, soske kaj majšukar keribe, save dendile ano raportja pedo akala raštre, thaj turvinutnipe šaj te istemalkerenpe vaš podur barjaripe mediengo ano aver butčhibjenge amalipa.

Mangava tumenca te ulavav diso kotar hanig jekha giljaki, a odolea putargjum konferencia ano Bern. Istoriati akala giljako mange sikavdilo ano jekh *ekstra* dokumentarci pendjarde bugarsko filmesko reditelji Adele Peve, a ano jekh vakti ini but kompleksno thaj but čučavno. Gilji sitoј ano na pohari ze efa čhibja: ano korahano, greciako, albajnengo, srbikano, makedoniako, bugariako, thaa, a siola aver anav ano sakoja odola čhibjenda. Hema, odoja savakht jekh jekha-jekh gilji, a odova sito semno! Gilja thaj čhibja manglape te keden amen a na te ulaven amen!

Miri kancelaria sastipakerela thaj deladumo sa bahamenge specifikake projekta save ka oven kerde sakana savi sitoј akaja publikacia!

Beč, juni 2003.

Milo Dor
Sastipasko vakheribe

Mere purane sineton Srbja našte ani Austria anglo pobut kotar 300 berš soske kaj našle Turkjenda, a arakhle bešipaskothan mesmer e Dunavesta, natureski samatrenda, ano baravali umal davi ačili palo našaldo Panonsko derjav. Phuv olenge dendili talo činadipe te akharen akava samatrendako regioni kotar Otomansko Turkja.

Ano odova vakhti, Beogradi sine majdur punkti Turkengo thagaripasko savo ano harno vakti okupirinde Austrijanacija leibe dešuoftoto šelberputnipe. Palo odova kaj filatini po pale astarde Turkja, Marija Terezija e umal ano mesmeri, ko te o Hungarja, Rumujna thaj Srbja već sine, angja pana ini manušen švapsko thaj rusinsko haniga, a akala aver a avena kotar Ukraina thaj Slovačka. Aver savo odote arakhle poro than sini ini Grkja thaj Burarja, našle anglo turkiengo anglipe, sar ini Jaudie ano rodipe vaš “dadeskephuvjake”. Adjahar odoja “askeriaki samatrenda” uli čakikano glinda butnacionalno raštra.

Sa dji definitivno aravipe Habzburško thagaripe, dujto lafjenca dji 1918. berš, mere phure lena disavi gačipe lond thaj zejtin sakova berš, pedo haljovibe pana kotar dešuoftoto šelberšutnipe.

Čhavoripe naxhlum ano odova regioni, pendjardo sar Vojvodina (ano germaniako *Woiwodschaft*), savi dji kvašipe dešinato šelberšutnipe astargja disavi forma autonomiaki. Ini kaj Austrougariaki monarhia veke na egzistirinela, ačhile but lišajna, po angle aver-aver miksi et-

nikake grupengo save sine sa ule kherutne. Uzo moro dajaki čhib, me siklilum te šunav germaniaki, hungaria-ki thaj rumuniaki čhib ani bufljardo istelmarkeribe. Miri nana kotar dajaki rig, Grkinja bajrili ano Beč, manca vakharela pi germaniaki, soske kaj majšukar na vakharela sine srpsko čhib.

Mo dad, biando 1895. berš ano jekh gav ano Banati, bajrilo ani jekh butbaro regioni, geografikano vakharinindo, kote but etnikake grupe djivdinde kupate, mangle jase na. Hema, akaja raštraki struktura pelitoj soske liderja na sineton ani situacia te agorisinen nacionalno problemja, a odolea, indirektno, ni socialno problemja.

Kana phajrilo Angluno lumjaki mareba, mo dad ake so sine muklol skola thaj mangla te studirinol medicina. Vaš odoleske akharde ole ani sanitetsko askerjako kotar. Ini kaj pali mareba djivdinga ani nevo kherdutni raštra Jugoslavia, lungargja studie ani Budimpešta, aver lafjenca ani teritoria nakhli Dujengi monarhia.

Kana neve hungariake thagarutne phanglile e ekstremno nacionalizmea, moro dad, na vaš te inarolpe ani Jugoslavia, gelo po dur dji Polska, kote ano Poznanj agorisinela palune duj semestrja thaj lela doktorsko diploma.

Agorea 1939. berš, kana e Polska uškavde Hitlereški askeria, disave kotora polsko armiake save phagile thaj lelele olenda bandukja našte ano mesmer thaj ale, prekal Rumunia, dji Beogradi, odotar o Polakja lungarde pana te phiren. O dad sinole adeti te čingarol polsko oficirjenge, jase ini e askerjenge, ani mahala te aven ano habe, numa olenca te vakharol pedi polsko čhib.

Angluni hirurgsko intervencia savi moro dad kergja ulitoj ano jekh rumunsko gav. Palo odova jekh vakti sar lokalno doktori generalno praksako ano jekh gav ani Bačka, ano save sine Srbja thaj Rutenja, save adjahar

akhara sine e Rusinjen. Palo odova siklilo plastikaki hirurgia jekh Jaudiea, profesorea ano Berlino. Ano kvašipe marebasko gelo ano Beč, vaš te ovol paše phanglipe ano savo me simaj phando. Odote po pale uloto doktori generalno praksako thaj kerla sine bajo e Italijajnenge save kerna buti zoralipa, savenca ov but šukar.

Kherava barikanipe mere dadea, soske ov astarlape sine akaboko but čhibjenca savenca vakharela ano nakhlo Habzburško thagaripe. Sa sine šov — oleski dajaki čhib, srpskohrvatsko jase hrvatskosrpsko, palo odova germaniako. hungariako, polsko, rumunisako thaj italijansko. Odoleske šaj te čhiva ini trin mule čhibja, phurano greciako thaj latinsko — savo siklilo ani maškarutni skola — thaj hebrejski, savo siklilo kotar, dokono, Konvikteska (jaudienge pustikja), savo jekh olesko amal rabini dendoj oleske dadeske.

Moro dad sineto čačikano Maškarutnoevropljani, jase pošukar Evropljani, a kaj kotar odova, ni *na džanela sine*, soske oleske sine naturalno te sikljol čhibja pere pacientjenge, a na te truminel olen te vakharen oleska čhibja. Oleske sine ini adžahar naturalno sar ini te dol ažutipe nasvale pacijente; adžukarel olen sine adžahar sar avena, bipučibe vaš olengo nacionalnost, religija, jase daj ulavdo jase čučavno dikhibe. Sineto humanisti praktičari, thaj me vaš odoleske ušarape me dadea, soske me, sar lilavno, sima ano istemarikeribe numa lafja savenge keribe dondo.

Palo peribe komunistikako ideologiako — sava reslilo Sovjetsko Ekipe kaj, ano anav maškarthemutno solidaripe, truminela adžahar but etnikake grupe, sar sakana daj dešuinatošelberšutno kolonialno zoralipe — le-lape po pale te ikljol kotar aravibe pelo sistemsko (hema na numa odote) butpurano ideologijako spektari, savenke o manuš adžukardoj kaj sito phando ano sigurno

thaj ano horipe istoriako; po angle, spektri nacionalizmesko.

Palo odova, atoska, na gndinava pedo nacionalno džanglipe, savo ikljola kotar tromalutni, humano tradicia jekha etnikaka grupata, već pedo odoja forma nacionalizmi sar agresivno ideologija savi dikhela biamalipe ano sakoja aver-aver jase ano angluni dikhibe aver-aver grupa.

Na egzistirinela nacia, ano daj momenti para istoriako, savi nane kerdi bilačipe. Marebe, save lelile jase našaldile, ano rodipe vaš so pobaro thagarutnipe, mareba kotar thagarutnipe maškar aver-aver dinastije, save but droma agorisinenape mudaripa uškavibe aver jase grupen save aver-aver gndinena, nane sebebja savenca manuš hačarlape poulavdipe barikano.

Evopaki kultura, pedi savi saren šaj te ova barikane, sito rezultati zoralipengo but dženegro kotar but etnikake grupe, save sinolen sukcesi te dikhjen pedo kedimo horizonti pere plaengo thaj umaliengo. Odova angja dži ko renesansa thaj *barodžanglipe* e garancia kaj ka kerol kotar Evropa po humano phuv, khupatni ani savi sa irrelevantno ko perela sava naciake thaj save Devleske ruindjilape, kote numa jekh šeja kotar semnibe a odova stio sar daj dženo si ole keribe prekalo aver thaj odova so ov kherela.

Ani komparacia e akala aver-aver kultura pere sa tromalipa thaj demokratikane tradicia, nacionalistikane kedipe pere separatistikane *bajrakenca* thaj olenga bleh muzika peravelape dži ko delinipasko folklori.

Khonik na sine ni kvaš akabokar manuša save tate lela olen ideja evropako identiteti, numa khonik na sine vazdime adžahar but tiknore sastrnale perde te učaren čačikano pašavibe, savo manglape te ovol pedo fundotromalipasko prmibe manušengo, roba thaj idea.

Žušo kaj adjahar jekhipe sa evropake. etnikake grupe numa šansa te ačolpedjivdoano akava lačo, aver-aver lumia. Numa, sar šaj te ačhava odova barjaripe spektrosko bitoleranciako thaj čungaripe vaš phralenge (ano akhja militantno nacionalistjengo sa manuša aver naciako siton inferiorno), kana sa akharibe pedo racio sigdikholape bisuksesno.

“So amengja ačhola?”, pučelape baro hrvatsko bikonformističkako lilutno Miroslav Krleža, vaš sig te dol dževapi: “Kutia plumbengo stamparjenge grafeme, a odova nane but, hema odova sito numa so manuš dži akana khergja sar banduk sava ka arakhol poro humanibe.”

Savol amenge čačikane dujto alosaribe ačola te sine kaj namanga biažutimasko te dikha sar amare mangipe, ani dudljardi tromalipaski Evorpa jekhipaski but themengi definitivno našagola ani magla agresivno, dogmatisko nacionalizmi?

Tanja Popovic
**Nakhutni Jugoslaviaki Republika
Makedonia**

Sar kotor nakhli Socijalistikaki Federeativno Republika-ko Jugoslaviako, Nakhli Jugoslaviaki Republika Makedonia nakhela prekal phari socialno, ekonimsko thaj politikako transformacia. Akava butberšengo thaj butrigen-go procesi siole direktno presia pedo barjaripe stampime thaj elektronsko medie.

I. Kanunesko rami vaš medie

Ani Nakhli Jugoslaviaki Republika Makedonia si aver-aver etnikake grupe: Makedonacija, (1,378.700 / 66.4 procentja), Albancja, (479.000 / 23.1 procentja), Turkja (81.600 / 3.9 procentja), Roma (47.400 / 2.3 procentja), Vlahja (44.462 / 2.2 procentja), Srbja (39.900 / 1.9 procentja), thaj aver (23.900 / 23.9 procentja).¹

Ani nakhli Socijalistikaki Federativna Republika Jugoslavia minoritetjende hakaja sine relativno šukar pačavime polavdipe ano umal medijengi. Numa uzo dominantni rola partiaki thaj olaki socijalistiki politika, etnikaki grupe šaj sine te jatorninen piri čhib thaj te anglisaren poro kulturno tradicia prekalo pere medije. Nevipe

¹ Populaciake cifre adikharenape pedo nacionalno registruibe kotar 1994. berš. Nevo registruibe kerdilo ano novembri 2002. berš. Anglune rezultatja sikavdile ano januari 2003. berš, a definitivno rezultatja na ka ikalde anglo 2004. berš.

sine stampine pedo albansko, hungariako, romano thaj italijansko, a sine ini pašipa ini aver-aver TV thaj radio programja.²

Kotar leibe biphanglipe 1991. berš, disave decizie formirinde sasutno kanunesko rami ani akaja phuv. Ačimos, lelilo 1991. berša, garantuina ano dženo 16 tromalipe vakharibasko, sar ini tromalipe te formirinenpe institucie vaš publikako mothovdipe. Podur, ov garantuina tromalipe khuvibe ano informacie, sar ini tromalipe te lenpe thaj te bičalenpe informacie.

Uzo odova, dženo 48 Ačimosko garantuina dženenge etnikake kupatnengo hakaj vaš tromalipasko vakheriba, te jatorinen thaj bajakaren poro identiteti thaj nacionalno karakteristike. Ačimos garantuina uluvibe etnikako, kulturako, čhibjako thaj religiako identiteti etnikako kupatnengo.

Ačimosko amandmani gn. 8, lelilo ano novembri 2001. berš, podur definišinel kaj džene kupatnake siolen hakaj vaš tromalipasko vakheribe, jatornivibe thaj barjaripe poro identiteti thaj karakteristike, thaj te istemalkeren simbolja pere para kupatnake. Akava dženutnipe garantuina uluvipe etnikako, kulturako, čhibjako thaj religijsko identiteti sa etnikake kupatnengo. Džene kupatnake siolen hakaj te formirinen kulturno, artistikane thaj edukaciake institute, sar ini sienciake thaj aver amalipe vaš vakheribe, jatornivibe thaj barjaripe poro identitetesko.

Ano rami e garantuime hakajenca etnikake kupatnengo, sar odova phendilo ano Ačimos Nakhle Jugoslovaikie Republika Makedonia, *Kanuni vaš publikake medie* (“Službeni list Republike Makedonije”, gn. 20/97)

² Dunja Melcic, “Zwischen Pluralismus und Denkdiktatur. Die Medienlandschaft”, in id. (ed.), *Der Jugoslawienkrieg. Handbuch zur Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen* (Opladen, 2000), 317–31.

precizno definišinelat forma ano savo akala hakaja ka is-temalkerenpe. Dženo 45, bahamja 2 thaj 3, kerena obligacija firmenge publikake medijenge te emituinen poro programi ano čhibja etnikake grupe ano regionja kote odola grupe kerena butipe jase semno procenti populaciako. Bahami 4, dženo 45, definišinelat hakaj komercialno kompanijengo publikake medijengo te emituinen pedo čhibja aver etnikake kupatnengo, uzo programi pedo makedoniake čhib. *Kanuni vaš publikae medije* adjahar adikarla ini decizie vaš financijsko devipe dumo radio thaj TV produkcienge, ini pedo makedoniako ini ano čhibja aver etnikake kupatnengo, kotar fondi publikako masekesko pokibe.³

Kanuni vaš formiribe publikako firmako Makedoniako Radio thaj televizija uli oj ano *Makedoniake Radiotelevizija MRTV* ano publikako servisi (“Administrativno lil Republika Makedonia”, gn. 6/98 thaj gn. 98/2000). Dženo 6 šuže phenelat obligacia *MRTV* te arakhol programi pedo čhibja etnikake kupatnengo, so semnigola pedo čhibja dženengo sa kupatnengo, so semnigola pedo čhibja sa kupatnenge save dživdinena ani Nakhli Jugoslaviaki Republikaki Makedonia.⁴

Kotar januari 2003. berš Operativno grupa vaš medie Pakt vaš stabilipe thaj Konsili Evropako finansirinde buti, tali kah *Centri vaš barjaripe medijengo* (Media D Development Centre, MDC), te prminolpe diso ano kanuni kotar medie. Kanuni, savo adžukarlape telolpe ano parlamenti poagor 2003. berš, manglape te lačarol dženi- nipe save ačimosea garantuinenat biphanglape *MRTV-esko* thaj šužarla drom sar te ovol oj pherdo biphanglo servisi publikako medijengo.

³ Dženo 77, bahami 1, rndo 5, thaj dženo 78, bahami 2.

⁴ Dženo 6, bahami 1.

Došalimasko Kanuni adjahar uluvinela čhibjengo tromalipe. Dženo 138 odole Kanunesko phenela kaj aktivibe savo phagela hakaj pedo istemalkeribe čhibjako pedo poro alosaribe kriminalno aktivibe (mothavdile ano kotor vaš “Kriminalno kheribe opipe tromalipe thaj hakaja personengo thaj dizutnengo”).

Prekal Žurnalistjengo kodeksi (dženo 10), žurnalista na manglape te kerol jase te dikhlarol infromacia save uškavela manuškane hakaja thaj tromalipe, na manglape te istemalkerol čhib džungalimask i jase te zorakarol o tostipen jase diskriminacia savengi formaki (nacionalnost, pačavibe, rasa, poli, amalipaski klasa, čhib, seksualno orijentiribe, politkako gndipe...). Dženo 11 dela obligacia žurnalistjenge pedo pačavibe e generalno amalipaske standardja mištibaske, sar ini etnikake, kultura-ke thaj religiozno aver-averipe ani phuv.

Ohridsko Ramesko haljovibe kotar 13. avgusti 2001. berš akharela maškharthemutni khupatni te promovišinol medie ano čhibja aver-aver etnikake khupatne. Dženo 6, “Kultura, edukacia thaj istemalkeribe čhibjako”, phenela: “Rigutne akharena maškharthemutni khupatni, ano odova ini e OSCE, ta bajakaren poro ažutipe e projektjengo ano umal medie, vaš podur zoralipe radio, televizia thaj stampime medie, ano odova medie pi albajnen- gi čhib thaj multietnikake medie. Rigutne adjahar akharena maškharthemutni khupatni te buflarol profesionalno mediakeprogramja vaš edukacia dženengo khupatnengo save nane butipe ani phuv. Rigutne adjahar akharena e OSCE te lungarol piri buti ano projektja save siton vaš ladjaribe maškharetnikake relacie.”

II. Mediengo thanipe

1. Stampano medie. Sar rezultati sa amalipasko-politikake prmibe thaj demokratia informišibaski, interesi te formirinolpe thaj te kerolpe publikacia mediengo ani phuv sito ano savakhtuno barjaripe pana kotar leibe biphanglipe. Sa dji po decembri 2002. berš Agencia vaš informišibe registruingja 926 stapime medie-nevipe, magazinja, revije, žurnalja, biltejna, sar ini mothovdipe, almanahja, thaj aver stapime matrialja. Butipe akaala registruime medie siton pi makedoniaki čhib, hema si ini 73 pedi albajnengi, 8 pedi trukjengi, 4 pedi anglikani, 4 pedo vlaško, 2 pedi srpsko, a 15 siton butčhibjenge. Bari konkurencia maškhar akala publikacie vaš šukhar tikno thaj phando marketi kotar duj miliojna dizutne, uzo sarnardi ekonomia. But medie marenape te astaren love kotar reklama, meškharthemutno devipedumo thaj ano aver forme. Žurnalistja lena po ulavdipe tikne masekeske pokhibe, so odova iklola pedo kvaliteti. Si numa duj bare editoribaske khera ani phuv-so sito rezultati po angle raštraki kontrola pedo medie. Akava sar dikhola djijekhethane kergja presia pedo biphanglipe mediengo. Kvaliteti but khelela, kotar majučipe marketesko e diveske nevipa sar sito *Dnevnik*, dji čorolo producirimo bi na but finansirimoraštrake nevipe sar *Nova Makedonija*.

1.1. Stampano medie pedi makedoniaki čhib. Majpopularno thaj relativno biphanglodiveske nevipe *Dnevnik* (katora 60.000) phenena kaj legarena politika inkluzivno raportiribe. Pi informacia savo dela kokoro o *Dnevnik*, maškhar oleske drabarutne si but Albancja. Numa, interesibe albansko publikako vaš akala nevipe sito pedo olengo pačavibe ano relativno stabilno informišibe kotar politikaki situacia ani phuv. Drabarutne Albancja nano-

len rndomo thaj čačikano učaribe albansko pučibe, uzo odola save siton vaš kriminalni thaj senzacie. Akala nevi-
pe na siolen pi buti ni jekh albansko žurnaliste (ini kaj
si olen disave Albancja nakhutnen), hema sar kotor ano
nevipe distribuirinena bipokhibasko masekesko magazi-
ni *Multietnikako forumi* ano makedonsko, albansko thaj
anglikano čhib. Autorja *Multietničko forumeske* siton
kotar aver-aver čhibjake thaj etnikake grupe, a raportiri-
nena kotar jekh khupatni tema, savi sar sitoј “Makedo-
nija palo alosaribe”, jase generalno pučiba, sar so sito
pol, čorolipe, thaj aver.

Dujto sar popularno nevipe ano makedonsko čhib,
Utrinski Vesnik (katora 33.000), phenena kaj legarena
politika etnikako khuvibasko. Pedo projekti savi kerdi
jekh maškarmutni BThO ano 2002. berša, akala ne-
vipe prmindej artiklija e legarutne albansko divesko ne-
vipe *Fakti*, a poangle pi buti sinolen albansko žurnali-
stjen thaj kolumniste. Hema direkcia putarde phenela
kaj, “uzo rodipe amare makedonske drabarutne”, priori-
teti akale nevipengo fokusirinelapa pedo intereska make-
donsko populaciake.

1.2. Stampano medije pedo albansko čhib. Prekal
palune gendja kotar januari 2003. berš, si 15 diveske
thaj periodikake nevipe save stampinenape ano alban-
sko čhib: *Flaka, Fakti, Lobi, Globi, Dzidzelima, Ndze-
nesi, Edukimi Kutetar, Stili, Hana e re, Grafiti, Fatos,
Lobi dito, Jehon i Brezi*.⁵ Ini uzo baro gendo publikaci-
engo, albajnengi kupatni stampime medije ani leng čhib
momentalno na učarena butipa šukar. E tikne kotora
nevipengo ano albansko čhib adjahar šaj te mothavolpe
fakti kaj on but drom inarenape ano nevipe kotar Koso-

⁵ Prekal informacia savi lelili kotar makedoniaki Agencia vaš in-
formišibe.

va thaj kotar Albanija, a ano but situacie na resena albansko kupatnake relevantno informacie kotar olengi phuv.

Flaka majpurane diveske nevipe ano albansko čhib, formirime siton 1945. berš. Avdive nevipe konstantno našalena drabarutnen vaš teluno žurnalistikako kvaliteti, politikaki orijentacia thaj jekharigako raportiribe. Angluno biraštrako divesko nevipasko lil ano albasnko čhib *Fakti*, formirisalo uzo maškar themutno finansijsko ažutipe 1998. berša, dengja semni alternativno nevipaske *Flaka*, savi sine tali raštraki direkcia. Avdive phenelape kaj odola siton majdrabarutne nevipe pedo albansko čhib. Palune keripe kotar 2003. sikavena politikako našibe ano jekhrigako raportiribe. Oleno bufljaribe sito majbaro ano stampano medije pedo albansko čhib.

Biphangle kurkeske nevipe *Lobi*, savo siton formirime 2001. berš skopljake Albansko intelektualcja, adikharenape sar relativno kaj si olen napja, a alternativa siton vaš nevipe *Flaka thaj Fakti*. Dži akana si olen suksesti te ačhon po pre ini uzo zoralo politikaki presia albansko interesno grupjengo thaj adikarde poro pluralistikako niveli. Sikavena uče žurnalistikake standardja, hema pana manglape te oven zoralo khelavno ano markteti.

1.3. Stampime medie pedo turkjengi čhib. Stampime medie pedo turkjengi čhib musaj manglape te marenpe na numa e nevipenca thaj magazinenca pedo albajnengi čhib, već ini e produkjenca kotar Turska.

Birlik, savo formirimo 1946. berš, majpurane nevipe ano turkjengo čhib thaj si olen lugi tradicia politikake, informativno nevipe. Avdive stampinenola *Nova Makedonija* trin fera ano kurko, a angluno hanig informacienge pi turkjengo čhib siton. Numa, sar ini sa publikacie *Nova Makedonija*, siolen jekha-jekh problemja save sio-

len ini aver phejnenge publikacie. Prekal paluni oficielno informacia, stapinelape ano 2.016 kotora.

Kurkesko nevipe *Zaman* stampinelape kotar 1994. berš pedo turkjengi thaj makedoniaki čhib (gendo stampime kotora sito 6.000), hema iklola birndomo, e vakhtesta po vakhti.

1.4. Stampime medie pedi romani čhib.⁶ Marketi stampako pi romani čhib sito biadjukardo baravalo thaj aktivno. Khedime individualno zoralipe thaj generalno aktivibe romano khupatnako sinolen pedo odova bari presia tha kotar palune disave berša ande dji baro asortimani stampano produktja. Romana populaciake thaj olake medienge pana siton bi čačikano politikako thaj publikako influencia, hema ini numa egzistiribe pere mediengo ka ovol motivi thaj te zorjakaren avutne keribe vašte bajakarolpe olengi rola ano makedoniako amalipe generalno. *Roma Times*, save formirime 2000. berš, a stampinela *Romani Informatikani Agencija*, čačikane siton numa jekh nevipe vaš romana khupatnake e artiklenca pedo romane thaj makedoniaki čhib. Stampinelape trin drom ano kurko, a ano pere 16 rigutne anela informacie sar kotar maškharthemutne, adjahar ini nacionalno keripe, siklovibe, khelibe, marketingi, sporti thaj aver. Masemno sito kaj nevipe siolen fokusi ano raportiribe kotar romane teme. Kotar 1997 berš kerlape distribucia maseskesko čhavorengo magazini savesko anav *Čirikli*, a anela edukaciake, informativno thaj khelibaske mothovdipe vaš čhavorenge pedo romani thaj makedoniaki čhib. Uzo sukcesi *Čiriklesko*, nacionalno pedagoško unia kotar 1998. berš dengja turvinutnipe vaš olesko istemalkeribe ano fundone skole. *Romana* thaj *Vilo*, formirime 2001. berša

⁶ Romani čhib pana nanola unifikacia thaj standardizacia. Ano kava raporti termin "romani čhib" istemalkerelape ano generalno gnd.

ano pere masekeske edicie inarde siton ano teme save interesingola romane djuvlenge thaj tinejdžerenge. Dji o *Vilo* pobut dela pačiv pedo khelavne, muzikake, khami-baske, kompjutersko thaj edukacienge teme, *Romana* anela tipikake turvinutnipe kotar djuvlikane pučibe, sar siton sastpe, kozmetika thaj moda, jase intervju pendjar-de djuvlenca. Interesantno aspekti kotar akala duj publikacie siton kaj on siton ano trinčhibja (makedoniaki, romani thaj anglikani). Editorja stampinena artiklja ano makedoniako, romane thaj/jase anglikani, seske phena-na putarde kaj but Roma na vakharena šukhar romane thaj manglape odova artiklo ini pi makedoniaki čhib vaš te haljoen identičnopi romani čhib. Vaš odova kaj nane standardno romani čhib, akala publikacie kerena šajipe te promovišinen unifikovano alavari.

1.5. Stamipe medie pedo vlaško čhib. Vlahja (Aromuni, Cincarja) pendjarnape sar čhibjaki grupa savi vakharela purane rumunsko dijalektea. Sar jekh kotar majtikne khupatne, oj majbut integrišimi ani butipaski makedoniaki populacia, jekhe kotorea vaš khupatno djenibe ortodoksno kristijanipaske. Šukhar integrišime Vlahja arakhenape e rizikoa te oven pherde asiliuime thaj bajo vaš periba pendjaribe vlahjengi čhib. Palune berša Vlahja popale arakhena poro kulturno barvalipe thaj kerena šaipe bte adikharen piri čhib, adetja thaj arhitektura. Masekutno *Feniks* ikljola kotar 1995. berš (gendo stampime kotora sito 1000). Ov kerela fokusi pedo istorisko thaj sakodivenge pučiba kotar djivdipe Vlahjengo. Ov adikharelape e lokalno pučiba vlahjenga khupatnako ano ofto riga.

1.6. Stampime medie pi srbjengi, hrvatjengi thaj bošnjakjengi čhib. Nane periodikake stampime medie pi srbjengi, hrvatjengi jase bošnjakjengi čhib save edito-

ringona ani akaja phuv. Stampime produktja pedo adelvatno molipe lenape kotar pašutne phuvja thaj loke ave-lape dji po olende.

2. Emisiono medie. Palo khuvibe pedo zoralipe liberalno licencno kanunja, ani phuv ulo baro učipe gendosko TV thaj radio stanice. Momentalno si prekal 157 TV thaj radio emiterja ani phuv, gendo savo našti te adikharolpe ano adjahar tikno marketi but limitirime avibe lovengo kotar reklame. Uzo odova, si but bikanunenge emiterja, po ulavdipe radioneske, savengo egzistiribe uškavela aktivebe odolengo so siton legalno.

Problemi butipe TV stanicengo ano akava tikno marketi ano jekh kotor pašlola ano partiako politikako hamibe kana denape emisiono licence thaj khedipe beršesko vastušeja kotar emniterja vaš istemalkeribeodole licencjengo. Sar dikhola, po ulavdipe ano angloalosaribaske vakhtja (po misal 2002 berš) gendo legalno registruime radio thaj TV stanice bajrona sar *čuperka*, a palo odova popale našagona kana alosaribaske thana phangona.

Decizije marketesko khelibe manglape te diktirinol phanglape but biprofitabilno emiterjen, hema ani momentalno situacia *povast* čivela politikaki donacia jase barjaripasko ažutipekotar maškharthemutne organizacie. Medijsko vastušeja pi albajnengi, romengi, turkjengi thaj aver čhibja siolen pana po bare pharipe te ačon djivde ze olenge kolege kotar medie pi makedoniaki čhib. But kotar akala privatno mediake vastušeja vaš odoleske asarenape pedo ažutipe kotar subvencie thaj donacie vaš te lolpe tehnika vaš produkcija.

Vaš savakht prmimo medijsko than, butsig phare daj kaske avrijal te lol čačikani informacia. Odova so si na numa so varirajnlja kotar hanig dji hanig, već but-

drom ovenapurane dji momenti te ikavolpe sar informacia.

2.1. Emisiono mediji pi makedoniako čhib. Publika-ko emiteri *MRTV (Makedoniako Radio thaj Televizija)*, jekh kotar majzorale khelavne ano emitorsko sektori, arakhelape pedo ulavdo drom — siola pobut bukjarne, sitoj pharipa bare udjulimatenca, istemalkerela purani tehnologija thaj arakhelape e periba dikhavnipasko. Bu-tipe Makedonacija, bi dikhibe ano etnikako hanig, sa vakht adikharlole sar “raštrako” emiteri.

Koncepti multietbujaji *MTV* lelilo kotar titoistikani era thaj sito pedo sistemi kvote ulavde produkcije vaš albansko, tursko, romsko, vlaško thaj srpskohrvatsko čhib. Dji *MTV 1 thaj MTV 2* emituanela programi pedo makedonsko čhib, programi ano aver čhibja emituinenape ano trito kanali, *MTV 3*, putardo 2002. berš.

Kvaliteti privatno elektronsko medie ano makedonsko čhib varirinla ani baro napja. Si duj nacionalno lovenca lelile kanalja pedo makedonsko čhib (*Sitel thaj A1*), savenda *A1* majpopularno, biphanglo thaj pačavno. *A1* siole bufljardi publika, bi dikhiba ano olengo etnikaki hanig thaj čhibjake preferencie. Atoska ov, limitirimo učharela nevipe save siton kotar sako divesko djivdipe aver etnikake kupatne. *Sitel* sito zoralo politikako orijentišimo thaj kotar 2001—2002. berš but Albancija adikaren olen sar biamalikane.

Uzo akale disave *specifika*, standardja produkcijake nevipe privatno elektronsko medije ano makedonsko čhib sito tele thaj but drom politikake kolorea. Adjahar, nane marketing, publika, rodipe thaj resosko programiribe. Masekosko pokibe sito tele a direkciake kvalifikacie fundone. But lokalni emiterja adjukarena te prminolpe ka-

nuni, save ka resolpe te oven regionalno emiterja vaš te bajakaren poro konkurentsko preferencie.

Radijsko marketi sito adjahar pherdo sar ini televiziako. Si but kotar šelutne licencirime thaj bilicencirime radio-stanice, e sa 56 stanice pedo makedoniako čhib save dena ini programi po aver čhibja.

2.2. Emisiono mediji pi albajnengi čhib. Ano avgusti 2002. bert, duj dive palo leibe alosaribaske kampanja, programi pi albajnengi čhib pedo *MTV 3* biadjukardo bufljardilo e prosekea duj thaj tekvaš ano ina sahatja ano dive, vaš te kerolpe djenipe Haljovibasko kotar Ohrid. Akava bahtakergape kotar thagarutni koalicia (VMRO-DMNE, DPA) sar šužo semno kaj thagarutne dela dumo e albajnenge čhibjake hakajenge. Numa, persone save kerena ano desk pi albajnengi čhib sar dikhola na sine ani situacia te majšukar istemalkerol akava pana vakhti vaš emituibe. Baro kotor nevo programsko shemako sineto kotar reciklirimo albajnengo muzikako šou-programi thaj mesmeramerikake loke serie e titlea pi albajnenngo. Bufljardipe albansko programesko sine pedo škodra programesko ano aver čhibja save sine legardile ano bi-popularno vakhtengo termini. Nadur lelili programjengi shema ano odova ini duj te kvaš sahatja programi pi turkjengi čhib. Programi pi vlahjengi, romengi, srbjengi, hrvatjengi thaj bošnjakengi čhib limitirime pedo kvašo sahati trin drom ano kurko a jekh kurkeske nakhena jekhe sahatenske programja ano sakova kotar akala čhibja. Akaja programsko shema na promovisinela maškar etnikako haljovibe maškar deskja pedo aver-aver čhibja uzo *MRTV*, a ruidjisaribe kaj olinge hakaja adikharenape po tele savakht avena kotar aver potikne deskja. Uzo odova nanibe finansie vaš tehnika, profesionalno personali jase lačharde programja semanela kaj *MTV 3* sar dikhola pa-

šaakharela tikno gendo dikhavnengo ini maškar peri resoske grupe. But medijsko ekspertja adikharene kaj *MTV 3*, ano piri avdisutne forma nane šukar koncipirimo thaj kaj sito našavibe. Numa, ano 2003. berš ikljiste semne kaj nevičhivdi reformsko direkcija *MRTV* kerla šajipe te agorisinol disave anglune problemja save khuvena akaja organizacia. Nevo generalno direktori, Gordana Stosić, ake phengja kaj ka kerolpe hamime redaktorengje timja vaš bućibjenge programja.⁷

Dešujekh lokalno TV stanice ano privatno mangnutnipe, pobut ano rjaćutne thaj šudrerigake kotora ani phuv, emituina programi pedo albajnengi čhib. Si bare varijacie ano kvaliteti thaj kvaniteti olesko programsko, hema butipe olenda siolen dukh kotar jekhajekh problemja phari finansijsko situacia, e hari motivišime personalea savo lela tikne masekesko pokibe thaj but hari profesionalno djaniba, sar ini olenge kolege kotar privatno medijake vastušeja pedo makedoniake čhib.

Dji but kotar o TV stanice save emituina pedi albajnengi čhib phenena kaj musaj te pheren informativno čučibe savi uli vaš sane performanse *MTV 3*, standardi programi nevipasko generalno nane tele.

Kotar maribe 2001. berš, a anglo alosaribe 2002. albajnenge stanice but sig adjahar sikavela eklatantno uzorigutnipe, a olenge reakcie hari ulavena kotar aver aver medie ano makedoniaki čhib. Si, numa, disave dikhavne specifike: po misal: *TV Era* (Skoplje), *TV Art* (Tetovo) thaj *TV Hana* (Kumanovo), sar ini *Radio Vati* (Skoplje), adikaharde relativno biphanglo redaktorjengi politika, thaj disave kotar albansko privatno emiterja save majbut denalafi.

⁷ Citirimo kotar intervju e Gordana Stosik. *Forum*, br. 121 (17. 1. 2003), 29.

Kotar pondj aver-aver nacionalno radio-programja savo dela MRTV, numa *Radio 2* sito vaš etnikake kupatnege. Ano bibaht, siole relativno tiknigendoni publika, na pobut kotar 5 šelestar. Bišu ina lokalno publikake radio-stanice emitujnena programja ano aver čhibja (phando e struktura populaciako), hema, sar ini publikake lokalno TV stanice nanolen nisavi *influenca*. Kotar dujto rig, si 17 privatno lokalno radio stanice save emitujnena programi pedo aver čhibja, ano odova ini albajnenigi, turkjengi thaj romengi čhib. Disave olenda dena programja pobut ze ani pi jekh akalenda čhibjenda. Sar ini ko aver medijsko vastuše a no privatno mangin, kvaliteti programesko bipakjavneno varirinela. Dikhinindo sasutno, globalno trendi sito pi “tabloidizacia”, akala vastušeja butdrom produkujnena programi vaš khelibe, a na kerena “bandukja” vaš sigutno thaj zoralo informišibe thaj siklovibe. Disave lokalno radio-stanice nane pobut ze jekh magnetefoni thaj mikrofoloni, a legaripe programesko kerelape daj šupata.

2.3. Emisiono medie pi turkjengi čhib. Alosaribe elektronsko medijengo pi turkjengi čhib sito limitirimo. *MTV 3* dela hari programi pedi turkjenge, a kupatni turkjengi dikhela satelitsko programja kotar Turkja. Vaš te lačhareren akaja situacia disave žurnalistja Turkja kerde 2001. berš “Orgnaizacia vaš barjaripe mediengo pi turkijaki čhib ani Makedonia” (www.turkishmedia.org.mk). Organizacia momentalno čivela zoralipe vaš lačharibe profesionalno thaj edukaciako učipe terne žurnalistjenge, sar vaš para kupatnake te resolpe pošukar informacie pi dajaki čhib.

2.4. Emisiono medie pi romane čhib. Si duj TV stanice save siton vaš romani kupatni: *TV BTR Nacional* i *TV*

Šutel. Sol duj arakhenape ano romane periferie šerutna dizake Skoplje thaj emituninena ini pi romani thaj (butdrom) pi makedoniaki. On dena semno publikako servi-si aninindoj nevi-pe edukaciono čhibjake thaj kulturno programja kotar kultura pi romani čhib hema mangena poangle te fokusirajnenpe po khelibe. Interesantno kaj solduj akala stanice siolen dikhavne ini romen ini Make-doncjen save mangena tradicionalna muzika thaj lokalno komedie save olenge kerenape.

Situacia ano dikhibe radio-stanicengo pi romano čhib sitoj butipa bistabilno: dji *Radio Čerenja* (Štip) si-ole sukse-si te ačhol uzo donatorsko ažutipe, aver stanice sar *Radio Ternipe* (Prilep) thaj *Radio Roma* (Gostivar), marenape vaš nisavo pokibe bilačo tehnika, nabut bu-kjarne thaj aver.

Romane TV thaj radio stanice generalno siolen dukh kaj na nolen djevaptune finansie, so anela dji ko istemal-keribe buti purani tehnika thaj butdroma tehnikake pro-blemja. Atoska, TV thaj radio stanice pi romani čhib si-ton maškar disave čačikane but čhibjenge emiterja e personalea savo kherela kupatne a sito ini romana ini makedoniaka kupatnata.

2.5. Emisiono medie pi vlahjengo čhib. Si but hari TV thaj radio programja pi vlahjenge čhib *MTV 3* kerala jekh sahati ani kurko, a disave radio-stanice momental-no kerena šajipe te keren programja pi vlahjengi čhib.

2.6. Emisiono medie pi srpsko, hrvatsko thaj bo-šnjačko čhib. Hrvatska, srpska jase crnogorska televi-zia dikhlarenape biproblemesko thaj cidena but publika, uzo bufljardo djanipe čhibjako thaj uzo ažutipe titlesko. Djungalo srpsko TV kanal *TV Pink* cidela ulavdo but ba-

ri publika para themeska muzika thaj kheliba. *MTV 3* dela jekhsahatesko programi pedo akala čhibja.

III. Butčhibjengo medie thaj programja opipe vakheribe bikamibasko

Konflikti kotar februari 2001. berš angja ini “vakheribe bikamisako”: butipe medie ano makedonsko čhib istemalkerela lafi “teroristja” kana hraminena sine diso kotar djene etnikake albanske kupatnake, dji o medie pi albajnengi gende sar phenena bilačo istemalkeribe manušiane hakaja kotar rig makedoniake zoralipe arakhibaske. Kotar mareba thaj sig palo olako agorisibe publikake thaj privatno medie but drom sineton došale vaš djungalipaske dezinformacie, a harigendo sineton vaš ša-ipe te sikavolpe ini dujto rig paramisake. Po misal, Tv stanica pi makednosko čhib *Channel 5* emituinelat reporti ano savo sikavlape reporteri savo kotar kher phajakarela prekal albansko pašljoibe, dji lokalno TV stanica pi albajnengi čhib po anav biphangli, emituinelat jekh sahatosko dokumentarno filmi vaš albansko Nacionalno tromalipaski armia, a tana rodol nijekh bahami savo sito opipe. Adjahar, albasnko diveske nevipet *Fakti thaj Fllaka* uleton putarde politikake thaj sineton vaš albansko mareba, dji o relativno nacionalno divutno pi makedonsko čhib, *Dnevnik* uloto muj makedonsko nacionalizmesko.

MRTV uli ulavdi efikasno progagandno banduk ano vasta političarengo ano solduj riga marebaske. Ulavibe emituibe maškar aver-aver čhibja save upre mothavgjam kergja duj influence šajiputne — dji e makedoniake thagarutni elita koncentrišimi pedi kontrola programeski nevipet pedo olengi čhib, pedi *MTV 1*, albajnenge thaga-

rutne partije (savakht kana olenda daj sine ani thagarutne koalicia) sine muklo te dominirinen programea pedi albansko čhib. Akava angja dji jekh bisakodivutni konsekvenca — kaj kotor vakhti marebasko e *MRT* emituina nela pherde aver-aver bilten nevipe pi albaniaki thaj makedoniaki čhib. Akava sine angluno drom but po akja dikhibasko kotar kosovsko kriza 1999. berš, kana ulavibe ani percepcia intervencia NATO-sko, po ulavdipe ko Albancja thaj Makedoncja, sineto šuži soj e buti. Servisi po albansko čhib kedingape ano devipe dumo pere phralenge ani Kosova thaj odoloeske dengja dumo e NATO intervenciake, so sine ano direktno opipe odolea so Thagarutni phengja ano *MTV 1*. Kotar akava periodi ikljiste anglune lišajna marebaske savo ka avol, soske kaj but Makedoncja dikhlarena albanska pozicia sar semno “albansko separatizmi”, dji e albasko populacia hačarlape fuljindi thaj davijutni kotar e rig Makedonaciengo.⁸

Palo Ohridesko haljovibe kotar 13. avgustja 2001. berš, vakheribe bikamibasko našavdilo kotar makedoniko medijsko scena, hema politizacia thaj polarizacia ačhile. Jekh makedonsko komentatori 2000. berš phen-gja “Amen na namen vakheribe bikahmibasko, hema si amen vakheribe daraibasko. Na djana so Albancja gndinena soske na djana olengi čhib. Adjahar kaj olenda dara (...).”⁹ Akala lafja pana siolen molipe ini avdive thaj čačikane mothavena situacia ano makedoniko amalipe thaj medie. Medie siton ulavde čhibja, adjahar kaj sako-

⁸ Duj neve publikacie sikavena akava pučibe kotar aver-aver pučibe. *Dikh* Dona Kolar-Panov, “Troubled Multicultural Broadcasting in Macedonia”, *Journal of Socio-Linguistics* (2002), ani stampa, thaj Veton Latifi, *The Two Truths and Two 'Publics' in Macedonia*, ani stampa.

⁹ Mark Thompson, *Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia (FYROM) i Kosovo. International Assistance to Media* (Vienna: OSCE Representative on Freedom of the Media, 2000), 6.

va avazutno raportirinela para etnikakaka kupatnake a majbut drom si hari šajipe te dikholpe so aver etnikaki kupatnik gndinela jase vakharela ani mediji. Si but hari etnikako inkluzivno žurnalistipe, jase čhibjake hamime programja thaj nevine. Akava po ulavdipe konfuzno soske kaj faktja e djenenge aver-aver etnikake grupengo ani phuv po kanuni vakharena disave čhibja. Albancja šukar vakharena albansko, makedonsko, turkjengo¹⁰ thaj srpsko-hrvatsko bošnjački.¹¹ Turkja vakharena pi turkjengi thaj makedoniaki a daj drom pi albansko¹², a adjahar ini srpsko-hrvatko-bošnjačko. Djene romane kupatnako vakherena romane thaj makedonsko, daj drom albansko thaj srpsko-hrvatsko-bošnjačko. Vlahja, majtikni grupa, vakharena vlaško thaj makedonsko, srpsko-hrvatsko-bošnjačko, a ini grčko čhib. Srbja vakharena šukar srpsko thaj makedoniako čhib. Ulavipe kotar olendar, Makedonacia na vakharena ni jekh kotar čhibja save vakharnape ani phuv. Numa, srpskohrvatsko, čhib sava haljovelape ani nakhutni Socijalistikaki Federativna Republika Jugoslavia.

E akala aver-averipa čhibjengo savo vakharena djene nacionalno grupjento, manuš šajte čhivol teza kaj si baro potenciali vaš maškaripe maškar aver-aver medij-

¹⁰ Disave olenda vakharena turkjengi čhib soske sine tromimi migracia, organizuimi kotar rig thagarutni Kraljevina Jugoslavia maškar duj lumijake mareba, Albancja e Kosovata thaj Makedoniata ani Turkia. Milja olenda našte disave inardile palo Dujto Lumijaki mareba. Disave adikharde relacie para familia ani Turkia thaj bičalena pere čhavoren odote ano studie, thaj aver.

¹¹ Odova sito istorisko hako Jugoslaviako, kote srpsko-hrvatsko sine čhib haljvibasko. Akava majbut sito pedo odola edukuimi popu-lacia paše popure kotar 25 berš. Ano akava artiklo idiomi "srpsko-hrvatsko-bošnjačko" dajvakhti istemalkerelape te prminol srpsko-hrvatsko.

¹² Albansko čhib vakharena numa odola save djivdinena ano regi-ojna kote bešena Albancja.

sko vastušea. Sar, ini, baro marketi vaš but čhibjenge medie. Pi bibaht, opipe sitoj situacia, po ulavdipe maškar medie pedo albansko thaj makedonsko čhib. Ini uzo sa, si pozitivno misalja (dikh potele).

Jekh pana čhinauibe vaš barjaripe butčhibjengo medijsko vastušea nanibe sikljovne žurnalistja. Ini ake kaj disave berša edukacia sine prioriteti BThO thaj maškart-hemutne organizacie save kerena buti ani umal medijsko barjaripe, kvalifikacia žurnalistjenge ani akaja phuv bidikhiba pedo olengo etnikako hanig, talo evropako standardi. Situacia ruminela ini purano edukativno programi pedo studie mediengo ano Univerziteti Dv. Kirilo thaj Metodije ano Skoplje, kote, uzo sa edukuingola but hari gendo olenda savi nanolen makedoinaki hanig. Ano 2003. berš, pomisal, sine numa jekh albansko studenti savo studirinla žurnalistika pedo univerziteti. Ano Mesmerjavinutno Evropako Univerziteti ano Tetovo momentalno nane grupa vaš žurnalistika.

Maškarthemutni kupatni čivgja diso piri buti vaš te promovišinol but čhibjenge medie. BThO "Rodipe kupatno terenesko" ikljola bipokibasko masekesko magazini *Butčhibjako forumi*, savo stampinlape pedo makedonsko, albansko thaj anglikano, a kerelape distribucia sar kotro ano *Dnevniko* sar ini ano *Fakti thaj Utrinski Vesnik*.

Septembrea 2002. alo dji interesantno projekti e dujčhibjengo divutno lil ano privatno mangnutnipe *Global* (makedonsko thaj albansko). Ikljisto ano duj ulavde edicie jekha-jekh mothovdipa jekh edicia pi makedonsko thaj jekh pi albansko čhib. Sine odova ambiciozno šajipe te resenpe nevipe thaj informacie, dji kerdilo šajipe vaše nakhavolpe čhibjake barijere maškaroleske drabarutne. Pi dukh, palo starti pherdo bare lafjenca, distribucia čin-

dili ano decembri 2002. berš, sar dikhola vaš financijsko problemja.

Gostivar Voice, sitoj pana jekh interesantno inicijativa, dujkurkeske nevipe pedo albansko, makednosko thaj tursko čhib savo ikljola ano regioni Gostivari, a keren olen maškaretnikaki grupa terne žurnalistjengi. Finansirimo sito kotar o rig OSCE Rodimaski monitrosko misia ani Skopja thaj Maškathemutni organiazacia vaš migracia (IOM), realizuimo kotar e rig “Maškaretnikako projekti Gostivar”, reso projektesko te kerol maškaretnikako, politikako biphanglo forumi vaš lokalno komunake nevipe so ka ovole servisi e sa regioni Gostivaresko savo si ole but hari stampano medie. Reso akale projektesko sito ini te dol šansa e terne žurnalistjenge thaj redaktorjenge, so čivela ini maškaretnikaki kolaboracia thaj lačharipe pačavibasko, a palo odova te ažutinol ani promocia pošukar haljovibe maškaretnikake grupe. *Gostivar Voice* sito bipolitikako thaj našela kotar sakova politikako komentari thaj aver phučibe save šaj te sikavelpe sar bihaljovimo ano butetnikako maškaripe. Nevipe kotar sa ofto riga stampinenape ano trin ulavde verzie: ano albansko (1.500 kotora), makedonsko (1.000 kotora) thaj tursko (500 kotora). Mothovdipe so trin verziengo sito jekha-jekh.

Majnevo projekti *POINT* sito studentsko nevipe kotar ofto riga kotar tetovsko regia, savi stampinenape ano makedonsko thaj albansko čhib, a vakharena e kupatne interesuime terna manušenge. Uzo dumo OSCE-a thaj Maškarthemutno organiazacia vaš migracia (IOM) *POINT* ka ikljol sakova dujto kurko e stampime gendoa kotar 10.500 kotora, olenda 2.500 pi makedonsko a 8.000 pi albansko čhib. Adjahar planirinenlape ini edicia pi turkjengi čhib.

Pondj biphangle, privatno lokalno TV stanice kere-na kolaboracia kotar 2002. berš. Trin stanice pi make-

donsko, *TV Tera* (Bitolji) *TV Vis* (Strumica), *TV Zdravkin*, thaj duj riga pi albansko, *TV Art* (Tetovo) thaj *TV Era* (Skopje), kerena pi produkcia programeski kotar sakodiveske bukja, vaš para publikake te prezentuinen informacie kotar paše sa regiojna phuvjake. Programi si ole titli, so nanolen butipe emituime programja. Kotar jekh rig, akaja produkcia siola reso te zorakarol profesionalno maškaripe thaj prnibe programjengo maškar stanicengo aver-aver etnikake dromea. Kotar dujto rig, strategija sito te zorakarenpe akala TV stanica vaš so pobut te fokusirinenpe pedo lokalno nevipe, adjahar so ka učharen, teme pedo profesionalno thaj djevaptuni forma, relevantno vaš sa dizutnenge. Akava pea cidela korkorodipe vaš aver-averipe dikhibasko maškar aver-aver etnikake kupatne thaj čhibjake grupe.

Radio Život sito biphangli dujčhibjengi radio-stanica savi emituina programi pedo makedonsko thaj albansko čhib ano umal Skopjako. Poangle ov formirisalo maškarthemutne donatorsko lovea ano marti 2001. berš. Programi legarela jekh makedonsko thaj jekh albansko spikeri, save istemalkerena parafraziribe vaš kupatne te prezentuinen programja pedo solduj čhibja. Bilingvalno tehnika sito badžako prekal diverziteti thaj tolerancia ano makedonsko medie. Radio-stanice siola pačavne djene maškar terne manuša. *Radio Tetovo*, *Radio Semi* (Debar) thaj *Radio Albana* (Kumanovo), savo kerena buti talo poro koroko vastalutnipe, ande avazi te reemituinen sa programja.

IV. Majšukar keribe

Aver-aver save si jase planirime projektja thaj programja ka sikavenpe ano akava kotor pustikako. Saren on adikharenape multietnikake zumavipa thaj šajipa te arakhen

realizibaske thaj lače agorisibe vaš aver-aver rodipe ani sfera stampime thaj emisione medie.

1. TV Tera: “Ulavipe amen phanelamen”. Privatno lokalno stanica promovišinelat but specifično kombinacia maškaretnikake thaj dujčhibjenge jase butčhibjenge aspektja. *TV Tera* kergja regionalno prekalsamatrendengo projekti, so sito angluni šaipe te sikavolpe multietnikako pejsaži mesmerrjačutni regia phuvjaki, mesmerrjačutni kotor Greciako thaj mesmerrjačutno kotor Albaniako. Produkcia adikharlat šov emisiat save sikavena aver-aver etnikake grupe (Makedoncjen, Grkjen, Albancjen, Vlahjen, Turkjen, Romjen thaj aver) kotor akava regioni. Dokumentarci “Ulavibe amen phanena” adikarlape pučibenca akale etnikake grupengo save siton kotar kanonengi situacia olengi kulturno aktivibe, thaj generalno forma djividipaski, konfesiake thaj fiseske pučibat, agorisibe vaš tradicionalno konfliktja thaj šanse vaš butientikake amalipe e mikro (lokalno) thaj makro (regionalno — prekalsamatradengo) punkti dikhibaski. Reso projektesko sito te sikavol prekal dživdipaske paramisija populaciake save šelberšipa djivdinela ano akala thana, ideje kotar putardo amalipe thaj avipe prekalsamatrendo haljovibe maškar komune thaj kupatne sar jekh semni vastušeat lačaribe pačavibasko so činela vaš te nakhanelpel stereotipja thaj kvašočačipe.

Originalno lafja, save sikavgona dajaka čhibja e vakhardutnesko, ka oven titluime ano mekedonsko, a produkcia ka dol lokalno Tv stanicenga ani Korča (Albania) thaj Kozani (Grecia), e titlia pedi albansko thaj greciako čhib, sar rodelape.

2. TV M: “Derjavenge hronike”. TV M sitoja TV stanica ano makedonsko čhib savi emintuinela ano Ogrid,

Strug thaj trujalutne regiojna. Nadur lelape nevo regionalno butčhibjengo zoralo programi anavdo “*Derjavenge hronike*”. Akava programi ka dol bufljarde thaj aver-aver nevipe kotar sa regioni Struga thaj Ogridi trujal Ogridsko derja, šukar pendjardo odolea so odote bešena but etnikake grupe kotar panaphurane vaktja (Makedoncja, Albancja, Turkia, Vlahia, Egipćajna, Srbja, thaj aver.).

3. Radio Čerenja. Akava medisko vastušea pi romani čhib e etnikake hamime redaktorjengo timea (Roma, Turkja thaj Makedoncja). On ka inicirinen butčhibjengo projekti savo sito kotar programi pedo turkjengo thaj vlahjengo (sakova po jekh sati ano kurko). Ka resenpe informacie kotar lokalno korkorutnodirekcia, sikljovibe, kulturake keribe, phurene vakheribe thaj adetja.

Programi manglape te učarel sakodivenge bukja e 60 šelestar vakti, a aver 40 šelestar ka oven pherde muzika. Akava but interesanto eksperimenti savi lela manglipe, soske odova semninela kaj romani radio-stanica šaj te ovol platforma vaš aver čhibjenge grupe, thaj ka ažutinol ano zoralipe toleranciako thaj haljovibe maškar etnikake kupatne.

5. Dizjako deski, Tetovo. Akava projekati siton butčhibjengo medisko deski ano Tetovo, savo učharela diveske nevipe kotar regioni Tetovo vaš sa medisko vastušea. Projekti sito fundo pi idea lokalno žurnalistjrngo, a inicirangja ole e Kancelaria vaš medisko barjaripe OSCE-ski Rodutne monitorsko misia ano Skoplje ko aprili 2002. berš, sar napi vaš multietnikako lačaribe pačavibasko ani nakhlo krizno regioni.

Projekti promovišinela thaj resela haljovibe maškar žurnalistja save kerena pedo albajnengi thaj makedonengi čhib. Olako reso te lačarol avibe dji pi informacie, te

bufljarol lista nevipengi vaš publika so po šukar te ovól servimi, te promovišinol multietnikake neviqe thaj haljovibe sar ini te vazdol sasutnol standardi žurnalistjengo. Olesko po angluno reso sito produkcia nevipengo save siton pherdo rodutne, balansirinme thaj objektivno. Dizjako deski produkuinela diveske anglune neviqe, savo siton phande odole regiojn, vaš bufljardo spektri temengo, ano odova ini ekonomia, uloviqe maškaribasko thaj kultura. Paramisi savo sito neviqe rodelape produkcia kerena etnikake hamime timja thaj ola palo odova emituinena bipokibasko ini ano makedoniaki ini ani albanengi čhib sa partnersko TV thaj radio stanice ano regioni. Uzo odova, nacionalno TV stanica A 1 thaj aver-aver TV kanalja ani Skoplja adjahar emitujnena akala neviqe.

V. Klidutne

Avdisutne bukjake činadipe vaš medie, bi dikhiba pedi čhib, but siton phare. Sa 926 registruime stampane medie thaj 157 TV thaj radio emiterja marenape te ačon djivde.

Odova nane loki buti dikhiba ano phando marketi kotar duj miliojna dizutne, thaj uzi čorolikani ekonomia. Kvaliteti raportibasko but siole variacie, politikake presie siton bufljarde a žurnalistikaki standardja sar dikhola siton biresutne.

Palo inicijalno postkonfliktno tehno periodi, tenzia maškar makedonsko thaj albansko populacia kulminirinde bareba ano februari 2001. berš. Konflikti dramatika sinole presia pedo medie ani phuv. Vakheribe *bikamibasko* ulo efikasno instrumenti vaš promocia etnikako ekskluzivipe ano vasta disave politikake zoralipengo. Palo anibe Ohrodsko haljovibe 13. avgustea 2001, ban-

dukja ačile tehne, vakeribe bikamibasko našavdila e makedoniako medisko scenata thaj akana si baro gendo medisko vastušea savo funkiconišinena ano aver-aver čhibja. Hema, etnikake ulavibe ano medie pana siton odote. Medisko vastušea ini pana vakharena numa jekh etnikaka publikaka thaj na nolen suksesti te astarenpe pučiba avri odola grupata. Si but hari etnikake inkluzivno žurnalistja, butčhibjenge nevipe thaj butčhibjenge programja ano radio thaj televizija. Kotar akala sebeppa medie pana nane ani situacia te khelen rola savo manglape vaš te promovišinen tolerancia majškar aver-aver čhibjake grupe ani phuv.

Avdive si but lači ideje thaj iniciative vaš odoleske sar medie šaj promovišinena tolerancia thaj haljovibe. Eksperienca zorakarde neve dikhibe, but neve projektja save denalafi ake lelile, a pana pobut olenda siton ano rndo jase adjukarena te oven realizuinen.

Bibliografia

EastWest Institute, Bukjako lil vaš projekti trujalutno astali vaš prekalosamatrendengi medisko kooperacia. Projekti EastWest insituta savo takarela maškaretnikaka dialogi thaj maškaripe e prekalsamatrendengo maškaripe ano regioni Prespansko/Ogridsko derjav — prekal astaribe Evroregioni. Bešipe 8. — 9. Novembri 2002. ani Korča, Albania

Forumi, gn. 121 (17. 1. 2003), 29.

Kolar-Panov, Dona, i Van den Haute, Francis, i Markovik, Marjan (ur.), *MAP 2000 — Projekat istraživanja makedonske medijske publike*, Institut za sociološka, politička i pravna istraživanja (Skoplje, 2000).

Kolar-Panov, Dona, “Tegobno multikulturalno emitovanje u Makedoniji”, *Žurnal za sociolingvistiku* (2002), u štampi.

Melcic, Dunja, “Zwischen Pluralismus und Denkdiktatur: Die Medienlandschaft”, in id. (ed.), *Der Jugoslawienkrieg. Handbuch zur Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen* (Opladen, 2002), 317—31.

- Nineski, Blagoja**, *Lokalnite elektronski mediumi vo Makedonija* (Prilep, 1998).
- Nineski, Blagoja**, *Pecatenite i elektronskite mediumi vo Makedonija* (Skopje, 2000).
- Nicolet, Claude**, "Medien in Mazedonien: Zwischen Kriegshetze und Friedensförderung", *Südosteuropa Mitteilungen*, 31/41 Jg. (2001), 282—89.
- Sovet za radiodifuzija na Republika Makedonija**, *Informacija za radio i TV programite na jazicite na nacionalnostite na elektronskite mediumi vo RM* (Skopje, 2002).
- Thompson, Mark**, *Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Kosovo. International Assistance to Media* (Vienna: OSCE Representative on Freedom of the Media, 2000).
- Trpevska, Snezana**, "Das Mediensystem Mazedoniens", in Hans-Bredow-Institut (ed.), *Internationales Handbuch* (Baden-Baden, 2002), 425—35.

Turvinutnipe

Vaš te nakholpe horipe maškar aver-aver kupatne, kanuneske anglo činadipe siton kotar klidutno semnibe:

- Disave bukjake grupe akana dikhlarena projekti kanunesko vaš emituibe. Akaja prmimi, sasutni thaj vaš odoleske zorali kanunesko djenipe ka ovol semini vaš realizacia ake save si kanunja, sar ini mareba e šukar pendjarde pharipa sar so sito but pherdo medijsko marketi uzo bipačuvni konkurencia.
- Nevo kanuni opipe emisiono piratiribe ka kerol te bajakarolpe korkorutni produkcia, savi, kotar piri rig, pošukar ka pilatarol barvalipe thaj aver-averipe odola phuvjako.

Sar vaš te djivgjangol kupatni publikaki sfera thaj te elimišinolpe stereotipja thaj bidjanglipe:

- Mediji ano sa čhibja savende ano phuvja vakharlape manglape te keren te adikharolpe multietnikaki struktura phuvjaki, a na numa te fokusirinolpe pi jekh kupatni. Akava šaj te astarolpe uzo pobut “pozitino vakheribe” jekhe e dujtenge, uzo pobaro dikhibe pačiv pedo kupatne problemja thaj sako diveske pučibe save khuvena sa populacia, a na te informišinelpe ano jekh avazipe e etnikake dromea.
- Keribe save siton maškaretnikako prmibe programjengo, kupatne redakcie thaj hamime redaktorjenge timja siton kotar klidutno semnibe.
- Majdur, jekh but čučavno hema efektno keribe te avolpe dji pi bufljardi publika sito titluibe programengo. Momentalno, *MRTV* nane ani pozicia te dol but kanaljengo tonesko programi, hema kaj odova but mišto servisi savo šaj te kerolpe ano avipe.
- Manglape te zorakarolpe produkcia lokalno nevipe vaš te sikavolpe manglipe lokalno populaciako thaj te učarenpe pučibe relevantno vaš sa dizutne, ano odova ini aver-aver dizutnipe aver-aver ku-

patnengo. Prosesi lačaribe lokalno korkoro direkcija, savi sitoj akana dela baro šajipe po ulavdipe medije minoritengje te khelen odoja semni rola.

Edukacia thaj rodipe mangena ulavdi pačhiv:

- Rodipe manglape te zorakargol thaj te dolpe dumo vaš barjaripe djanipe vaš medije. Angluno badjako savo sito kotar profesionalno dikhlaripe thaj medijsko monitoring, ake le lile, hema manglape rndomo te kerolpe thaj te bajakarolpe adjahar te garantiunol savakht rodipe thaj dikhipe. Odoja rezultatja manglape te ulavenpe medijenge, žurnalistjenge, amalipenge, medijsko bithagarutno organizaciengje thaj averenge, vaš te lačharolpe parudolipe maškar mištorja thaj žurnalisti.
- Žurnalistikako edukativibe sito kotar agorutno semnibe. Musaj te bufljargol thaj zorakargol sa učipe edukaciako. Ini kaj medijsko BThO fokusirinenape ano edukacia žurnalistjengo, Biro vaš žurnalistika Univerziteti Dv. Kirilo thaj Metodije ani Skoplja ano periodi transformaciako. Sikljovibaske programja manglape te modernizuingon a sikljovibe manglape te adaptiringol vaš te dol djevapi čačikane rodipe moderno žurnalistjengo. Sikljovibe thaj edukacia kotar raportja kotar pučibe diverziteti manglape po ulavdipe te lačharolpe thaj zorakarolpe.

Vaš te zorakarolpe parudolipe thaj interakcia maškar sasutni populacia thaj te zorakarolpe maškarkulturnu komunikacia ano sa učipe (nacionalno, regionalno, lokalno thaj prekalsamatrendengo), medije pana siton phande kotar devipe dumo thaj ažutipe maškarthemutni kupatnengo. Podur obligacia thaj djivdipasko devipe dumo maškarthemutno kupatnako musaj siton ano avipe.

Romain Kohn **Luksemburg**

Luksemburg sito jakhutno amalipe. Ov sito adjahar multikulturno kobor ini butčhibjengo. Sakana so sociologi Fernand Fehlen dikhla; “Te sine kaj si jekh specifikaki čhibjaki kompetencia Luksemburžajnengi, odova sito butčhibjengo.”

Ano baro Vojvodstvo koegzistirenena trin čhibja: luksemburško, francusko thaj germaniako. Maškar odola nane nisave politikaki thaj kulturaki hijerarhija maškar olende. Istemalkeribe čhibjako phando sito e situacia ani savi arakhenape. Po misal, istemalkeribe čhibjako ano mediji kompleksno sito thaj nane loke te haljoven te sine kaj na sijen kherutno. Popale, nane egzaktno kanunja, a odola save si but phare te definišinenpe.

Sa dji nadur čhib stampake sine šužo germaniako (ini uzo odova te sine artiklja pedo francusko, a daj drom pedo luksemburško thaj anglikano, ano sakova edicia). Odova sito pana dominantno čhib stampano medijengo generalno, hema nadur ikljiste disave jekh čhibjake francuske nevipe. Ano radio thaj televizia luksemburško čhib vakharlape sa o vakhti. Disave lokalno programja emituinenpe pi anglikani thaj pi romansko čhibja.

Ajahar, dji germaniako ačhola majprominentno čhib stampako, a radio thaj televizia emituinlape pedo luksemburško, administracia paše numa istemalkera francusko. Sar dikhola ano sako divesko djivdipe francusko čhib anglisalo kotar 1990. sar čhib haljovibaski. Akale

trendeske sar balansi sito fakti kaj Thagaritni dela du-
mo idejake kotar integracia odolenge save ale ano lokal-
no amalipe savo manglape te kerolpe e lejiba kherutna
čhibjako. Atoska semnibe luksemburško thaj istemalke-
ribe trin kupatne čhibja bistereotipja butipa populacia
dikhlarela sar centralno punkti olengo nacionalno inden-
titeti. Odova nane adjahar jekhvardrom kana lelape ano
dikhibe demografsko struktura phuvjaki (referento berš:
2001). Kotar 440.000 dizutne Baro Vojvodstvo, numa
277.000 si olen pasaporti Luksemurgesko. Odova sem-
nigola kaj bi-raštrunen siton paše 37 procentja populaci-
ake, a olendar Portugalca siton majbari avruni kupatni
kotar 59.000 manuša. Pedo odova čiveni disave 89.000
Francuzja, Belgijanacija thaj Germanja save sako dive
avena ano Luksemburni kotar pere phuvja, vaš odoleske
kaj siton pi buti ano Baro Vojvodstvo. Talo odola ma-
škaripe paše bišajipe te dikhlarolpe ko kaske kana vak-
harela pedi savi čhib. Si but varijable save siton kana is-
temalkerelape daj čhib a na aver daj čhib, thaj adjahar
bišajipe te delpe lista zorale decizijengo.

I. Isteriako palunipe

Luksemburg (Lucilinburhuc, pedo puranogermaniako čhib)
formirimo sar baresko kher durutne 963. berša. Sineto
kotor devlikano Rimesko thagaripe germaniako naciako,
a čhib savea vakharelape sitneto uprunogermaniako di-
jalekti.

Štar šelberšutnipe palo odova e teritoria bufljardili
ano mesmer thaj rjačutno thaj sine ulavdi ano duj koto-
ra: francusko (kote manuša vakharena valonski) thaj
germaniako kotor (kote istemalkerelape luksemburško
dijalekti). Hramisaribaski thaj administrativno čhib sine

ulavde prekal regionja, pedo francusko thaj germaniako, ano oleski purani forma. Diz Luksemburg sineto ekskluziva kotar akava decizcia: ini kaj perela sine germaniake kotoreske, administracia lela francusko sar bukjkaji čhib.

Kotar angluni okupacia talo thagar Luj XIV thaj oleske trupe 1684. berša, istemalkeribe germaniako čhibjako sine paše pferdo bimuklji. Jekh šelberšutnipe palo odova, vaš Francusko revolucia, bajrilo semnibe francusko čhibjako thaj ov bufljardilo ini ano lokalno administracia germaniake regiende. Hema, ini palo leibe Napoleonesko Kanuni 1804. berš — angluno kanuni francusko dizutnengo hakaj, savo sine musaj sar rami, uzo but ulavde sistemja adetengo hakaj ani Francuska anglo 1789. berš — luksemburško ačilo sar čhib save saren sine ulavena.

Berš 1839, kotar Londonsko konferencia, Luksemburgi lela politikako biphaglape. Molipe savo vaš odoleske pokisalo sine ulavdipe teritoriako. Thagaripe Belgiake lela valonsko regia, a teritoria so ačhili uli odova so adive anavlake Baro Vojvodstvo Luksembrug, savo ano odova vakhti sine ano regia kote vakhralape germaniake čhib. Hema, germaniako na uškagja dominantno francusko čhib, soske holnadsko thagar, baro vojvoda Vilijem II, nadengja dumo e civilno administratjenge kotar odova pučibe. Po agor barikane Luksemburžajna sinolen sukcese te čhiven francusko sar administrativni, juridikaki, thaj ini sar politikaki čhib.

Industrikanne revolucia angja semno sociodemografikanne prmibe poagor 19. šelberšutnipe. Luksemburgi, savo sine savakht čoroli agroekonomikani phuv, trumimi sine kaj but pere dizutnen te bičhalol te roden polačo djivdipe prekal okeani, akana uloto šužo vaš avrijalutne manuša, po angle kotar Germania, palo odova kotar Ita-

lia. Čhibjako pozicioniribe uloto politikako pučibe. Vaš te dikholpe distanca kotar germaniaki konfederacia thaj Luksemburg uluvinelpe kotar germaniake nacionalistja, andilo kanuni savea fransusko čhib čhivdilo ano jek-ha-jekh pašljovipe sar germaniako čhib, čhib savo o čhavore musaj te sikljon ano fundone skole. Definitivno čhibjako programi definišisalo e durutne skolake reforma 1912. berš.

Semnibe luksemburško čhibjako vaš nacionalno identiteti phuvjako ulo dikhavno kotar Dujto lumjake mareba, kana o Luksemburg okupirajnde nasistja. Germaniako gauleiter (počekatuno regionalesko) andja pratsav te kherol registruibe dizutnengo ano oktobri 1941. berš, soske mangla kaj dizutne Luksemburgesko mothavena pere paše relacie e germaniake kultura. Sarenenge phen-dilo te alosaren “germaniako” trin droma, kana ka ovolo pučlo vaš piri čhib, raštrunipe thaj etniciteti. Ini kaj nacistja leparde e manušen kotar konsekvence te sine kaj djevapinena “luksemburško” na čhingja kherutne dizutne te keren adjahar. Palo odova kaj nacistja ule djanglen e barikane odole manušengo pedo poro identiteti (pobut kotar 95 procentja phende “luksemburško” ano djevapibe pedo sa trin pučibe), činde o genipe.

II. Kanunesko rami vaš medie

Tromalipe vakheribasko thaj tromalipe stampako garantuinel dženo 24 Ačhimos, savo datirinela kotar 1868. berš: “Tromalipe vakheribasko ano sa situacie thaj tromalipe stampako garantuimo, cidena sa phagipe save kerdile ano mothavibe odole tromalipengo. Na manglape nikana te činolpe cenzura. Arakhibaske depozitja našti te rodenpe kotar lilavno, editori thaj stampari. [...]”

Istemalkeribe čhibjako regulišimo palo Dujto lumjaki mareba, kana kotora Ačhimoske sine prmime 1948. berš. Dženo 29 čučavno sito: “Kanuni ka regulišinol istemalkeribe čhibjako ano administrativne thaj juridikake bukja. “Anglutno dženo 29 kotar 1868. berš sine: “Istemalkeribe germaniako thaj francusko čhib siton opcije. On našti te limitirinenpe.”

Berš 1984. andilo Kanuni vaš istemalkeribe čhibjako. Ačhimos vakharla kotar akava avutno kanuni pana 1948, hema manglape sine te iklon jekh artiklo ano germaniako sastunesko lil 1980. berš vaš te lolpe kanunesko procesi ano Baro Vojvodstvo.

Neonacistja phende kaj Luksemburžajna vakarena germaniaki čhib, soske olengo dajako čhib numa germaniako dijalekti. Publika thaj političarja sineton hutavdive. Parlamenti lela inicijativa savea rodelape kotar Thagarutni te gatisirinol bahami kanunesko. Kanuni savo iklisto kotar diskusia regulišinela istemalkeribe čhibjengo pedo kanunesko administrativno thaj juridikako učipe. Ov na leparla medie, soske kaj on generalno na adikharenape kotor publikako sfera ano savi thagarutni manglape te ovol hamimi.

Trin siton anglune punktja akale kanunesko, numa jekh savo dikhela istemalkeribe čhibjako ani bufljardo fundo. Jekh to, luksemburškoske dindilo statusi nacionalno čhib (semni nijansa ani komapracia e oficijelno čhibja sar haljoverlape ani Evropaki Unia, po misal). Dujto, sa kanuneske dokumentja musaj te hraminelpedo francusko čhib. Maj pale, ano administrativno thaj kriseski pukja šaj te istemalkerenpe so trin čhibja (luksemburško, franskusko thaj germansko). Kana mangela diso e administaraciata, dizutno šaj te istemalkerol savo mangla kotar akala trin čhibja: djevapi manglape te ovol ano odoja jekha-jekh čhib, “kobor odova šaj”, sar phene-

la o kanuni. Odova semminela kaj paše sa rodipe adiministraciake rodena djevapi pedo francusko, soske civilno administratorja na istemalkerena aver čhibja, jase na pendjarena but tehnikako vokabulari pedo aver čhibja.

Avdisutno Kanuni vaš stampa sito kotar 1869. berš. But po angle adikharlape kaj manglape te kerolpe reforma, thaj 2002. berš raštrako ministaribe, sar thagarutno servisi djevaptuno vaš medie, dengja projekti nevo kanunesko; akava sito pana ani diskusia. Olea lelape ano rami ini Evropake konfencija vaš manušikane hakaja, sar ini kompetencie Evropako krisesko vaš manušikane hakaja. François Biltgen, ministri vaš komunikacie ano savesko kompetencie akava bahami kanunesko, adjukarla kaj odova ka ovol jekh kotar majmoderno mediake kanunja ani Evropa, kana ka lolpe ano parlamenti po agor 2003. berš. Prmibe po ulavdipe dikhena statusi urnalistjengo, hema na ka ovel lolen nisave pana disave džene save vakharena kotar e čhib.

Berš 1976. andilo jekh kanuni sar e stampa te kerolpe subvencia publike lovea. Administracia 2001. berš nevipenge direktno dengja 4,3 miliojna evrja, bi logaribe sa individualno devipe dumo savo stampano medie lena kotar Thagarutni, bi dikhiba pedo olenge politikake orientacie. Vaš te ovel olen hakaj pedo subvencie, nevipe musaj te iklon jekh drom ano kurko, musaj te oven olen pi buti maj hari pondj žurnalistja thaj te oven kotar genarlno semnibe (te kerol buti kotar nacionalno thaj maškarthemutne nevipe, ekonomia, amalipaske bukja thaj kultura). Numa nevipe save hramime po but kotar akala trin čhibja (luksemburško, francusko thaj germanikano) šaj te kvalifikuinenpe vaš publikake fondja. Disave nevipe phare sine ačhona djivde bi ažutipe stampake: dujte, sar Le Jeudi, sigurno nikana našti te oven bi seriozno subvenšionibe kotar raštra.

III. Medie thaj istemalekeribe čhibjengo

Situacia ano luksemburško medie, e olenga istemalkeriba aver-aver čhibja, adjahar sito jekhutno kobor ini kompleksno. Po čačikanipe, šaj te penolpe kaj stampa donimirinela germaniako (ini kaj disave nevipe numa po francusko ikljiste ano marketi palune berša), dji ano radio thaj televizija čhib haljovibaski luksemburško (popale disave ulavdipa save siton molipe te phenenpe).

1. Stampime medije. Prekal statistika UNESCO-ski, Luksemburgžajna, siton save but mangena te drabaren stampa. Pobut jekhe štaresko sa kherutne kinena pobut kotar jekh nacionalno diveske nevipe, paše ano sa situacia prekalo postako pokibe. Najsariba olengo pendjaribe čhibjako, Luksemburgžajna siton ani situacia te drabaren nevipe kotar aver-aver phuvja (poulavdipe magazine vaš odolenge e ulavde interesiba, a save nane ano Baro Vojvodstvo, e ulaviba magazinja save siton vaš automobilizmi). Numa, vaš te drabaren lokalno nevipe, musaj te adikharenpe pi kherutni stampa.

Berš 1848, ina berš palo so Luksembrugi lela biphanglipe, kerdilo Ačhimos Bari Vojvodstvo. E neve kanuneske djenenca cenzura našavdili. Na adjukardilo but pedo stampibe anglune nevipe, *Luxemburger Wort*. Na numa kaj odova divutno pana egzistirinela, ov pana siole majbufljardi publika (e 49 procenatja) thaj kotora (pobut ze 78.000 bikime kotora, so sikavela paše duj drom tiraži sa aver divutne nepingo kupate) ano Luksemburgi. Nevipe sito ano mangnutnipe Arhiepiskopie thaj siole zorali katolikako redaktisko kolori. Hema, kotar palune berša putargja pere riga aver ideologiake droma, na bi-starinindoj pere konfesiako kiki. Odola siton majstabilne nevipe ano sektori nevipengo raportiribe.

Olako ideologiako binako, sar balanci, anavgola *Tageblatt* (20 šelestar drabarutne). Lelape te ikljol 1913. berš thaj indirektno sito e socialistikano sindikatesko OGBL. Kotar 1930-de sol duj nevipe maškar peste kere-na sine zorale atakja: *Tageblatt* ano nacistja dikgela politikako biamalipe savo manglape te cindolpe, a dji, ano anglune berša, *Luxemburger Wort* phanela pe akja anglo Hitlereski Germania, soske politikaki sastuni adikharla sar paluni mangavipe vaš uluvipe rjačutni Evropa oktar komunistikani presia. Kana o nacistja okupirinde Luxemburg 1940. berš, sol duj nevipe andile ano rndo.

Ano pherdo politikako organi e komunistjengo sito *Zeitung vum Lëtzebuenger Vollek* (savo formirimo 1946, avdive siole jekh procenti drabarutjengo) thaj liberalno *Journal* (formirimo 1948, pondj procentja drabarutne), soske solduj siton ano mangih pere partiengo. Inicijatorja ini jekheske ini dujenge nevipengo khelde pedo uči rola ano opipe nacistikano okupatorenge.

D'Lëtzebuenger Land (trin procentja drabarutne) majpurano politikako kurkesko nevipe. Kerdilo 1954. beršeste, uzo ažutipe finansiriengo paše magnati sastr-nengo Arbedu. Dujto politikako kurkesko nevipe paše sito Zelena partia, a sito jekh procentja drabarutne. *Wo*, prmime anavea 2000. berš, soske startuingja 12 berš poangle sar *Gréngespoun*, oleske autorja savkht adikhardepe sar alternativa “buržoasko” stampake.

Adjahar sakova drom ano politikako thaj ekonomikano horizonti siole pere nevipe. Hema, kana sito ano pučibe niveli bikinibasko manglape te kerolpe buti e profitea, manglape ano marketi te ovól than numa vaš jekhe akhale nevipenda. Odova so pana egzistirinela ini uzo teluno tiraži thaj butikno lovo, sito vaš sasutno mangin savi sakoja politikaki partia sikavela te adikha-

rol aver-averipe gndipasko, garantuimi prekalo ažutipe stampako.

Aver nevide save lena ažutipe kotar publikake finansie siton *Revue* (formirime 1946, 25 procentja drabarutne avdive) thaj *Télécran* (formirimo 1978, 34 procentja drabarutne avdive), duj kurkeske ilustrvano magazinja e avazipa po televizisko programi, thaj *Le Jeudi* (formirimo 1997, efa procentja drabarutne avdive), numa jekh kurkesko nevide pi francusko čhib. Po agor 2001. berš formirisale pana duj diveske nevide: *La Voix du Luxembourg* thaj *Le Quotidien*. On siolen po efa procentja drabarutne, a ikhalela artiklja numa po francusko. Olengo politikaki orientacia but hari dikhola ini kaj sito ano mangnutnipe duj anglune nevipengo grupaciengo: Groupe Saint-Paul (*Luxemburger Wort*, *Télécran*, *La Voix du Luxembourg*) thaj Editpress (*Tageblatt*, *Revue*, *Le Jeudi*, *Le Quotidien*).

1.1. Butčhibjenge medie. Pharo sito te gndinolpe kaj angluno ikljovibe *Luxemburger Wort*, ikljilo sig palo cidipe cenzurako 1848. berš, adikharla numa artikhla hramime pi germansko čhib. Sako avdive ko mangela te drabarol jekh kotar legardutne nacionalno nevide musaj te pendjalor germansko thaj francusko, ano majtikno vast. Artiklja pedo sol duj čhibja siton jekh uzo dujto, bi nakhavibasko. Raportja ano germansko astarena paše 70 šelestar, artiklja pedo francusko paše 25—30 procentja, a diferenca savi ačhola kerelape pedo luksemburško jase pedo aver daj čhib. Akava jekhutno sistemi loke funkcionišinela, soske Luksemburgi sito jekh forma lingvistikako lonci vaš hamibe.

Berš 1988. lingivsta Guy Berg kergja kvantitativno analiza čhijbjake savi istemalkerelape ano but čhibjenge nevide *Luxemburger Wort* thaj *Tageblatt*. Ulavgja nevide

ano 13 kategorija thaj lela jekha-jekh rezultatja vaš sako-va olenda. Sport majbut istemalkergja numa jekh čhib: paše 95 procentja artikhlja sine hramime pi germansko. Anglune mothovdipe ano germaniako siton 91 procenja, lokalno nevipe 87 procentja, angluni rig 84 procentja, nevipe kotar lumija 80 procentja, a kherutne nevipe 73 procentja; a odova so ačhola procenti siton artiklja pedo francusko, soske luksemburško na khelela semni rola ano akala kategorija (numa ano lokalno nevipe e 4,5 procentja). Ano odova vakhti, riga kotar artistipe sineton ano proporcija 56 prekal 41,5 procentja ano mištipe germaniako; avdive odoja proporcija šaj geli ano mištipe francusko.

Devipe vaš bukjake sine kategorija kote francusko legarela e 84 procentja; avdive adjahar ka arakhen disave gendo devipe bukjako pi anglisko. Parušuduj procentja reklame ikljona po francusko, 38 po germansko a 10 po luksemburško. Avdive šaj si pohari komercialno artiklja pi germansko. Umal ani savi germansko paše cidisalo sa siton amalikane mothovdipe. Ano odova vakhti, pobut kotar 80 procentja ikaldipe biandipasko jase prandipasko sito hramimo po luksemburško. Interesantno sito kaj manuša po sig te len francusko (45 procentja) kana musaj te ikalen meribe dajek personako.

1.2. Jekhačhibjake medie. Sar gendo dostjengo save djivdinena ano Luksemburgi ano savakht barjaripe pana kotar 1970, momentalno odova gendo paše 37 procentja populaciako, francusko sa pobut lela rola čhibjaki haljovibasko ano sakodivesko djivdipe (poulavdipe ano marketi thaj dostipasko servisi, kote baro procenti bukajko zoralipe avela kotar francusko jase belgijsko kupatne). Kotor odova sebepi luksemburško editorja kotar nadur lele te keren zoralipe te ovol reso francusko kupatni ani

phuv. Momentalno si trin francusko jekh čhibjake nevi-
pe: duj divutne: *La Voix du Luxembourg* thaj *Le Quoti-
dien*, sar ini kurkesko nevipe *Le Jeudi*.

Angluno sepebi vaš formiribe akala trin nevipe sito
komercialno (ini kaj nijekh editori nadjukarela kaj real-
no ka kerol pobut love ano odova keribe). Disave editor-
ja pakjavena, kaj uzo egzistiribe so pobut manuša save
vakharena francusko ano Luksemburŋi, musaj te ovolo
ini daj drabarutno save manglape te astarolpe. Odova si-
to pana po angle so manuša save vakharena francusko
normalno nane ani situacia te drabaren butipe germani-
ake artikhle ano butčhibjenge nevipe, pa vaš odoleske
pana na kinena lokalno diveske jase kurkeske nevipe.
Odova sito čakikane, hema numa *La Voix du Luxem-
bourg* thaj *Le Quotidien* nane pana čakikano sukcesno.
Olengo drabarutno e sa 14 procentja sile numa trin pro-
centja pobut kotar luksemburško edicia francusko di-
vengo nevipe *Le Républicain lorrain*, save kana ačhile
po agor 2001. berš, sinolen 11 procenti. Akala edicia sa-
vo kerdilo ano anglune 1960-engo, hema palune berša ti-
raž thaj avibe lovengo savakh perela. (Manglape te dik-
holpe: *Le Républicain lorrain* sito partneri *Le Quoti-
dien-a*).

Manglape te lolpe ano dikhibe ini kulturake dimen-
zia kana kera šaipe te mothava relativno bisuksesni edi-
torjengo ano pašaribe nevo drabarutnengi publika. Sar
dikhola si bikjehipe maškar gendo dizutnengo Baro Voj-
vodstvo savo šukar vakharela francusko thaj odola ma-
škar olende save siton interesime vaš luksemburško
sakodiveske bukja. Potencialno “naturalno” drabarutno
jekhačhibjake stampa ano francusko (bankarja, euro-
krate, imigrantja, sakodiveske phiravne) pobut mangena
te adikharen nevipe save stampinenape ane olenge hani-
gaje phuvja (soj but loke, soske sa semne avruno anavja

siton ini ano Luksemburgi). Tana ovol odova čačikane, savo šaj mothovdipe ovela vaš fakhti kaj *Le Quotidien* na sinole suksesti te lol drabarutne *Le Républicain lorrain-a*. *Le Quotidien* sar dikhola sito odova so avela palo *Le Républicain lorrain* (soske odola nevipe čhinde ikljovibe kana *Le Quotidien* ikljistol thaj lela sa e drabarutnen). Ulavipe ani olengi redakciaki politika: *Le Quotidien* pobut fokusirinelape pedo Luksemburg, a pohari pi Francuska thaj regioni Lorene. Adjahar kaj, kana *Le Républicain lorrain* palo 40 berš čhingja stampibe poro luksemburško edicia poagor 2001. berš, šaj te dikhen sar o drabarutne kinena edicia *Le Républicain lorrain* kotar Tionvil, a na *Le Quotidien*, ake ini na *La Voix du Luxembourg*.

Pana jekh arakhibe anketako savo khergja TNS (Taylor-Nelson Sofres) sikavela kaj drabarutne *La Voix du Luxembourg* jekha-jekh ulavde maškar Luksemburžajna thaj dostja (anketa na vakharla kotar odova šaj mi akava sito ini pedo *Le Quotidien*, hema šaj te kerolpe teza kaj o cifra jekha-jekh). Poagor, sa akava seminela, te sine kaj zorali konkurencia maškar akala duj jekhečhibjake francusko divutne lungargola, odova naka ovol vaš odoleske kaj si baro rodipe dizutnengo savo vakharena francusko jase odola save phirena akatar vaš pibuti sako dive. Odova poulavdipe sito vaš bokhali politika molipaski duj majsemne thaj ideologijake opipe kompanie ano Baro Vojvodstvo, soske solduj riga sar dikhola adikharena kaj po agor numa jekh nevipe ka ačhol djivdo. (Ironia, po alosaribe drabarutnengo maškar *La Voix du Luxembourg* thaj *Le Quotidien* sar dikhola na kerala presia olengi politikake bahamja, prekal amalipasko rodipe instituti ilres, opipe keribe drabarutnengo ano marketi but čhibjako stampa. Hema, popale, akala nevipe siton but pobut politikane uzorigutne)

Strampa pi anglikani čhib, dji akana, avro resibe akale duj anglune medijsko grupe. Berš 1981. direktori vaš khuvibe pi buti Pol Wirtz alo dji pi idea te ikalol kurkesko nevipe vaš ekspertja, *Luxembourg News*. Efta berš palo odova aloto masekesko magazini *Business*. Solduj musaj te ačhon djivde bi devipe dumo publikake finansie, soske anglikani nane maškar trin čhibja savo leparela *Kanuni vaš istemalkeribe čhibjako* kotar 1984. berš. Kompania International City Magazines ikalgja 25. marta 2003. berš kaj “činela edicia sa pere anavengo”, maškar olende *Luxembourg News* thaj *Business*. Pol Wirtz momentalno rodela neve investitore, a pakjavela kaj oleske nevipe but sig popale ka kerenpe.

Si ini nevipe save inarde prekal lokalno portugalsko marketi. Angluno savo ikljisto sine *Contacto* (ina procentja drabarutne). Akava kurkesko nevipe formirisalo 1970. thaj perela Groupe Saint-Paul-eske. Olesko konkurenti *Correio* (4 procentja drabarutne) ano mangnutnipe e Editpress-esko, a startuingja 1999. berš. Ano aprili 2003. ikljisto *Présence hellénique* sar angluno masekutno pi grčko (thaj francusko).

Uzo anglikano, portugalsko thaj grčko nevipe thaj magazina, ano Luksemburgi na stampinlape nijekh aver nevipe vaš aver daj čhibjake grupa. Te sine dizutne Italiake, Španiake, Flamancia jase Holandjajna mangena te drabaren nevipe pedi piri dajaki čhib, musaj te nakhen dji kiosk kote ka arakhen pobut ze jekh divesko nevipe jase kurkesko nevipe, save ale kotar olenge phuvja.

Definitivno, jekh dikhlaripe jase, po pakjavibe, pokhuvibe: phare te gndinolpe kaj jekh dive daj editori ka kerol nevipe numa pi germansko čhib. Odova sito, angluno vaš nacistikani okupacia kotar Dujto lumijaki mareba, savo khergja kaj Luksemburgžajna lena disavo kritikako bahami prekal Germania kaj olaki kultura (ini

kaj Luksemburžajna drabarena but pobut germaniake ze francusko nevipe thaj pustikea, thaj dikhena but pobut TV programja kotar Germania ze Francuska). A dujto, odova sito čučavno vaš odoleske so khonik na dikhela mangipe vaš jekhčhibjako stampa pi germansko čhib ano butčhibjengo kulturalno konteksti.

1.3. Avruni stampa. Lusksmburžajna but dikhena avruni stampa. Odova nane samo ani ralacia olenga butčhibjengi situacia, odova sito ini konsekvencia baripe phuvjako. Pedo nevipenge standja generalno na ka arakhen magazinja odolenge e ulavde interisiba sar siton kompju-terja, gatisaripe habasko jase sporti. A odola Luksemburžajna save na mangena te drabaren numa raportja nevipenga agencijengo ktar maškarmutne bukja musaj te iranenpe avrijalutne divutnenge thaj kurkeske nevipenge

Lokalno stampa čučavno nanola finansisko vastu-šea vaš te ovel ola pere reporterterjen bufljarde ano sa semne lumjake metropole, ja te bičalol reportere ano daj ulavdi buti ani daj krizaki umal.

Ano nevipenge standja ano Luksemburgi šaj te arakholpe sa semne maškarmutne nevipe, sa po but kotar 5 dji 300 anava. Hema olengo biknibe siton tikno ano dikhibe e lokalno nevipenca. Uzo jekh molipasko ulavipe, germaniako tabloidi Bild. Hema ov pherdo ačhavela pi rig luksemburško čačipe thaj sako diveske bukja, drabaren ole ofto procentja populaciaki.

2. Emisiono media. Radio thaj televizia siton definitivno umal ano savi luksemburško čhib sito čhib haljovibasko, hema sar ini ko stampano medie, si but hari butčhibjengi ulavipe ano but programja. Jekhutni nacionalno TV stanica RTL Télé Lëtzebuerg, sar ini trin nacional-

no radio-programja RTL Radio Lëtzebuerg, sociokultur-
ni Radio 100,7 thaj DNR (Den neie Radio), emituinenape
po luksemburško. Odova sito ini vaš duj kotar trin regi-
onalno stanice Radio Ara thaj Eldoradio. Radio Latina,
numa, emituinela programi pedo romansko čhibja, maj-
but portugalsko. Numa jekh stanica (savi emituinela pe-
do portugalsko thaj francusko), sa aver 13 lokalno radio
stanice paše numa emituinena pedo luksemburško čhib.
Trin kablovskja TV kanalja adjahar emituinena progra-
mi pedo luksemburško.

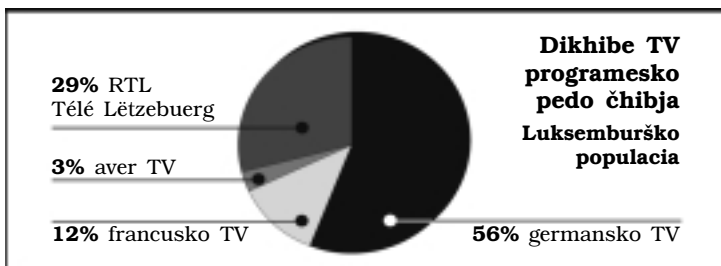
Ini kaj avdive si but radio thaj televizake programja
vaš lokalno dizutnipe, adjahar situacia sitoj nevo data,
soske RTL adikharla emisiono monopoli kotar sa šov
dešutnipe, a liberalizacia frekvenciengi lelape palo 1991.
berš, kana lelilo nevo kanuni. Istorija elektronsko me-
diengo lelape 1931. berš, kana jormirisalo Compagnie
luxembourgeoise de radiodiffusion, avdisutni RTL Gru-
pa. Hema kotar trin dešutnipe olengo egzistiribe emitui-
sale programja numa po francusko, germansko thaj an-
glikano čhib. Odola programja na kerna sine daj ulavdo
dikhibe e lokalno populaciake. Radio Lëtzebuerg (pi luk-
semburško) lela te kerol buti kotar 1959. berš. Deš berš
palo odova startuingja Télé Lëtzebuerg (adjahar po luk-
semburško, hema kotar po but e 20 beršenda sine nu-
ma dujsatjengo programi sakova kurko, avdisutno dive-
sko magazinsko programi thaj nevipe ani produksia si-
ton kotar 1991. berš).

Maj angle, magazinsko programi thaj nevipe denape
pedo luksemburško. Hema, te sine kaj o dosti ano radio
jase TV programi avela kotar germania jas Francia inter-
vju legarelape thaj emituinlape pedo olesko jase olako
čhib, a nakhavibe na kerelape. Po pale, ini odote si jekh
jekhutni karakteristika. Vaš te inarolpe pedo avruno ku-
patne ano Baro Vojvodstvo, Thagarutni resela fondja vaš

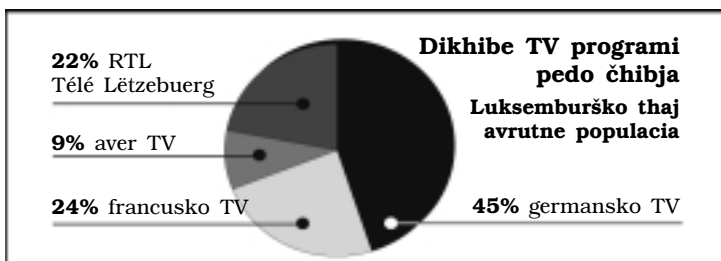
nakhavipe pedo francusko čhib divesko kvašosahatesko TV programi nevipe. Ov emituinlape simultano ano dujto stereo kanali.

Sociokulturno Radiko 100,7, savo iklisto 1993. berš angluno thaj numa jekh programi finansirimo kotar publikako budžeti. Sar si ole kulturaki hema ini politikaki resibe, ov sakova taharako emituinelu programi nevipengo po francusko ano vakti kotar 15 minutja. Po angle RTL sinole kurkesko radio proagrami savo sito vaš portugalsko, italijansko thaj špansko kupatnako, sar ini vaš dizutnenge kotar nakhutni Socijalistikani Federativno Republika Jugoslavia, a pi televizija programi pedo italijansko. Kotar vakti on našavdile. Palo odova kaj RTL našalgja poro emisiono monopoli, adikhargola kaj veke nane musaj te lelpe publikaki misia ano informišibe avrutne kupatnengo pedo olengi čhib. Radio Latina lela odoja rola thaj inarelape po ulavdipe e Portugalcjenge, Italijanenge, Špancjenge thaj Francuzjenge ano Baro Vojvodstvo. Si disave regionalno thaj lokalno radio-stanice save emituineni po ulavdipe pedi anglikani čhib, hema olenge programja majbut inarde pi muzika thaj publikake na dena but kotar žurnalizmi.

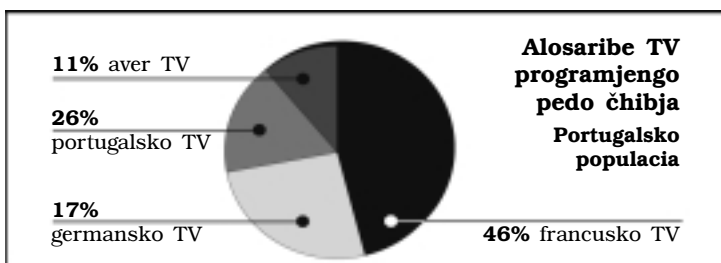
Pana jekh perdo jekhutno fenomeni sito efekti čhoribasko. Sakova ko mangela te dikhol angluno publikako jase privatno TV programi kotar Evropa, jase te šunol belgijsko, francusko thaj germansko radio-stanice ano regioni paše samatrende, odova šaj te kerol. Odova sito validno sar vaš kherutni, adjahar ini vaš avrutni populacia. Hema šužo sito, ano komparacia e aver dizutnenca, Luksemburžajna po but mangena germaniako radio thaj televiziako programi.

Kotar bukjake dive ano kurko kotor Luksemburšajno save dikhena RTL Télé Lëtzebuerg (pedo luksemburško) sito 29 procentja, germaniako TV kanalja dikhena 56 procentja kherutni publika, francusko 12 procentja, a aver TV programja pedo sa aver čhibja 3 procentja (prekal anketa Ilres kotar 2001. berš).

Kana lelapo ano rami sa populacia Baro Vojvodstvo, kotor RTL Télé Lëtzebuerg-esko thaj germaniako TV penera pedo 22, jase 45 procentja, dji kotor francusko thaj sa aver TV stanice bajrola pedo 24, jase 9 procentja.

Portugalcja po ulavdipe dikhena francusko kanalja (46 procentja), palo odova portugalsko TV (26 procentja), germansko programja (17 procentja), thaj aver TV stanice (11 procentja)

Jekha-jekh trendi dikholape kana kerelape analiza ašunibasko radionesko. Luksemburžajna po angle ka šunen germaniako ze francusko programja. Numa, kotor francusko radio-stanicengo bajrola kana dikholape sa populacia. Hema, si jekh bari diferenca kana sito ano pučibe o TV: 85 procentja publika kherutni populacia ašunela luksemburško radio-stanice. Odova semnigola kaj, vaš ulavibe kotar televiziako, numa 15 procentja Luksemburžajna khuvena ano avrijalutne radio programja. Angluno sebepi vaš odoleske sito tikni devipe programjengo pedo RTL Télé Lëtzebuerg, ano savo 30 minutja magazinsko programi thaj lokalno nevipe ano dive, hema nane filmja ni šou programja, po misal.

3. Interneti. Nane decizie vaš alosaribe čhibjako ani daj rigutni Interneteski, hema dominirinela francusko thaj anglikano. Administracia paše numa istemalkerela francusko, na vaš odoleske so adjahar mangela publika, već vaš odoleske so sito sasutno administrativno čhib. Internet sajta nevipe siton majbut po germansko, ulaviba Tagblatt-a, savo sito majbut po francusko, ini kaj stampano edicia majbut nakhela po germansko čhib. Kupatno Internet sajti RTL radiko thaj televizia siton jekh kotar but hari po luksemburško čhib, a ano jekhvakti ini jekh kotar majkhuvdo — tana sine ini majkhuvdo — ani phuv.

IV. Alosaribe čhibjako žurnalistjengo

Ano dikhibe butčhbjengo stampano medie, sebepja vaš žurnalistjengo aloaribe jekhe a na daj aver čhib but siton

aver-aver. Daj žurnalisti šaj studirindoj ani phuv ko te vakharlape germansko thaj majbut istemalkerela germansko čhib. Jase reporteri, savo majbut hraminela artikle pedo germansko, nakhela po francusko kotar šukar keribe, soske učarela konferencia daj filozofesko kotar Parizi — talo činavdipe kaj adikharla kaj o talenti vaš butčhibjengo pedo učipe. Revue thaj Télécraan siton magazinja save numa po germansko, a ano reklame istemalkerela but francusko lafja. Akala magazinja inarena pe sa kherutna populaciake, kotar kherutnedjuvlja dji direktorja, kotar tinejdžerja dji penzionerja, adjahar kaj musaj te istemalkeren germansko, soske odoja čhib bu-tipe Luksemburžajna majloke drabarena.

V. Klidutne

Luksemburgi definitivno butčhibjengi phuv, hema vaš diferenca kotar aver butčhibjenge amalipe, sar savi sito Švajcarska jase Belgija, nane (ulavde) čhibjake kupatne. Ano Baro Vojvodstvo saren vakharena trin čhibja but šukar: luksemburško, germansko thaj francusko. Ano maj tikno vast, saren odola save nakhle prekal lokalno skolako sistemi šukar thagarena akale trin čhibjenca.

Drabaripe pustikengo thaj nevipengo, ašunibe radio-programjengo jase dikhibe televiziako bi bajo vaš čhibjake (ja te ovol pučibe luksemburško, francusko jase germansko) kotor sito kulturako thaj politikako identiteti Luksemburgesko thaj oleske dizutnengo. Atoska kaj sako siole pere čhibjake preference, hema on nane legardutne garavde sebebjenca.

Dji akana istemalkeribe čhibjengo ano publikako djivdipe sine disave decizienca save bajrile kotar dešutnipeberša praktika sar evolucia na dromea kanuneske napjenca. Hramimo čhib administraciako sito francu-

sko, a olako vakheribaski čhib sito luksemburško. Radio thaj televiziako programi emituinlape pedo luksemburško, a nevipe majbut hramime pedo germansko čhib. Hema sa phare te adikharenpe akala striktno distrinkcie, pa nakhibe po but ze po angle ano bistriktno distrinkcie.

Akana Luksemburgi kerlape barikane odolea so ano arakhibe duj semne kulturengo. Oleske dizutne na numa kaj vakharena aver-aver čhibja, on haljovena ini kultura-ke diference. Te sine kaj odova centri identiteti phuvjako, palo odova nane sebepi tana o manuša odolea na adikharenape ini avo avutno vakhti.

Bibliografija

- Berg, Guy**, Mir wëlle bleiwe, wat mir sin. Soziolinguistische und sprachtypologische Betrachtungen zur luxemburgischen Mehrsprachigkeit (Tübingen: Max Niemeyer, 1993).
- Kohn, Romain**, “Ein Volk von Zeitungslesern”, in Editions Saint-Paul (ed.), Kaleidoskop (Luxembourg: Editions Saint-Paul, 2002), 115—24.
- Kohn, Romain**, “Im Zweifel für den Leser. Wie Presse, Radio und TV die Sprachenvielfalt im Land meistern”, Süddeutsche Zeitung, 19. January 2001.
- Loi du 24 février 1984 sur le régime des langues**, Mémorial A n° 16, 27. February 1984, 196—197 <http://www.legilux.lu>
- Majerus, Pierre**, L'Etat luxembourgeois. Manuel de droit constitutionnel et de droit administratif (Luxembourg, 1990).
- Newton, Gerlad**, (ed.), Luxembourg and Lëtzebuergesch. Language and Communication at the Crossroads of Europe (Oxford: Clarendon Press, 1996).
- Peeters, Roger J.**, “Trilinguisme et triglossie: l'emploi des langues dans la presse quotidienne luxembourgeoise”, Orbis (Bulletin international de documentation linguistique), Tome XXXIX 1996—1997, 127—57.
- Service Information et Presse** (ed.), About... languages (Luxembourg, 1999) <http://www.gouvernement.lu/publications/download/about.pdf>
- Service Information et Presse** (ed.), About... media and communications (Luxembourg, 2002) <http://www.gouvernement.lu/publications/download/mediaENG.pdf>

Turvinutnipe

Lukseburgi sito butčhibjengo amalipe, kote luksemburško, francusko thaj germansko istemalkerenape paćiviba but praktikake hramime thaj bihramime decizie. Vaš te truminenpe jekhečhibjake medie šaj ka legarol dji amalipaski segregacia, a po agor ini dji “po panjaribe” dizutnipasko. Kulturako identiteti Luksemburžajnengo but zorale phando e koegzistencia “jekhipasko e jekhutnenca” — thaj olengo nacionalno čhib thaj olenge butčhibenge. Akava tipi butčhibjengo specifično sito vaš Luksemburgi thaj šaj te phena bikomparaciako e daj aver themea.

Semno sito de dikholpe kaj butipasko kotor luksemburško amalipasko vakharena po put ze jekha čhibja kotar trin čhibja: luksemburško, germansko thaj francusko čhib. Adjahar, butipe džene save ale ano Luksemburgi vakharena jekhe kotar trin oficielno čhibja, odolea so francusko ulo čhib haljovibasko, jase kupatno anavutno. Francusko, adjahar, majbut vakharena prekal samatrendego bukjarne kotar Francuska, Belgija thaj Germanija.

Imigrantja, po ulavdipe kotar phuvja romansko thana, siolen “pere”² medie: duj portugalsko kurkeske neviipe, radio pedo aver-aver romansko čhibja, nakhibe pedo francusko TV neviipe (pedo luksemburško) sar ini programja divutnengo neviipe po radio ano francusko (ano publikako radio). Duj neviipe sa pedo francusko thaj jekh numa francusko kurkesko neviipe dena sako-divenge phiravnenge thaj imigrantjenge kotar romansko phuvja bufljardo dikhibe ano keripe ano Luksemburgi.

Ani stampa, luksemburško khonik nane čivdilo sar čhib komunikaciako. Soske kaj nane čakikano rodipe vaš drabaripe nevipengo pedo nacionalno čhib, dji ov ačhola angluno thaj majbut sito sar vakheribaski čhib. Phare, atoska, vaš drabaripe (thaj hramibe) tana sine kaj šukar na siklilen. Šeja siton aver ano radio thaj televiza, kote luksemburško angluni čhib komunikaciako.

Ano avipe, Thagarutni manglape te:

- Lungarol te zorakarol avrijalutne/imigratjen te si-kljon luksemburško sar čhib integraciako,
- Zorakaribe te kerenpe butčhibjenge emisie, jase te protežirinol produkcia radio thaj TV emisiengo vaš butčhibjenga publikake, po aver čhibja (po ulavdipe ano publikako radio stanice)

te mukol alosaribe čhibjako odoleske savo vakharela, jase žurnalisteske (na drabarutnenge jase radio thaj televiziaka publikake)

Natalia Angheli
Moldavia

Maškaro slovensko thaj latinsko lumja ćivdi sitoj e Moldavia savi sitoj kher but etnikenge grupenge. Prekal rezultatja palune registriubasko dizutnengo, 64.5 procentja populacie sito moldaviako hanig, 13.8 etnikake Ukrajincja, 13 procentja Rusja, 3 procentja etnikake Gagauzja, 2 procentja Bugarja, 1.5 procentja Jahudie, a 2.2 procentja siton aver etnikake grupe (Belorusja, Poljakja, Germanja, Roma, thaj aver).¹

Kulturno pejzađi Moldaviako sito kaleidoskop paramisengo thaj ćhibjengo. Disave ćhibja siton jekha-jekh ćhibjenge aver manušenje ano regioni — Rumujna, Rusja, Ukrajincja, Bugarja. Aver siton jekhutne ano akava regioni — sar sito o gagausko, ćhib ortodoksno hristijanengo grupako savo vakharena jekh kotar turkijenge ćhibja.

Dešujekh berš palo peribe Sovjetsko Ekipasko phuv pana rodela poro identiteti thaj than ani nevi Evropa — so but kerela pi forma ano save aver-aver etnikake grupe dikhena peste thaj jekh jekhekaste. Uluvipe interesjengo akale grupengo sito zumavipe ini vaš thagarutni ani phuv

¹ Citirimo prekal “Pratsav parlamenti Republika Moldaviako gn. 1039-XII kotar 26. 05. 92. kotar Kanunesko statusi personengo save sitno etnikake, lingvistikake thaj religiozna tiknoripe ano konteksti bandukano mareba ano regioni Javinutno kotor Dnjestra” (The Decision of the Parliament of the Republic of Moldova No. 1039-XII from 26. 05. 92 on The Legal Status of Persons Belonging to Ethnic, Linguistic and Religious Minorities in the Context of the Armed Conflict in the District of the Eastern Part of the Dniester).

thaj ini vaš civilno amalipe, po ulavdipe ano činavdipe phari ekonomsko kriza thaj biagorisutne konfliktja kotar regioni Transdnjestra.

I. Kanunesko rami vaš medie

Ani Moldavia pašibe maškar tutularno nacia thaj aver etnikake grupe but sig dikholape prekal perspektiva istemalkeribe čhibjako. Sa dji po agor 1980-enge berša, ini uzo aver-averipe nacionalno struktura, dominacia sino-len rusko thaj moldavsko.

Adjahar 1989. berš 59.4 šelestar sikavne sikljona po moldavsko, a 40.6 šelestar olendar po rusko.² Rusko čhib sine fundono čhib oficielno komunikaciako.

Tromalipe Moldaviako kotar komunistikaki direkcija angja dji ko lačaripe nacionalno gndipe etnikake Moldavcjenjo. Sar kotor odole miškopesko, 1989. berš leli lo *Kanuni vaš funkcionišibe čhibjengo ani teritorija Moldaviako*. Kotar odova kanuni, moldavsko čhib astargja statusi oficielno čhibjako, dji o rusko dendilo statusi “čhib komuniciribe maškar themja”³ Ini uzo odova so vazdingja statusi moldavsko, kanuni adjahar dela istemalkeribe ukrajinsko, bugarsko, hebrejsko, jidiš, romsko čhib, thaj aver, sar vaš te djevapingol manglipaske aver-aver etnikake grupenge save djivdinena ani Moldavia⁴.

² Atanasia Stoianova, “Sikljovibe etnikake minoritetjenge ani Moldavia”: Kanunesko rami thaj praksa” (“National Minorities Education in Moldova: The Legal Framework and Practice”, Raporti dendilo ano Lumjako kongresi vaš politika čhibjaki, ani Barselona kotar 16—20 aprili, 2002. www.linguapax.org/congres/taller/taller3/article23_ang.html

³ Dženo 3 *Kanuni vaš funkcionišibe čhibjengo pi teritoria Moldaviako*.

⁴ Dženo 4 *Kanuni vaš funkcionišibe čhibjengo pi teritoria Moldaviako*.

Kanuni adjahar dela istemalkeribe latinično lil, cidi-ba numa jekh ulavipe maškar Moldavcja thaj Rumujna. Numa, anav čhibjako, moldavsko poopipe rumunsko, ini pana objekti holjame debatjengo. Kvaš dizutnengo istemalkerela anav “rumunsko”, a peste akharena “etnikake Rumujna”, a aver adikharena thaj vakharena moldavsko. Vaš odova kaj anav “moldavsko” istemalkerelape ano sa kanunenge aktja, akava termini kaj istemalkerope ano akava raporti kana gndilape pedo oficielno čhib phuvjako.

Istemalkeribe moldavsko sar oficielno čhib phuvjako adjahar dendo dženoa 13 Ačimosko. Akava dženo adjahar pačavinela hakaj moldavsko dizutnengo te istemalkeren rusko thaj aver čhibja savenca vakharlape ano olengi teritoria. Dženo 10 Ačimosko arakhela hakaj moldavsko dizutnengo vaš dikhibe, barjaripe thaj mothavipe poro etnikako, kulturako, čhibjako thaj konfesiako identiteti.

Ni kanuni kotar čhibja a ni Ačimos nane lelutno ani Transdnjestri, regioni ani javinutni Moldavia savi majbut sito e etnikaki Ukrajicjenca thaj Rusjenca. Akate dizutne kerde protesti majavazutno opipe dženo 7 kanuni vaš čhibjenge, savo mangela džanibe moldavsko vaš odolenge save siton ano servisi raštrako adiministraciako.

Ano aver ačhavde kotora phuvjake realizuibe kanunesko vaš čhibjenge thaj čhibjenge dženiipe aver kanunenge aktja nakhela badjako po badjako, ani majšukar situacia, a arakhibe balansi maškar moldavsko thaj rusko, po ulavdipe ani sfera biznisi thaj medie, ini phana sitoj haćardi buti. Butipe edukuime Moldavcja vakharena thaj moldavsko thaj rusko, dji vaš but avet etnikake grupe rusko ačhola angluno, a dajdrom ini numa jekh vastušej haljovibasko.

Ini kaj kanuni kotar 1989. berš na dikharla dženipe save direktno lačarena pučibe mediengo, ov čhivgja fundo vaš but po dur dikljaribe ani odoja umal.

Čhibjenge dženipe kanuneske savi siton vaš emiterja ani phuv ano jekhavazipe e kanunea vaš čhibjengo. Dženo 13 *Kanuni* vaš *emiterja* kotar 1995. berš rodela kaj minimum 65 procentja programi musaj te ovol ano oficijelno čhib phuvjako. Kanuni čhivgja rami vaš keribe Konsili vaš audiovizuelno koordinacia (CCA), savo, uzo sa, manglape vaš te lokarol barjaripe emituibasko pedo administrativno čhib phuvjako.⁵

Džene vaš čhibjake Kanuni kotar reklamiribe 1997. beršeste but sito liberalno. Palo jekh amandmani savo lelilo ano 2002. berš, reklarimibe šaj te iklol pedo oficijelno čhib phuvjako jase, po rodipe manušesko savo dela reklama, ano aver čhibja.⁶

Pašibe aver etnikake grupengo medienge adjahar kerdilo prekal Kanuni vaš decizie personenge save pere-na ano nacionalno minoritetja kotar 2001. berš. Dženo 13 akale kanunesko rodela kaj reprezentatorja etnikake minoritetjengo thaj olenge organizacie siolen hakaj pi produkcia editorjengo ani piri dajaki čhib, a dji kotar thagarutne servisja rodelape te organizuinen emisie, pedo odola čhibja ani raštrako TV thaj radio. Adjahar o Kanuni vaš nacionalno publikako emiteri kotar 2002. berš sikavela kulturno aver-averipe thaj pačavinela hakaj etnikake grupengo kaj siolen programja ano pere čhibja.

Sar te lokargol realizuibe čhibjako kanuni thaj te promovišingol raštraki politika ano umal maškarnacionalno relacie, Thagarutni formiringja Resori vaš nacionalno maškaripe thaj funkcionišibe čhibjako (palo odova

⁵ Dženo 37 *Kanuni* vaš *emituibe*.

⁶ Dženo 8 *Kanuni* kotar *reklamiribe*.

anavdilo sar Resori vaš maškarnacionalne relacie). Resori savo sito vaš te diklarolpe situacia kotar hakaja etnikake grupengo thaj odolengi so sitoj titularno nacia, sar ini vaš devipe dumo aktivibasko bithagarutno organiza-ciengo ani odova umal.

II. Medisko thanipe

But stampime thaj elektronsko medisko vastušea inkljisto ani Moldavia kana lelilo biphanglipe 1991. berš. Vaš odoleske kaj but olenda finanirime kotar rig politikake partie thaj grupe, on sikavena sa spektari politikake bahamja ani phuv. Si, hema, pana but po hari aver-averipe ani forma ano savi akaja publikacia sikhavelainteresja aver-aver etnikake grupe ani Moldavia.

Medijsko scena ani Moldavia sitoj but bistabilno. Uzo tikno kinibasko zoralipe populaciako thaj but sig inarde politikake interesja, djivdipe but mediengo sito but tikno. Prekal gendja save khedingja Biphanglo žurnalstjengo centri Moldaviako, ano novembri 2002 sine 72 nacionalno stampane publikacie, 23 lokalno stampano vastušēja, duj nacionalno TV kanalja, jekh nacionalno radio kanali, 32 lokalno TVkanalja, 24 lokalno radio stanice thaj ofto nevipenge agencie. Kotar sa 169 vastušea, 82 stampanenape jase emitujinenape pedo moldavsko, 33 ini po moldavsko ini po rusko, 44 numa po rusko, 6 pedo rusko thaj gagausko, a 4 pedo aver čhibja (akala gendja ano peste nanolen informacie kotar secesiono regioni Transdnjestra).⁷

Molipe nevipengo thaj magazinengo sito but uče vaš butipe Moldavejenge, thaj radio thaj televizijsko kanalja

⁷ “Medisko legardutno 2001—2002”, Biphanglo žurnaljengo centri, Moldavia.

save emituinenape prekal raštrako sistemi siton numa haniga vaš informišibe thaj šou programi. *Radio Moldova 1*, *TV Moldova 1* thaj *ORT Moldova* ani praksa siton ano sakova kher. Sa dji 10. avgusti 2002. berš, *TV Romani 1* publikako kanali pašutno phuvjako, adjahar emituinlape dji butipe moldavienge khera prekal raštrako komunikaciono sistemi.⁸ Moldaviengo thagarutni čininde akava emituibe, peninidoj kaj odova rodela maškart-hagarutno haljovibe savo ka dol metodi pokibasko vaš istemalkeribe moldavsko link relacie. Kerdilo jekh baro publikako uštipe kotar akava, a emituibe definitivno popale lačardilo ano marti 2003. berš.

Dizutne mesmer Moldaviake thaj regioni Transdnjestr, adjahar, šaj te len emituibe kotar pašutni Ukrajina ane pere khera.

Numa, tikno pokibe na mukhela but Moldavcienge te kinen moderno radio jase televiziake apartaja. Vaš odoleske, na nolen pašibe stanicenge save emituinenana prekal luge frekvencie, thaj o vaš odoleske phande siton kotar legaripe lokalno stanicengo ano raštrako mangnutnipe prekal purano modelja radio-kablja.

1. Medije ano Moldavia pi rusko čhib. Rusko ini pana angluno čhib mediengo ani Moldavia. Jase, vaš olengo gendo, učo tiraži thaj baro khuvibe ano komunikaciono thana, phare te dolpe anav “minoritetjengo”. Prekal jekh anketa kotar 2002. berš, trin kotar pondj majdrabarutne nevide ani Moldavia ikljona po rusko, a duj kotar pondj majpopularno radio-stanice emituinenana programi pedo odoja čhib.⁹ Adjahar akaja anketa sikavela kaj maj-

⁸ Victor Bogaci, “TV transiteri thaj stanice ano regionja Moldaviake”, *Masovno medie ani Moldavia*, decembri 1999, Bip.

⁹ “Masovno medie ani Republika Moldavia: pašibe, publika, orientacia, bahamja”, *Masovno medie ani Moldavia*, jun 2002, *Biphango žurnalistjenge centri Moldavia*.

popularno TV kanli po rusko čhib. Nevipe ano majučo than ani skala popularipe ani Moldavia sito *Komsomol'skaya Pravda*, tiražea kotar 50.000 bimasekesko poki-be, so sito but pobut ze aver daj publikakja ano moldavsko čhib.

Jase, but kotar majpopularno nevipe ano moldavsko edicia siton edicie butpendjarde rusko anavengo nevipe (*Komsomol'skaya Pravda, Argumenty i Fakty, Trud*). Pašo odoleske, emisie po rusko e majbare rejtingea reprize siton emisie TV thaj radio kanalja kotar o Rusia (*ORT, Russkoe Radio, Radio Hit FM*).

Sasutno dikhibe, kotor reprize emisie kotar Rusia sito baro. Prekal registri CCA, ano nilaj 2002. berš, kotar 23 licencirime radiotalasno stanice 11 reemituina programi rusko stanicengo. Vaš komparacia, duj stanice sinole validno mukljibasko lil te reemituina programi kotar Rumunia, jekh kotar Turska, a jekh stanica siola autorizacia te reemituinaol *Radio Liberty*.

Gendo emiterja angažuime ano ilegalno emituibe sito but baro. Prekal CCA, biautorizimi transmisia avrutne emisiengo majbut sito forma phaglige emisiono decizie.¹⁰ Prekal nota Amalipe elektronsko mediengo (APEL), gendo odolenge so phagena maškar odola so si olen licenca 90 šelestar.¹¹

Alosaribe programesko vaš reemituibe but drom kerelape bicenzura, a odola save lena nevipe ani Moldavia but drom djanena vaš kobor o vakhti ani Moskva, molipe mangnutnenge ano Sankt Petersburg jase meteorološko situacia ano Sibir. Uzo nanibe finansisko vastuše thaj tehnikako jase profesionalno djanipe, lokalno

¹⁰ "Šefi emisiono konsilesko kritikuina odolen so si olen licenca" *Moldova Media News*, 17. oktobri, 2002.

¹¹ Intervu e Victor Osipovea, ekzegutivno direktori APEL-a, oktobar.

stanice but drom lena te keren reemituibe sar forma te ačhon djivde.

Ano odova sar misal sito stanica *Info-Radio* — privatno kanali savo kerdilo ano avgusti 2000. berš, e plana emisija save maj angle adikharena nevipe kotar Moldavia (pedo moldavsko thaj rusko čhib). Po agor 2001. berš, ov reemitingja moskovsko stanica *Ekho Moskvy*.

Prekal decizie CCA, kandidatja savo resema “adekvatno” raportiribe kotar relacie maškar titularno nacia thaj aver etnikake grupe save djivdinena ani Moldavia thaj te promovišinen molipe moldavsko nacionalno kulturake, sar ini odola “uzodjivdipaske” nacionalnostja, si olen prioriteti ano procesi alosaribe. Numa, odola kriteriumi but hari kerenape ani praksa, so zumavinela avazsko kritkuibe kontrola lokalno mediengo.¹²

Amalipe diplomacia ano avrutne univerzitetja (CAIRO) kergja ini krisesko procesi 2000. berš opipe konsili, pheninindoj kaj na sinole sukcesi te “uluvinol nacionalno informatino thanipe kotar avrutno khuvibe”. Kriš angja pratsav ano olengo mištipe thaj dengja direkcija e emiterjenge te pačavinen čhibjenge decizie kanuni vaš emituibe. Pratsav angja baro čhingaripe maškar moldavsko rusko populacia, a učo komesari OEBS vaš nacionalno minoritetja kritikunigja limitiribe po fundo manušikane hakaja. Ale ini presie kotar avrialutnipe, thaj moldavsko parlamenti dengja mothovdipe djenengo kotar e čhib thaj te dolpe decizia kaj 65 procentja programja ani lokalna produkcija, a na sasutno vakhti emituibasko musaj te ovolo pedo administrativno čhib. Vaš lokalne filiale stanicengo kotar Rusia odola semnigola kaj ačhona pi frekvencia bi nisavo primumbe olengo saikaribe.

¹² “Kriteriumja vaš distribucia licenca odolenge so pahgle ano konkursi vaš autorizacija radiodifuziako” www.cca.md

CCA na sinola but sukcesi ano realizuibe čhibjengo thaj aver decizia ano jekh avazipe e emisiono kanuneca phuvjake. Butipe emiterja čučavno opipe sankcienge thaj ačona po frekvencie. Adjahar, po misal, *Avto Radio* lun-garela te emituinol programi ini kaj sine olesta cidime ini emisiono ini tehnikake licenca.

Nadur Konsili lela but po arakhibasko pašibe thaj na realizuina nisave seriozno sankcie. Bikvalifikovano efikasno te lokarol realizuibe relevantno kanunja, CCA akana phenela kaj našela te realizuina zorale sankcie kotar daraibe tana “rumingja” moldavsko emisiono prostor.¹³

2. Medie po ukrajinsko, bugarsko, jidiš thaj romani čhib. Bufljaripe medingo pedo aver čhibja, uzo odola po rusko thaj moldavsko sito minimalno. Kotar novembri 2002. berš ano nacionalno distribucia na ne medie save naneton pedo moldavsko jase rusko.¹⁴

Numa duj publikacie savengi kerelape distribucia ani bufljardi phuv siton *Istoki* i *Nash Golos*. Solduj paše kerena buti kotar jahudiengi kupatni ani Moldavia, a stampinena poro materiali po rusko čhib.

Medie po ukrajinsko čhib siton bibarjarde, ini kaj dujto po baripe etnikaki grupa palo Moldaveja. *Ukrain-ski Golos* kotar Kišnjev, po ukrajinsko čhib, phando siton kotar privatno donacia vaš te ačhol djivdo, hema on nane butipe vaš o lil savo si ole tiraži kotar 3.000 kotora ikljola rndomo. *Promini*, nevide po ukrajinsko, save stam-

¹³ “Šefi emisiono konsilesko kritikuina odolen so si olen licen-ce” *Moldova Media News*, 17. oktobri, 2002.

¹⁴ “Katalogi vakhti po vakhti periodično publikacia ano Republi-ka Moldavia thaj CIS”, 2002.

pinenape ani diz Balti ano šudririg phuvjako, adjahar ikljona birndomo.¹⁵

Situacia sitoj adjahar ini e stampa po bugarsko čhib. *Rodno Slovo*, nevipe Bugarjengo ani Moldavia, čhindile te ikljon anglo paše trin berš vaš nanibe fondjengo.

Bibutipe finansiribe adjahar phare kherena ikljovibe nevipe *Blgarski Glas* ani diz Taraklia, ano mesmerig. Kotor formiribe 1991. berš, ikaldile numa 50 gendja akale nevipengo. Nane savakht manuša save siton pi buti save kerena vaš publikacia, a neve gendja ikljona kana avena privatno donacia. Ano 2002. berš sine šajipe lokalno thagarutnengo te keren subvencia akale nevipengo sine limitrimo efekati — ini kaj dendilo lafi vaš te dolpe dumo e 12 gendjenge, reslile vastuše a numa vaš 3 gendja.¹⁶

Disave lokalno emiterja siolen programja po bugarsko. Adjahar raštrako TV kanali *STV 41*, savi siton ani Taraklia, emituina lokalno nevipe, biznis thaj khelibasko šou-programja ano bugarsko čhib. *Tvardita* maškarfrequentno kanali kotar diz Tvardita kotar mesmer Moldavia, adjahar siola disave emisie po bugarsko čhib.

Numa, kotor originalno programesko ano butipe akale stanicengo sito but tikno, a aver-aver čhibja majbut istemalkerenape vaš emituibe “muzikake butstastipe”. Odova sito ini vaš emisiake po ukrainsko čhib stanica *AVM Studio* kotar Edinet, sar ini stanica *Canal-X* kotar Brisenija — solduj pedo šudririg Moldaviako, sar ini vaš *BAS-TV* diz Basarabeska ani centralno Moldavia. Trujal savo učharena akala kanalja sito but potele 50 kilometarjenda.

¹⁵ Intervju e Pyotrom Grabchiukom, presidento Amalipe Ukraincengjo Moldaviako, novembri 2002.

¹⁶ Intervju e Dimitre Borimechkovim, šerutno redaktori *Bulgarski Glas* novembri 2002.

Si programja po šov čhibja, uzo moldavsko, ano *Tele Radio Moldova*, savo sito nacionalno emiterja. Resori "Comunitatea" moldavsko publikake televizia anela 8 sahatja thaj 30 minutja programi, dji masekesko emituibe resori čhibjengo nacionalno radio sa 7 sahatja thaj 45 minutja. TV thaj radio tajming čhivela anda peste programi po bugarsko, gagausko, jidiš, romano, rusko thaj ukrainsko čhib.

Numa, haripe kvalifikovano persone thaj biadekvatno finansiribe serizono tiknarena olengo kvaliteti. Vaš tikno masekesko pokibe, but hari terne žurnalistja pašona redakcienge ano akala resorja. Kotar novembri 2002. berš romano TV programi naemituenelepe soske nane kherutno programesko.¹⁷ Žurnalistja mukena semne keripe soske na nolen matrijalno vastušeša save manganape vaš te nakholpe po tereni avri šerutno diz Kišnjev. Diveske komunikacisko manglipe olenge čhingona soske redakcie nanolen kompjuterja thaj faksja.

Djene etnikake kupatnenge ani Moldavia savakht sikavena poro bičhaljardipe kvantitea thaj rndoa programe po olenge čhibja ano moldavsko nacionalno emiteri. Julea 2002. berš sikavde poro bajo ano lil savo direktori Resori vaš maškarnacionalne relacie bičhalga e direktore stanicake *Tele Radio*. Ano lil rodelape te barjarolpe rami emisiengo po čhibja aver-aver etnikake grupengo, olengo legaripe ano poláčho termini thaj lačharipe raportibasko kotar tikne etnikake grupe ani Moldavia (Belorusja, Jermenja, Azerbejdžancja, Tatarja, Poljakja, Litvančja thaj aver). Lil adjahar truminela direkcija emiterjengo te resol maškarthemutne perspektiva ano programja

¹⁷ Intervju vaš Tamara Saapeg, šefi Resoresko Comunitatea uzo *TeleRadioMoldova*, novembri 2002.

odolea kaj ka adikharolpe etnikake pučiba ano avrijalut-nipe.¹⁸

Mothovdipe thaj tajming emituibe programesko ano aver-aver čhibja ano nacionalno televizia thaj radio ačhile paše biprmibe kotar novembri 2002. berš dji avdive.

Nanibe ano umal pašibe minoritetjengo medienge pobufljardo rodingja Konsili Evropako (CoE) ano januari 2003. berš. Ano konteksti pedo dikhibe *Rameski konvencija vaš uluvipe nacionalno minoritetjengo*, Komiteti ministarjengo akargja moldavsko thagarutne te “len ano dihibe legitimne interesja sa nacionalno minoritetjenge ano odova ini bišukar pašljoibe jase but tikne”. Prekal CoE, realizibe Konvenciako “nane ano pherdipe sukcesno ano dikhibe po Roma”, thaj manglape pana zoralipe te resolpe “pašibe medienge, maškar sa ini Romenge”¹⁹.

3. Medie ani autonomno regia Gagauz. *Kanuni vaš ulavdo kanunesko statusi Gagauz-Jerija* kotar 1994. berš garantuina autonomia paše 170.000 etnikake Gagauzia save djivdinena ano mesmer Moldaviako, thaj delolen hakaj vaš biphanglo agorisibe pučibasko save siton vaš politikako ekonomsko thaj kulturako barjaripe akale regiako.

Pedo akava kanuni, oficielno čhib Gagauz-Jeria sito moldavsko, gagausko thaj rusko.

Problemi savenca arakhenape medie ano odoja umal jekha-jekh siton e profesionalno thaj ekonomsko zuma-vipa žurnalistjengo kotar aver kotora Moldaviake. Nanibe profesionalno personali, nanibe fondjengo thaj šajipe

¹⁸ Lil Tatiana Mlecico, generalno direktori Resori vaš maškarnacionalno relacie ano Ionu Gonta, odoleske so presidiunela raštrako kompaniako *TeleRadio Moldova*, 8. julea, 2002.

¹⁹ “Uluvipe minoritetjengo ani Germania, Jermenia thaj Moldavia, *Council of Europe News*, 15. januari, 2003. www.coe.int

thagarutnako te cenzurišinol medie — odola siton anglune pučiba.

Tiraži butipe periodikake publikacia na nakhela disave šelipe kotora, a but olenda kerena but tikne timja žurnalistjenge a daj drom ini korkore šerutne redaktorja.

Regonalno kedutnipe sito fundotori *Vesti Gagauzii*, kurkesko e štar rigenca ano tiraži kotar 5.000 kotora. Trin neviipe ikljona po rusko, a jekh ikljona po gagausko čhib. Pana duj periodikake edicie sponzorišinena lokakno thagarutne — *Znamea* kotar Kedar-Lunge thaj *Panorama* kotar Vulkanestia. Solduj edicie siton kurkeske thaj po rusko čhib. *Znamea* siola stamoimo tiraži kotar 5000 kotora, dji *Panorama* talolilutno ano duj riga e tiražea kotar 500 kotora.

Vaš biadekvatno finansiribe gagausko *Ana Sözü*, *Gagauz Halki*, *Sabaa Yildizi*, *Gagauz Yeri*, *Gagauz Sesi*, thaj *Halk Birliti* iklna birndomo, a ini adjahar o neviipe po rusko thaj gagausko čhib *Açık Göz*.²⁰

Finansisko ažutipe centralno moldavsko thagarutnako gagausko medienge na delape. Kotar dujto rig, disave publikacie lele ažutipe kotar Turskia. *Ana Sözü*, dukurengo kotar štar riga, thaj magazini *Sabaa Yildizi* sponzorinišenala turkiaki Agencia vaš maškarthemutno kolaboracia (TIKA), dji dukurengo *Gagauz Sesi* lela donacie kotar privatno persona.

TIKA resla ini tehnikake donacia vaš barjaripe emituibasko ani odoja umal. Finansiribe učargja molipe relejno tehnikaki, e resoa te bajakarol kvaliteti radioemituibe *Radio Gagauzia*, kanali ani raštrako mangnutnipe, ano diza Komrat, Kedar-Lunga thaj Vulkanesti.

²⁰ Ivan Topal, "Štampa u Autonomnoj Oblasti Gagauz-Jeri", *Masovni mediji u Moldaviji*, juni.

Momentalno si numa jekh radio-kanali ano di umal — privatno *Radiostantsia Jug*, savo si ole hamibasko programi muzika thaj nevipe, a programi emituinlape majbut po rusko čhib. Si pondj TV stanice e licenca ano regioni, hema numa štar momentalno emituinenena program. Originalno programi akale kanaljengo nakhela ano trujal kotar jekh dji šov sahatja ano kurko, a butipe olenda po rusko. Aver reemituinenena rusko kanalja. Po misal, kanali *Ayin Açık* kotar Kedar-Lunge istermalekrela 90 procentja pere emisiono vakhteske te reemitu-nol programja rusko kanalja *ORT* thaj *RTR*, dji *Bizim Aydinik* kotar Komrati reemituinenela programi moskovko *MUZ-TV* thaj *Channel 3*. Volumeni savo astarena akala kanala sito maškar 10 thaj 40 kilometarja — majhari ko *TV Sud* kotar vulkanesta a majbaro ko *Yeni Ay* kotar Komrati.

Medisko grupe kotar regioni but drom truminde centralno thagarutni te lokaren barjaripe emituibasko ano regioni, sar ini te den pobut frekvencie lokalno privatno emiterjenge. Biphanglo centri žurnalistjengo kotar Gagauzia, lokalno medisko BthO, bičhalga putarde lila moldavsko presidentoske, presidijumi parlamentesko thaj premieri rodinindož olengi intervencia.²¹

Lokalno nevipe but sig haminenape a ano keribe mediengo po ulavdipe odole vastušengo save siton ano raštrako mangnutnipe. Politikako košibe but drom rezultirinela cenzura thaj mukhiba žurnalistjengo. Adja-har, prekal ekipe vaš manušikane hakaja ano Moldavia (LADOM), kotar anglojevenduni kampanja ano 2002. berš vaš alosaribe lokalno guverneresko thagarutne muklje bukjata anglune redaktore *Znamea*, a kerdilo presia ini

²¹ Intervju e Stepan Pironea, direktori Biphanglo centri žurnali-stjengo ani Gagauzia, novembri 2002. berš.

djenenge redakciake mukljiba e bukjata, ano šaipe te resolpe angloalosaribasko raportiribe savo sito paše jekhe kota kandidatja.²²

Novembri 2002. berš lokalno thagarutnipe phande *TeleRadio Gagauzia*, ano raštrako mangnutnipe. Odoja sine numa jekh kompania e bufljarde učaribe thaj originalno emisienca po bugarsko, gagausko, moldavsko thaj rusko čhib.²³

4. Medie ano Transdnjestri. Korkoroanavnutni moldavsko Republika Transdnejstra (Transdnjestrija) sitoj kotar septembri 1990. berš. Kotar ulavipe e aver kotora phuvjata akava regioni ani javinutni Moldavia siola 39,9 procentja Moldavcja, 28,3 procentja Ukrajinja, 25,5 procentja Rusja, a 6,4 procentja siton djene aver etnikake grupa.²⁴ Akcia vaš lačaripe kultura thaj čhib ano palune 1980-enge, po ulavdipe leibe kanuni vaš čhib, but lokalno dizutne dikhle sar daravipe pedo olende. Olengo majbaro daravipe sine kana šaj e Moldavia po agor te phanenpe e pašutna Rumunia. Hari daj djenp kotar Ukrajinja thaj Rusja ano Transdnjestria vakharena moldavsko, thaj vaš odoleske darandile kaj jekh dive ka putaren pe akhja sar dostja ano pere khera. Referendumi kotar 1991 berš, organizuimo e reseja te ačol o Sovjetsko Ekipe, save butipe Moldavcja, sine but buflarde sastpa kerdile ano regioni.

Vakhtesta kana kerdili cesesia republika kergja sa angločinadipe vaš raštrake. Parlamenti kokoroanavnuti

²² "Aktivistja manuškane hakaja uštena opipe medijsko pritiskja ani Gagauzia", *Moldova Nedra News*, 17. oktobar 2002. berš.

²³ Intervju e Stepane Pironea, direktori Biphanlo centri žurnalistjengo ano Komrati, novembri 2002.

²⁴ "Pridnestrovie v Yazykovom Zerkale Mezhethnicheskoy Integratsii", *Moldova Academic Review*, 2002. www.iatp.md/academicreview

republika 1992 berš cidingja kanuni vaš čhibjake kotar 1989 thaj popale čivgja istemalkeribe ćirilice Moldavcenge. Olako Aćimos anavinela noldavsko, rusko thaj ukrajnsko vaš administrativno čhibja regioneske.²⁵

Kanuni kotar stampa thaj aver medinge kotar 1993. berš garantuina dizutnenge hakaj pašibe informaciengede olengo dajako čhib.²⁶ Numa, pašes medijsko vastuše ano regioni ikalena jase emituina informacie pedo rusko. Uzo odova, mediji kotar Rusia bufljarde siton sako te prekal reemituibe thaj po nevipengo kioske.

Ano novembri 2002. berš sine 63 registruime medijsko vastuše ano regioni numa duj nevipe sine stampime ano disavo na rusko čhib a na rusko programja sineton akate numa prekal transdnjestaresko raštrako emiteri.²⁷

Numa jekh publikacia po moldavsko sito *Adevarul Nistrean*. Akala nevipe, e stampime tiraže ano 1.000 kotora, sponzorišinena regionalno thagarutne, a ikljola dujdrom kureste. Kurkosko nevipe *Gomin* ano ukrainsko čhib, adjahar finansirimo kotar raštraki kaca. Ov si ole tiraži ano 2.300 kotora.²⁸

Raštrako radio Transdnjestrije si ole numa divutne nevipe ano moldavsko thaj ukrainsko, uzo analitika ke programi thaj tematsko magazinja vikendea. Raštrake televizijaanela programja nevipe po moldavsko thaj ukrainsko čhib trin drom ano kurko, sar ini čhavorengo thaj khelibasko programi ano akala čhibja.

Dominacia rusko čhibjako ano mediji akale regionaleske thagarutne but drom phenena kaj sito “čhibjake

²⁵ Djeno 12 Aćimos moldavsko transdnjestarsko Republika.

²⁶ *Djeno 3 Ko 3 Kampa thaj aver mediengede.*

²⁷ Intervju e Andreio Safonovije, šerutno redaktori *Novaya Gazeta*, novembri 2002.

²⁸ “Legardutno vaš medie, 2001—2002”, Biphanglo žurnalistjengo centri, Moldavia.

simpatia” pere dizutnengo. Prekal jekh rodipe publikako medijaciengo save citirinena, 20 šelestar Transdnjestaracija rndomo dikhena TV programi po moldavsko, 37 procentja po ukrainako, a 95 procentja po rusko. Idea, bufljardi maškar lokalno dizutne sito kaj o rusko čhib but popaše kotar gndipe thaj kulturno hanig e moldavsko čhibjata.²⁹

Kedime relacie maškar centralno moldavsko thagarutni thaj transdnjestareske liderja, poulavdipe palo bandukane phajakaribe po agor 1991. thaj leibe 1992. berš, ande dji po serizono medisko ulavipe maškar secesiono regioni thaj aver kotora phuvjake. Leibe kotar 1990-šte berša sol duj riga rndomo ruminena emituibe jekh dujteske. Sa dji nadur moldavsko nevide praktika sineton bipašutne ano Transdnjestri, thaj kontra.

Ano maj 2001. berš moldavsko presidento Vladimir Voronjin thaj transdnjestarsko lideri Igor Smirnov hrainde vakheribe savo resela mukljipasko marketi medienko. Po odova vakheribe, dizutnenge reselape te keren masekesko pokibe pedo periodikake publikacie kotar solduj riga leinake Dnjestar. Numa, but hari o dizutne Transdnjestrske savenge dendilo leibe programi moldavsko nacionalno radio thaj televizija, soske on naneton letlutne prekal redovno frekvenciako sistemi.

Astaribe relacie maškar medie ano secesiono regiono thaj odola ano aver phuvjenge pana sito problemi. Raporti kotar keribe ani Moldavia rndomo cenzurišinena thagarutne Transdnjestrijake, a olenge autorja davijutne kaj “kerena sar pondjto kolona Moldaviaki” thaj but sig olen daravena e mukljiba e bukjata.

²⁹ “Pridnestrovie v Yazykovom Zerkale Mezhnatsionnoy Integratsii”, *Moldova Academic Review*, 30. 2002.
www.iatp.md/academicreview

Jekha-jekh potezi 2001. berš moldavsko thagarutne phande nevipe *Kommersant Moldovy*, soske kaj dende raportja save sar phenlape pašutne prekal thagarutne Transdnjestrske.

Ini uzo vakheribe kotar 2001. berš, pašibe informacije ano regioni sito limitirimo, a thagarutnenge kotor solduj riga leinaki Dnjestar dajdrom našena ani politika “lačhipe vaš kamljipaske” kana sito buti kotar leibe žurnalistjenge akreditacie.

III. “Aver” ano medi

Phari ekonomikani situacia, hari kvalifikuime žurnalistja thaj šajipe thajgarutnengo te keren hamibe ano medije odola siton problemja savo ačhavena barjaripe mediengo ani Moldavia, bi dikhiba pi čhib.

Akala problemja bajakarena ini nanibe profesionalno solidarnost maškar žurnalistja kotar aver-aver etnikake maškaripe. Medie siton but ulavde pedo etnikane linie, a učharibe anglune politikake, amalikane thaj ekonomikane keribe ano medie po rusko čhib siole semno ulavibe kotar učaribe ano medie pedo moldavsko čhib. So pobut but žurnalistja para bukja vazdinde maškar-nacionalno tenzie thaj te kerolpe jekh pilta tana kame “avere”.

Majpendjardo misal sito raportiribe kotar keribe ano Transdnjestri ano periodi 1991—1992. berš. Kana ule mareba maškar thagarutne zoralipe thaj transdnjestrsko zoralipe, medie sig lele stili raportiribasko savo takarela stereotipi kotar “biamalipe” thaj dela čučavno “kalo-parno” pilta keribaske.

Etiketiribe Transdnjestria, olake thagarutnen thaj dizutnen sineto savakht ano odova vakhti ano moldav-

sko medie. Adjahar, medie ano secesiono republika istemalkerena bilače thaj čungaribaske epitetja thaj metafore savenca sikavena moldavsko centralno thagarutne thaj olake dizutnen, akharibe ano pobare čhibjake thaj kulturake hakaja.

Akajeka oficieno moldavsko divesko lil *Nezavisimaya Moldova* but drom ano avela thagarutne regione-ske sar “konzervativno zoralipe”, “šampiojna kolonialno politikake”, a daj drom ini sar “kriminalcja” jase “gangsterja”. Politika transdjestreske liderjengo ano but situacie mothavlake sine sar “bengeski”, dji dizutne secesiono republikake etiketirime sar “strancja” thaj “biladžakar-dea” impliciriba kaj bi moldavsko populacia nacidela čačikano kiki kotar odoja phuv. Kotar piri rig, Dnjestrovskaya Pravda but drom leparla Moldaveje peniba kaj čhib thaj olengi kulturake hakaja, sar ini thagarutni ani phuv, “fašistikane”. Anavenolen sine ini sar “kaljarde zoralipe Moldaviake”, a but drom sinton čungaribaske komentarja kotar odova so nanolen kultura thaj edukacia.

Raportiribe kotar “aver” prekal linia fronteski savakht sine dukvado kotar nanibe istorisko palunipe sikavgoni sine bahamja numa jekha rigake. Sa ano sa, Transdnjesatrcja ačile bi mujesko homogeno thaj amalikani masa e Moldavejenge thaj kontra.³⁰

Kotar leibe 1990-engi čhib mediako but kovlilo. Numa, but problemja ačile a raportiribe kotar relacie maškar aver-aver čhibjenge grupe ini pana ačhile bibalansi principibe thaj horibe. Profesionalno diskusia kotar akala pučibe formalno lelele 1999. berš. Ano odova vakhti ekipe moldavsko žurnalistjengo lela kodeks profesionalno etnikako savo maškar sa truminela medisko

³⁰ “Artiklja”, Transnistrian Conflict in the News Media
www.iatp.md/transnistria

profesionalce te oven “opipe zoralipaske, vakheribe bikamibasko thaj ačhavibe, jase aver daj diskriminacia savi sitoj pedi kultura, pol jase konfesia”.³¹ Palo leibe Kodeksesko novinarja kerde ini Nacionalno etikaki komisia. Numa, komisia na sinola suksesti but te kerol presia po formularja bukjake profesionalacjenge ano lokalno medie, ni te kedol žurnalistjen ano rodipe vaš aver-aver thaj etikako raportiribe.

Davie thaj kontradavie vaš etnikako bihačaripe, po ulavdipe maškar djene mediengo ano rusko thaj moldavsko čhib, lungardile, a ano 2001. berš jekhe žurnalistjeske kotar kurkesko nevipe Vremya po rusko čhib sine krisisalo vaš sar phenlape promovišibe vakheribe bikamibasko ano medie. Davie vaš djungalimate vazisali opipe Julie Korolkove, palo odova so djene CAIRO davijunde vaš čungaripe po nacionalno barikanipe Moldavcjenngo thaj truminbe pedo maškarnacionalno košibe. Prekal penibe CAIRO-sko, olako artiklo talo anav “Koferi. Vozeski stanica. Rusia”, sine hohavibe e titularno naciake. Ano artiklo penelape kaj pašibe ano funkcie ano raštrake orgajna čhindo vaš odolenge save vakharena rusko čhib, a disave oficielno manuša moldavcja lena mito.

Davija opipe Korolkove palo odova cidisale, hema o košibe ačilo. So pobut legardutne rukso kupatnake, save ačile ano arakhlibe Korkolovake, phende kaj oj bipačavi mi cidimi vaš te ovolo davijutni. Po olengo gndipe, artiklja save putarde čalavena maškarnacionalno bikamipe ano moldavsko stampa “nakhle e kanuneska rigata bidikhavne”.³²

³¹ “Etikako kodeksi žurnalistengo ani Moldavia”, Mass Media in Moldova, juni 1999.

³² Mikhail Sidorov, ani seminari kotor vakheribe bikhaminasko, savo organizuingja Helsinško komiteti ternengo Moldavia ano Kišinjev, april 2001.

Etnikake ulavibe khuvde ini maškhar profesionalno organizacie žurnalistjenge, a olenda disave formirisale vaš te promovišinen interesja etnikake grupengo. Po misal, Amalipe masovno medie kotar Kišnjev khedela po angle šerutne thaj djevaptune redaktorja mediengo po rusko čhib, a si ini unie gagausko thaj transdnjestarsko žurnalistjengo.

Nanibe solidarnost maškhar žurnalistja phare kere-na te astarenpe profesionalno reso. Leiba 2002 štrajki bukjarnengo ani raštraki kompania TeleRadio Moldova, e rodipa vaš pobut redaktorjengo mukljipe, nasinole sukseci te lol pobut devipe dumo, soske kaj but žurnalistja rusko redakciako dikhlarde sar šajipe olengo moldavsko kolegengo te astaren pobut hakaja vaš peske.

Numa, sa pobut haljovelape kaj musaj te oven efikasno mehanizmi vaš te promovišinolpe djevapibasko senzitivno thaj tolerantno raportiribe. Resori vaš maškarnacionalno relacie 2001. berš kergja Direktorati vaš te dikhenpe maškarnacionalno relacia. Direktorati siole kompetencie te dikhlarol amalipaske thaj kulturake manglipe etnikake grupengo thaj situacia relaciako maškar olende. Prekal rndomo dikhibe thaj analiza medijsko raportiribe kotar etnikake pučibe, olesta adjukarlape te dikhol prmibe ano odola so dikhena manuša olengo nacionalno thaj etnikako identiteti, olenga čhibjake pašibe thaj sasutno niveli toleranciako ano moldavsko amalipe. Rezultatja olenga bukjako rndomo sikavgola e konsileske ano resorja, ano save liderja etnikake kupatnenge thaj djene thagarutne orgajnenge adikarenape e aver-aver aspktenca maškarnacionalno relacie.

Kanunesko rami ani phuv adjahar prminlape. Novembri 2002. berš prezidento Vladimir Voronjin dengja e parlamenteske projekti kanunesko opipe ekstremizmi. Projekti kanunesko definišinelu "ekstremistikano matri-

jali” sar te lol pe akcia pandi e marebaske mudaripa jase eliminacia etnikake, konfesiake, nacionalno thaj aver grupengo. Organizacie thaj djene save siton angažuime ano adjahar aktivibe arkhlenape e stopiriba olengo keribasko dji pondj berš.³³ Kanuni lelilo ano angluno truj thaj bičhaldilo ani publikaki diskusia.

Šajipe te kupatne te kedenpe žurnalistja aver-aver etnikako hanig, vaš te promovišinen diverziteti thaj multikulturalizam, kerdilo ano jekh bufljado niveli. Štar hamime timja, žurnalistja kotar Transdnjestri thaj aver regiojna kerde kotar 2002. berš luge kupate produkciono projektja, tali kah Biphanglo žurnalistjengo centri Moldaviako. Kotar jul masek, persone kurkesko nevipa Timpul kotar Kišinjev lele te adikharen biformalno bešipe e kolegenca kotar Adevarul Nistrean kotar Tiraspol. Buti lačharibe komunikaciako informaciengo maškar Transdnjestri thaj aver kotora Moldaviake čhivdilo sar prioritati akciono planesko savi lela moldavsko nacionalna grupa Medisko operativno grupe Pakti vaš stabilipe ano septembri 2002. berš.³⁴ Grupa kedela legardutne žurnalistjen kotar sa tipja mediengo, uzo djene thagarutnako thaj medijsko regulatorno orgajna.

Djene ano akava projektja phende kaj manglape vaš rndomo dikhlaripe mediengo vaš te resolpe pačavibe hakajengo sa dizutnengo kotar sa etnikake trujalipe. Dende bahami te stampinolpe aver-aver pustikja kotar pučibe diverziteti thaj multikulturalibe, sar ini kaj medijsko organizacie te dikhlaren “kodeks majšukar kheribasko”. Adjahar phende kaj sito molipe kupatne projektengo žurnalistjengo kotar aver-aver etnikake trujalipe vaš te

³³ “Presidento bičhalgja parlamenteske projekti kanunesko vaš borba opipe ekstremizmi”, RFE/RL Newline, 18. novembri, 2002.

³⁴ “Bukjake grupa ehivela prioritetja vaš barjaripe mediengo ani Moldavia “IJNet, 9. oktobri, 2002. www.ijnnet.org

promovišinen balansirimo thaj horikano raportiribe kotar pučibe diverziteti.

Pedo olengo gndipe kupatne buti pedo akala projekta ka perol informaciono ulavibe savo maškar olende si, ka zorakarol niveli toleranciako ano Moldavia thaj, ano luge droma, ka resolpe tehnipe thaj stabilipe ani phuv. Sa pobufljardo sito haljovibe kaj medie šajte oven semno banduk ano agorisibe konfliktjengo ano Transdnjestri.

IV. Ano than klidutenge

Tromalipe Moldaviako kotar sovjetsko thagarutnipe an-gja dji ko barjaripe politikako aver-averipe mediengo. Ikliste but neve edicie thaj emisiono vastušea kotar palune dešujekh berša, odolea reflektuinelna buflardo spektri gndipe kotar anglune politikake thaj ekonomikane tendencie ani phuv. Numa, resibe čhibjako thaj kulturako aver-averipe thaj pana siton zumavipe vaš moldavsko medie.

Kanunesko rami ani phuv resela hakaj etnikake khupatnenge te ovelolen pašibe medienge pedo olenge dajenge čhibjate, a po ulavdipe thagarutno resori sito kompetentno te dikhlarol pačavibe minoritetjenge haka-ja. Thaj uzo odova realizuibe but kanunenge decizie ani akaja umal ovela phare ini vaš finansijsko pharipe, konflikti politikaki interesjengo thaj telune profesionarno standradja.

Ani Moldavia djivdinena djene pobut kotar deš etnikake grupe, hema moldavsko thaj rusko siton pana dominantno čhibja mediengo ani phuv. Edicie ano but aver čhibja phandi siton kotar privatno donacia a ikljona birndoma.

Ini uzo direkcije *Kanuneske vaš emituibe* kaj 65 procentja programja te oven po administrativno čhib,

moldavsko emisijo danes dominirajo reemigranti iz Rusije. Aktivni emigrantski svetovi, ali kakšna država, imajo pa še vedno svoje posebnosti.

Biografski konflikti v Transilvaniji so danes določeni za informativno državo za moške. Soldati so danes določeni za informativno državo za moške. Soldati so danes določeni za informativno državo za moške.

Lažarji so danes določeni za informativno državo za moške. Soldati so danes določeni za informativno državo za moške. Soldati so danes določeni za informativno državo za moške.

Numa, nadarjena iniciativa kot baza za rešitev te ane določeni za informativno državo za moške. Soldati so danes določeni za informativno državo za moške. Soldati so danes določeni za informativno državo za moške.

Turvinutnipe

Medie khelena semni rola ano adikharibe interesja aver-aver etnikake grupjengo save djivdinena ani Moldavia. Numa, sastardo thaj lugedromenge rezultatja šaj te astarenpe prekal jekheavazeske akcie aver-aver akterjengo: Thagarutni, etnikaki amalipe thaj interesno grupe, profesionalno žurnalistjenge organizacie, insitucie vaš edukacia thaj žurnalistjenge vastušea (thaj odola sasutne thaj specijalizuime).

Vaš odoleske, da akala turvinutnipe:

Thagarunipe

- te kerol sasutno programi vaš barjaripe mediengo ano čhibja aver-aver etnikake grupengo save djivdinena ani Moldavia, sar ini te anen kanunesko rami ano jekh avazipe e decizienca;
- te dol pačiv rodipenge djenenge etnikake grupenge thaj te bajakarol trujal emituibe ano aver čhibja, uzo moldavsko thaj rusko, ano nacionalno publikako emiteri (*TeleRadio Moldova*), sar ini te dol pobut gendo frekvenciengo na-moldavsko/rusko TV thaj radio stanicenge;
- te arakhol financijsko ažutipe ani forma ulavipe jase poresko lokaribe vaš stampime thaj emisiono vastušea save emituinena programi kotar djivdipe etnikake grupengo. Adjahar kerelape sine minimumi činadipe save te siton musaj vaš olen-go egzistiribe;
- te zorakarol oficielnen kotar Resori vaš maškaretnikake relacie te arakhlen pere kupatno aktivibe e aver akterjenca (etnikake amalipe, profesionalno žurnalistjenge grupe, medijsko vastušea).

Etnikake amalipe thaj interesno grupe

- te ovol angažime ano kupatne akcie e aver akterjenca ano garantuibe adekvatno pašibe medienge sa kultruno/čhibjengo/etnikengo grupengo;

- te phenen e sa relevantno orgajnenge (ini nacioalne ini maškarmutne) kotar barjaripe/problema ano pašibe medienge, jase kotar daj situacia bitolerancia prekal olende ano medie.

Profesionalno žurnalistjenge organizacie

- te zorakaren iniciative save ka lačharen korkoregulatorno mehanizmja moldavsko medijengo, sar ini te promovišinen etnikako, aver-averipasko thaj tolerantno raportiribe;
- te lokaren publikaki debata mangipa te formirinolpe Konsili vaš stampake/Kancelaria ombudsmanneski vaš stampa ani Moldavia, vaš te garanutinolpe rodipe rovibaske pedo medie.

Institucie vaš edukacia (akademsko thaj maškarskolako)

- te čhivol trening vaš raportiribe kotar aver-averibe thaj multikulturalizmi sar savakhtuno sikljovibasko plani;
- te dolpe šansa žurnalistjenge save siton kotar aver-aver etnikake/kulturake/čhibjake grupe te angažuinenpe ano projektja lačharipe pačavibasko (jase kupatni produkcia matrijaleski, kampja vaš edukacia kotar averipe raportiribe, thaj aver).

Informišibaske vastuše

- te keren savakhtuno dikhibe artiklengo/programengo, vaš te kerolpe garancia kaj olenge organizacia pačavinena principja diverziteti thaj tolerancia;
- te zorakaren multikulturibe thaj diverzitate ano redakcie (prekal praksa jekha-jekh šaipe te khuvolpe pi buti).

Nena Skopljanac
Srbia (Srbia thaj Crna Gora)

Srbia (Srbia thaj Crna Gora) astarela thanipe savo ano etnikako, kulturološko thaj lingvistikako gndipe jekh kotar majaver-averipe ani Evropa. Kotar 30 aver-averipe nacionalno/etnikake grupe akate djivdinena ake šelberšipa a paše sakoja vakharela para čhibja. Bi dikhibe ano keribe ano palune 15 berš, akaja phuv si ola lugi thaj barvali tradicia, tehnipaski, multietnikaki thaj multikulturalno koegzistencia, ano odova ini medie ano aver-aver čhibja thaj pašibe medienge e sa dizutnenge. Ini kaj mareba kotar inavardešutne beršenge na astarde akaja teritoria, numa ano but aver-aver forme negativno kerdilo pedi mulietnikake thaj multikulturalna praksa ano nakhlo periodi. Sa odova angja dji but latentno thaj ano akhja dikhutne, ano etnikake fundo čhivde, marebe save darakarena te bajron te sine kaj olenge na pašolape po adekvatni forma. Angluno badjako vaš phuvjenge save mangena te agorisinen etnikake konfliktja ano teh nibasko forma siton te anen kanunja vaš individualno thaj kolektivno hakaja vaš sarenenge. Dutjo badjako sito realizuibe akale hakajengo thaj vastalutnipe publikake sektorea ano jekhaavazipe e lelutne principjenca. Ano baro gendo pučibe vaš savenge manglape te arakholpe agorisi be siton ini hakaj vaš istemalkeribe čhibjako, tromalipe vakheribasko thaj pašibe informacienge po dajaki čhib. Pašibe ano medie po olengo dajako čhib dela aver-aver etnikake grupenge olenge kanalja vaš profesionalno komunikacia prekal save on šajte adikharenpe ini aver-

-aver politikane thaj amalikane pučibenca. Odova sito phando kotor sasutno pašibe lačharibaske kupatnako barjaripe demokratsko instituciengo thaj luggedromesko činibe konfliktjengo. Vaš te resolpe te lelpe kotoripe thaj integracia, maškhar haljovibe musaj te lačarolpe pedo haljovibe identitetesko, kulturako, zumavipe thaj pučibe phande vaš aver khupatne thaj titularno nacia.

Akava raporti sito numa vaš Srbia, a na vaš Srbia thaj Crna Gora sa sasutni. Relevantno djenipe Federaciako ačimosko thaj kanunengo savo lačharena pučibe savo sito objekti akala analizako ani Srbia thaj ani Crna Gora konkreтуizinenape ano aver-aver forme. Kotar juni 1999. berš maškarthemutne thagarutne čhivde thaj lele te legaren juridikake decizice ano Kosovo save dji ano jekh napi ulavenape kotar decizie ini ani Srbia ini ani Crna Gora. Akava aver-averipe juridikake ramjengo na resela te kherolpe raporti savo ovela sine limitirimo astariba, hema čivela sine ini Srbia ini Crna Gora ini Kosovo. Vaš odoleske akava raporti sito centirimo pi Srbia a pratsavja kotar odova takardile ini faktea kaj nivo etnikako thaj čhibjako aver-averipe ani Srbia pobaro ze so sitoj situacie e Crna Gora thaj Kosova (ani Srbia si prekal 25 etnikake kupatne, a ano medie si deš aver-aver čhibja).

Numa jekh zoralo gendo kotar etnikako/nacionalno struktura srpsko amalipasko savo ano akava momenti siamen sito rezultati registruibasko savo kerdilo 1991. berš. Kotar pobut 25 aver-aver etnikake grupe, ano teksti phena numa odolen save gendoa sikavena semne kupatne thaj savengi čhib sitoj ani publikake komunikacia jase ano disave situacie ini ano medie:

Romi. Si bufljardo pakjavibe kaj o Roma gendoa pobut ze so sikavela registruibe kotar 1991. berš, pedo savo

olen si 143.000. Kerelape nota kaj Roma si maškar 600.000 thaj 800.000. Majbaro kotor Romengo — prekalo note 300.000 dji 400.000 jase 50 procentja — koncentrišime ano regioni Južna Morava thaj Niši, kote Roma siton jekh trito dizutnengo ano disave komune (Surdulica, Bujanovac, Bojnik, Vladičin Han).

Hungarja. Gendo djenengo akala, majbara etnikake grupa ani Vojvodina, sito 339.491 jase 16,9 procentja dizutnipe ani Vojvodina (ani sa Srbia si 344.147 Hungarja). On koncentrišime po ulavdipe ani šudririg Vojvodinaki, kote kerena apsolutno butipe ano efta komune. Kotar sa gendo vojvodinake Hungarja, 58,2 procentja djivdinena ano akala komune.

Bošnjakja. Ano registruibe kotar 1991. berš registruimo si 246.411 Muslimanja (Bošnjakja). On koncentrišime siton ano regioni pendjardo sar Sandjak, ano savo phangona samatrende Bosna thaj Hercegovina kotar jekh rig, thaj Srbia thaj Crna Gora kotar dujto rig. Bošnjakja siolen apsolutno butipe ano komune Novi Pazar (75,4 procentja), Sjenica (76,1 procentja) thaj Tutin (94,3 procentja). Bari koncentracia Bošnjakjengi sitoj ini ani komune Priboj (30,4 procentja) thaj Prijepolje (43,4 procentja).

Albancja. Kerelape nota kaj Albancjen si paše 100.000. On siton koncentrišime ano trin komune Srbiake, ani Preševsko hajrori savi sitoj samatrendimi e Kosova, thaj sikhavena etnikako butipe ano duj komune: Bujanovac (60,1 procentja) i Preševo (89,9 procentja).

Hrvatja. Ano registruibe kotar 1991. berš registruisale 111.650 Hrvatja, jase 74.808 (67 procentja) numa ani Vojvodina, so kerela 3,7 procentja dizutnipe ani akaja krajina. Politikake thaj socialno situacia ano savo kerdi-

lo registruibe 1991. berš sikavela jekh kotar klidutne se-bepja vaš baro peribe gendosko Hrvattjengo. Ini kaj sito pendjardo kaj ano periodi palo 1991. berš but Hrvattja nakle kotar Vojvodina, po ulavdipe kotar Srem, na djan-lape precizno olengo gendo.

Slovakja. Registruibe kotar 1991. berš sikavgja kaj Slovakja ani Srbia si 66.863. Slovakja poulavdipe stabilno grupa dizutnengo. Koncentrišime siton ani Vojvodina (95 procentatja), a ano 1991. berš kerena sine 3,2 procentja vojvodinako dizutnipe. Vaš Slovakja sitoj karakteristika kaj siton bufljarde thaj hamime aver kupatnenca, pou-lavdipe Srbjenca.

Rumujna. Rumujna sine 42.364, a butipe olenda djivdi-nela ani Vojvodina (38.809 jase 1,9 procentja dizutnengo ani krajina). But djene akale grupako semno tiknisalo (vaš 34,5 procentja) kotar angluno registruibe pali Dujto lumjaki mareba. Rumujna siton koncentrišime ano me-smerjavinutno Banati, ano komune Vršac (13,8 procen-tja) thaj Alibunar (31,7 procentatja), pi samatrenda e Ru-munia.

Bugarja. Registruiba dikhlardilo kaj Bulgaria si 26.922 thaj majbut koncentrišime ano komune Dimitrovgrad thaj Bosilegrad, ano pašibe samatrenda e Bugarska.

Vlahja. Registruibe sikavgja kaj si 17.810 Vlahja, save siton koncentrišime ano Homolja thaj Timočka Krajina, ano javinutni Srbia.

Aver tikne etnikane grupe. Si dešutne aver tikne etni-kake grupe, save siton sa locirime ani krajina Vojvodina, a sakoja olenda sitoj pohari e duj procentja vojvodinako dizutnenda. Gendoa majsemne siton Rusinja, Ukrajin-cja, Bunjevca, Šokeca, Čehja thaj Germajna. Ani terito-ria Srbiaki djivdinena ini disave aver tikne etnikake gru-

pe, save siton Crnogorcja, Makedoncja, Slovencja thaj Jahudie.

Jekh kotar semno aspekti registruibasko kotar 1991. berš sito kaj gendo manušengo save mothavdepe sar Jugoslovejna semno bajrilo. Gendo Jugoslovenengo sine 323.625, jase 3,3 procentja dizutnenge Srbiake. Procenti Jugoslovenengo tradicionalno majbaro ani Vojvodina. Ano 1991. berš, Jugoslovejna sine 174.225 jase 8,7 procentja dizutne ano krajina.¹

But semno sito phenolpe kaj nacionalno/etnikake ulavipe save sine ani Srbia na seminena savakht ini gndipaske ulavipe ani čhib. Čhibja sineton aver-aver dijalektja srpskohrvatsko čhibjako ani Socialistikaki Federativno Republika Jugoslavia (SFRJ) akana ano nevoformirime raštre oficielno ulavde sar srpsko, hrvatsko thaj bošnjačko. Numa, ini kaj akala oficielno trin aver-aver čhibja manuša save vakharena, drabarena thaj hraminena po jekh kotar akala čhibja na nolen pharipe te haljoven aver duj thaj te drabaren pedo olende.

Vaš poangle so phengja, ano akava raporti mediji ano bošnjačko jase hrvatsko čhib naka adikharenpe ni medie jekha etnikaka khupatnako ni butčhibjengo medie. Odova na semninelaj kaj odola medie na nolen ulavdi publika (Hrvatja thaj Bošnjakja ani Srbia). Vaš odoleške adikharenape temenca thaj pučiba vaš savo odoja publika majbut interesimi.

¹ Numa, manglape te ovolpe ano dihkibe kaj ano vakhti legaripe registruibasko 1991. berš nacionalistikane emocie sine ano majučipe thaj e mareba sineto anglo udar, adjahar kaj disave djene nacionalno minoritetjenge mothavdepe sar Jugoslovejna vaš te učaren poro etnikako djenipe thaj adjahar te uluvinenpe. Ano dihkibe kotar o registruibe 1981, registruibe kotar 1991. berš registruingja dujdrom jase trin drom baripe gendo Jugoslovenjengo ano disave thana.

I. Juridikako rami vaš medie

Ačhimos Republikako Srbiako kotar 1990. berš garantu- inela tromalibasko mothavibe nacionalno identiteti, kul- tura, konfesia, thaj tromalipasko istemalkeribe čhibjako. Šajipe te lolpe informacia pi dajake čhib sito jekh kotar eksplicitno phendime hakaja (Djene 8 thaj 49). Hakaj vaš formiribe medie po čhibja nacionalno thaj etnikako kupatnengo nane poulavdipe dikhlardilo ano Ačhimos. Angluno registruibe savo sito ano pherdo jekhavazipe e evropsko standardjenca čhivdilo e *Federaciake kanu- nea vaš uluvipe hakaja thaj tromalipe nacionalno mi- noritetjengo* thaj *Kanunea vaš radiodifuzia Republika Srbia*, a solduj kanunja lelile 2002. berš.

Parlamenti federaciako raštrako kergja ratifikacia klidutne maškarthemutne aktja save lačharena hakaja etnikake grupengo po tromalipe vakheribasko thaj infor- mišibasko, *Rameski konvencia vaš uluvipe nacionalno minoritetja* (1998. berš) thaj *Deklaracia vaš regionalno jase minoritetjenge čhibja* (1998. berš).

Ano februari 2002. berš Federaciako parlamenti an- gja *Kanuni vaš uluvipe hakaja thaj tromalipe nacional- no minoritetjengo*. Odova kerdilo uzo ažutipe eksper- tjengo savo dengja Konsili Evropako thaj OEBS-i.

Ano Djeno 17 kanuni garantu inela informišibe pre- kal medie po čhibja nacionalno minoritetjenge:

“Djene nacionalno minoritetjenge siolen hakaj po pherdo thaj birigutno informišibe pedo piri čhib, ano odova ini hakaj vaš vakheribe, leibe, bičalibe thaj prmibe informacie thaj ideje prekal stampa thaj aver vastušea publikake informišibaske.

Raštra ka kerol programja ano radio thaj televizija publika- ko servisi informativno, kulturno thaj edukaciake programja ano čhibja nacionalno minoritetjenge, a šaj te formirinen ini ulavdo radio thaj televiziake stanice save emitu inena programja po či- bja nacionalno minoritetjenge.

Djene nacionalno minoritetjenge siolen hakaj te formirinen thaj te adikharen medie ano piri čhib”.

Kanuni resela ini formiribe Federaciako fondi vaš nacionalno minoritetja (Djeno 20). Programja ano čhibja etnikake kupatnenge, sar ini projektja olenge medienge, sine lele devipe dumo po fundo akala juridikako djenipasko.

Srpsko parlamenti ano juli 2002. berša angja *Kanuni vaš radifuzia* maškar sa, dikhlarela ini pučibe, elektronsko medie ano čhibja nacionalno minoritetjenge (Djeno 72), dji Djeno 78 phanela e raštrake elektronske medie akalea:

“produkcija thaj emituiba programengo vaš sa segmentja amalipaske, bidiskriminaciako, thaj dikhiba logari poulavdipe specifikane grupe sar siton čhave thaj terne, minoritetjenge thaj etnikake grupe, hendikepirime, socialno thaj saslaribaske uškavde, lalore (uzo obligacia jekhevakhtuno emituibe hramutno teksti deskripcija avazesko segmenti bukjako thaj dialogi) thaj aver.;

pačavibe čhibjake thaj vakharibaske standardja, sar butipasko dizutnengo, adjahar, ano adekvatno proporcija, ini nacionalno minoritetja, jase etnikake grupe, ano regioni ano kote o programi emituinlape;

te keren čaljaribe mangipe e dizutnenge vaš programsko mothovdipe save sikavena kulturno idnetiteti, sar them, adjahar ini nacionalno minoritetja, jase etnikake grupe, prekal šajipe kaj disave programja jase programsko sasutnipe ano regiojna ano save djivdinena thaj kerena buti, dikhena ini ano poro dajako čhib thaj lil.”

Kerdilo ini činibe vakheribe bikhamibasko (Djeno 21):

“Agencia dikhlarla kaj programja emiterjengo na adikharena informacie savena takharlape diskiriminacia, bikhamibe jase zoralipe opipe personi jase grupa persojna vaš olengo aver-averipe politikako rigutnipe jase vaš olengo djenipe ja bidjenipe jaj rasake, konfesija, nacia, etnikake grupa, pol jase seksualno rigutnipe.

Keribe emiterjengo opipe stopiribe kotar bahami 1. akala djenesko sito fundo vaš te denpe disave napja kotar rig Agencia-

ki, biphanglo kotar aver juridikake vastuša save siole ano povast odova so olesko kerdilo škodra”.

Kanuni mukela publikako sektori te formirinol elektronsko medie (Djeno 95) save na mangnape te pokinen pana diso vaš emituibe programesko. Kana dikholape kaj fundone butipe avdisutne mediengo ano čhibja aver-aver etnikake grupe bithagarutne organizacie jase amalipe dizutnengo nacionalno minoritetjenge akava djenipe ka kerol te takarol olengi buti savi avela. Numa, ano akava djeno phenlape, odola stanice šaj te emituinenpe numa lokalno, so nane šukar vaš bare etnikake grupe save siton ulavde ano bufljardo thanipe, so sitoj situacia e romane thaj hungarienge dizutna.

II. Dikhibe mediengo

1. Situacia ani Socijalistikani Federativno Republika Jugoslavia (SFRJ) thaj ano vakhti Miloševićesko thagarutnipe. Hakaj nacionalno etnikake grupengo pedo informišibe ani piri čhib prekal medie sine kotor sakodivengi praksa ano SFRJ, ini kana ano pučibe stampano, ini kana ano pučibe elektronsko medie. Numa, ano dikhibe po fakti kaj sine muklje numa raštrake medie thaj medie save formirime pararaštrake organizacie, tromalipe mediengo sine but limitirimo. Bidkhiba po odova sine in jekh gendo medisko khera thaj barvali editoribasko keribe ano aver čhibja.

Majzorale medie ano aver čhibja (na ano srpsko) sine ani Vojvodina. Sakoja kotar pobare nacionalno thaj etnikake khupatne sinola poro editoribasko kher savo sine finansirimo kotar raštrako budčeti: *Forum* (hungariako, formirimo 1953. berš), *Kultura* (slovačko), *Liberatea* thaj *Tibskus* (rumunsko), *Ruske slovo* (rusinsko).

Sakova akale kerenda editorinela majhari jekh kurkesko politikako lil (ano hungariako čhib ikljona ini divutne nevipe *Magyar So*) thaj disave specilizuime magazina (poulavdipe vaš čhavorenge, ternenge thaj kultura). *Radio-televizija Novi Sad (RTV NS)* emituinela programi ano disave čhibja hungariako, slovačko, rusinsko, rumunsko thaj romsko. *Radio Novi Sad* emituinela sako divesko programi pedo hungariengo čhib, štarsatjengo programi po aver čhibja thaj, sako dive, po disave sahatja televizako programi.

Ano mesmer Srbia na sine medie pedo albansko čhib. Albansko khupatni ano Preševsko horipe sine strukturalno phandi e Kosova ano but forme², thaj adjahar medie ano Kosovo sineton sar primarno hanig informišibasko. *Radio thaj TV Priština* sinola sadesko programi pedo albansko čhib, a editoribasko kher *Rilindija* editurinela jekhe-jekha anavea diveske nevipe sar ini ternengo magazini *Zeri* thaj disave specializuime magazinja.

Kana siton ano pučibe aver kotora Srbiake, bugariake kupatni sinola nevipe talo anav *Bratstvo*, dji vlahjenği kupatni na sinola mediji ano pi dajaki čhib.

Poulavdipe semno te dikholpe kaj Srbia (Srbia thaj Crna Gora) sine jekh kotar but hari phuvja savi ani odova vakhti dela sine informacie pi romani čhib prekal raštrake medie. Ini *RTV Novi Sad* thaj *RTV Priština*, sar ini disave komunake stanice, sinolen programja pi romani čhib. Ini kaj jekh kotar anglune nevipe pi romani

² Majbaro gendo maškarutnoskolako edukacia lele ani Kosova. Vaš odova kaj ano SFRJ Prištinako univerziteti sine numa jekh uče skolaki institucia savi resela sine skoluibe po albansko ano oleste nakhena sine na numa kosovsko Albancja već ini Albanscja kotar mesmer Srbia thaj kotar Makedonia. Sa ano sa, Kosovo, a po ulavdipe Priština, sineton kulturno, edukaciako thaj intelektualno centri vaš Albancjenge kotar nakhli SFRJ.

čhib ano Balkan *Romano Lil* — formirimo ano Beogradi 1935. berš, kotar maškaripe paršenge dji agor oftovaršenge berša sine relativno hari edicie pi romani čhib. Fundono sebepi sito pašlo ano fakti kaj Roma na sine pačavime vaš nacionano minoriteti thaj raštra na sino-la juridikaki obligacia, te dol pačiv reslibe informišibe Romengo pedo olengo dajaki čhib talo činadipe save sine vaš averenge, ano upruno teksti anavutne, etnikake grupe.

Prekal Ačhimos, Hrvatja, Muslimajna (Bošnjakja) thaj Crnogorceja na adikharenape sine vaš minoritetjenge. On sine trin kotar sa šov nacie save kerena nakhutni federaciaki raštra thaj, kotar odova, nasinole medie ano pere čhibja. A kana dikholape kaj dji 1991. berš Hrvatja, Muslimanja, (Bošnjakja) thaj Srbja vakharena jekha čhibja — srpskohrvatsko — sa šertune medie sineton ano čhibja akale naciengo save avdive siton etnikake kupatne ani Srbija. Odova sine ini vaš Slovincienge thaj Makedoncienge.

Ini kaj Ačhimos savo lelilo 1990. berš thaj disave ulavde kanunja dikhlarde sa fundone hakaja minoritetjenge — ano odova ini administrativno istemalkeribe čhibjako ani publika, ano bizinisi e raštrake institucienca, ano skoluibe thaj ano medie — ano vakhti Miloševićesko thagarutnipe (1990—2000)³ thagarutne kerde okupacia hakajesko po tromalipasko dikhibe šaj mi relevantno djenibe istemalkerenape jase na (ini te sine kaj

³ Istemalkera 1990. a na 1987. berš soske ano odova berš ano parlamenti lelilo nevi Ačhimos Srbiako, dji Milošević, alosardo vaš prezidento ano anglune but partiengo presidentoske alosaribe. Periodi kotar 1987. berš kana Milošević lela apsolutno kontrola talo ekipe komunistjengo Srbiako, dji marti 1999. berš kana andilo nevo Ačhimos, sikavela sine sastaribasko procesi gatisaripe vaš tekerolpe jekh nevi raštraki ideologija thaj oleski bisamatredengi kontrola pedo raštraki institucia Srbiake, thaj pedo sa kotora amalipaske ani Srb.

istemalkerenape, sar thaj dji ani savo napi). Ano sa rndo pučibe thagarutne ini putariba phagena ini Ačhimos ini kanunja.

Ake 1990. berš, Albancja save kerde buti ano medisko kher Radio thaj TV Priština sineton trumime te mucken e buti. Palo odova alo dji ko phanibe editoribasko khera Rilindjija. Thaj Albancja ano mesmer Srbiako kupate e kosovake Albancjencja ačili ano pherdo medisko tunjariko. Olengo primarno hanig informaciako sineto satelitsko programi Radio Televizia Albania. Najsariba pakjavibe režimesko kaj kotar stampano medie na avela baro riziko, grupa intelektualacija sinolen sukcesi ano 1994. berš ano Bujanovci te formirinen lokalno magizini po albansko čhib *Jehona*. Distribucia akele magazineski disave droma sine stopirimo, a legardile ini disave krisipaske procesja opipe olengo šerutno redaktori. Ini uzo odova, Jehona lungardili te iklol, činaviba, hema ano nilaj 2002. berš musaj te ačol bukja, kotar finansisko sebepi.

Ani Vojvodina legardili sa aver politika. Programi RTV NS thaj lokalno komunake stanice ano čhibja aver-aver etnikake grupengo nane čindile jase te phangon editoribaske khera. Numa, raštra ulavgja but po hari vastušea ze so manglape te adikharlope baravali medisko produkcija save sine ano nakhlo periodi. Uzo odova kaj ekonomikane sine činde, sa medisko profesionalacija, bi dikhibe ano etnikako djenipe, sine ini mukljona bukjata te sine kaj na mangena te raportuirinen ano propagandno thaj marebasko trumibasko gndo. Odova sinole vaš konsekvencija kaj personali savo ačilo na sine ani situacija te pherol fundone rodipe ano dikhibe učaribe medisko thanipe ano adekvatno forma, a tana vakara kotar pheribe uče kriterijumja vaš resibe kvalitetno programi. Sine ini opipe, buvljaripe bitolerancija prekal

“aver”, ksenofobia thaj vakheribe bikamibasko, akala medie kerde bufljaripe etnikako bikamipe thaj zoralipe. Kerinindoj odova, uškavde fundone principja lačo tradicia tolerantno uzodjivdipe multientikako kupatnako. Žurnalistja save fulindile kotar raštrake thaj komunake medie kerde iniciative vaš formiribe privatno bipanglo medie thaj sine klidutno personali ano akava medii. Formirisalo jekh gendo mediengo save funkcionišinela ano aver-aver čhibja, astarinindoj ini stampano ini lokalno elektronsko medie. Numa, vaš sa vakht bešipe pedo aver-aver forme presiengo savo kerela sine o režimi, olengo buflaripe sine limitirimo. Kana vakarlape kotar stampano medie, hungariako kurkesko lil *Csaladi Kor* sineto numa jekh. Akava lil iklola sine ano tiraži kotar 23.000 kotora dji aver nevipe ano hungariako čhib na nakhena sine tiraži kotar 2.000 kotora. Lokalno elektronsko medie kerena sine buti bi dokumentjengo thaj učarena sine but tikno than. Sine riziko kaj ano sakova momenti te oven phande. Akaja situacia sine dji na pelo o Milošević. Numa, na kontrolišinela sine zorale medischo mothovdipe o režimi a savo delape sine dizutnenge ano olenge čhibja, vaš te bajakarol poro zoralipe manipulacia thaj kontroliba thaj maškaretnikake pučiba. Jekha-jekh medisko politika legarena sine ini politikake partie save sikavena sine daj kotar kupatne, po ulavipe odola save sine ulavena thagarutnipe jase sine olen lokalno thagarutnipe. Akava majbut sineto vaš partiengo hungariake grupake save kontrolišinena paše sa lokalno elektronsko medie ano komune šudri rig Vojvodinake, kote Hungarja siton apsolutno butipe dizutnengo.

Angluno romano stampano medii formirimo Rrominterpress. Akaja medischo kher kergja ini maškaripe e stanica Radio B92, savo duj drom ano kurko emituina radio-emisia pi romani čhib (savi palo odova reemituine-

la stanice ANEM-eske). Definitivno, ano presidentoske alosaribe 2000. berš lelapé emituibe angluno romano elektronsko medii ani Srbia, *Nišava* ano Niš.⁴

Adikharinindoj kaj Sandžak thaj ano svaó si učó rizado kotar ikljovibe marebasko, režimi zorale kontrolišimój informišibe prekal olenge elektronsko medie. Sa privatno elektronsko medie save sine ano odoja vakhti sineton komercialno thaj khelibasko karakterea. Korkore na kerena sine produkcia informativno programesko. Disave olenda sine re-emituinena informativno programi *RTS-esko*. Sine numa jekh biphanglo nevipe — *Has* — hema ini ov vaš nanibe financisko vastušeá ačhilo bukja ano 2000. berš.

2. Situacia palo peribe Miloševićesko. Dji e situacia kana sito ano pučibe stampano medii ačhilo biprmimo, elektronsko medii nakhle prekal jekh intenzivno thaj hatikako barjaripasko procesi ano periodi palo peribe Miloševićesko. Vaš fakti kaj juridikake decizie save lačharena elektronsko medie ake paše duj berš si vakumi⁵, ini uzo čivibe moratoriumi po frekvencie⁶, lokalno pri-

⁴ Anglune biphangle medijsko khera po minoritetjenge čhibja jase duj čhibjenge thaj but čhibjenge medii save formirime ani Srbia ano vakhti Miloševićesko thagarutnipe pana savakht funkcišinenena thaj ka leparenpe ano teksti savo avela.

⁵ Ano keribe vaš te astarenpe thaj te adikharolpe so pobut politikake kontrola pedo medie, neve thagarutne sikavde but baro bigatisaripe te anen kanuni vaš medie save ka oven adekvatno evropake standardjenge. Lačhardo inato projekti Kanuni vaš radiodifuzia save gatisarde medisko profesionalacia thaj kerutne ekspertja ano maškaripe e ekspertjenca Konsili Evropako thaj OEBS-i definitivno lelilo ano srpsko parlamenti 18. juli 2002. berš.

⁶ Moratorium savo čivdilo ano novembri 2000. berš thaj adikargola sine te ovol šov masek, dji ano maškar vakhti lelapé sine nevo kanuni vaš radiodifuzia thaj te formirinolpe regularno organi savo ka del mukljibasko dokumenti. Vaš te ovol kvašo berš, moratorium sito pana

vatno elektronsko medie, thaj radi thaj TV stanice, ikljona sine sar čuperke.

Maškar elektronsko medie save kotar agor 2000. berš bikanunesko formirimo ano aver čhibja (na pedo srpsko), majbut siton lokalno romane radio-stanice, save si paše 25. Pašo odoleske, ani Vojvodina dešutne privatno radio thaj TV stanice emituina programi po hungarsko čhib, a formirime ini disave vaš slovačko thaj rumunsko čhib. Majbaro baripe ano gendo elektronsko mediengo uloto ano Sandžak, kote ano akava momenti duj privatno TV stanice thaj efa privatno lokalno radio-stanica emituina informativno thaj komercialno programi⁷. Angluni formirimi TV stanica, savi sakodive emituina disave satja programi po bugarsko čhib po anav TV Caribrod.⁸ Adjahar akaleske, radio-emisie disave lokalno komunenge stanicenge save kupate emituina paše šov sati programi ano dive po bugarsko čhib. Ano Bujanovci, ano mesmer Serbia, lelape te kerol buti disave lokalno privatno elektronsko medie: Radio Toni (pi albansko čhib) thaj Radio Ema (po srpsko čhib, uzo šaipe te forminrolpe redakcia nevipengi pi albansko čhib), thaj disave romane stanice.

Kana kerelape lafi kotar medie ano Sandžak, profesionalno učipe sito but tele, dji kvantiteti informaciengo save delape sito limitirimo. Numa disave medisko khera dena mothovdipe savengo reso promovišibe toleranciako thaj odote nevipenge agencie Sanapress thaj TV Jedin-

ano zoralipe thaj ačhavela barjaripe privatno elektronsko medie, ulavdipe odolenge save sikavde bigatisaripe vaš te oven uzo rigutni ano mištipe neve thagarutnenge.

⁷ Ano odova načhiva disave stanice save funkcionišinena ano šužo komercialno principja.

⁸ Angluno TV program ano bugarsko čhib emituingja TV Pirot (dženo ANEM-esko) 2000. berš, hema ano but limitirimo rami (jekh saati ano dive).

stvo siolen legardutni rola. Indikativno sito kaj sol duj agencie but paše kerena buti e medienca ano aver koto-ripe Srbiako, thaj kaj majbaro kotor programesko savo siole vaš reso promocia maškaretnikako haljovibe thaj tolerancia rezultatja akale maškaripasko. Po misal, TV Jedinstvo, dikhiba kaj sito ano rami ANEM-esko, maj-butdrom emituanela programi saveski produkcia ano TV B92 jase ano aver stanice talo čadori ANEM-esko. Ini ano ačhavibe ake duj beršengo vaš moratoriumi pe-do mukljibaske dokumentja, projekti nevipasko agencia BETA, savengo reso formiribe privatno bipangle radio-stanice, šaj ka anol ano but po semno lačaribe ano aka-va plani.

Butipe elektronsko medie na semingola ini učo kva-liteti thaj aver-averipe programesko. Numa disave neve-formirime stanice siolen programja save čalarena profe-sionalno standardja. Rami informativno programesko si-to minimalno (ano disave minutja ano sakova sati vakte-sko ano dive); emisie kotar aktuelno problemja siton but phari thaj majbut adikarena andapeste intervju ano stu-dio; emisie e aver-averipaske mothovdipa paše kaj ni na-ne, a numa disave neveformirime stanice emituena si-kljovibasko thaj kulturno programi. Vaš sa akava, baro pučibe šaj mi akala stanice ani situacia te pheren činav-dipe save manglape vaš te atarenpe anglune amalipaske, ekonomikane thaj politikane problemencja e publikake savenge vakharena, thaj šaj mi te funkcionišinen sar me-hanizmi vaš te adikharolpe thaj te bajarolpe kultura thaj tradicia. Uzo odova, adikarinindoj kaj marketi elektronsko mediengo but pherdo, sar ini kaj maškarutno poten-ciali akale mediengo, kana sito lafi e reklamenge, but li-mitirimo ano dikhibe e medienca savenge reseski grupa butipasko dizutnipe phuvjako — šaj te adjukarlope thaj but kotar akala medie na ka ačhon palo realizuibe Kanu-

ni vaš radiodifuzije⁹. Na manglape te na šolpe kotar fakti kaj but kotar akala medisko khera frenkvencie thaj dokumentja na ka len soske na pherena činavdipe save o kanuni rodela¹⁰.

Bi dikiba po fakti kaj dominantno žurnalistipe kvalitetea siolen problemi, si nevipe, sar ini radio thaj TV stanice save žurnalistibasko keriba kerena buti ano jekh avazipe e profesionalno standardjenca. Disave stanice save ano akava momenti siolen učaribe teluno kvaliteteško agorisime siton te oven šukar lokalno medisko khera. Akala duj grupe mediengo akana siolen but semni rola ano pere kupatnej, a ka ovenolen ini ano avipe.

Avdive etnikake pučibe sasutno ani ajkhdikolape učarde ano anglune medie ze so sine situacia ano vakti Miloševićesko thagarutnipe. Numa, semno ulavelape forma e raportiribasko. Raštrake medie, sar ini privatno medie save sine sar stubja e Miloševićeska thagarutnipske bufljarena nacionalistikani ideologia thaj bikamipe prekal "avera", akana kotar etnikake pučibe informišine nape paše numa prekal raportja kotar manifestacie thaj napja save lela thagarutni. Analitikano thanipe paše kaj

⁹ Prekal Kanuni vaš radiodifuzia, manglape te forminiorolpe Radiodifuzno konsili ano roki kotar šov masek kotar khuvibe ano zoralipe kanunesko, a odova sito majpale dji po agor januariesko 2003. berš. Numa, kanuni pakilo soske dji ko marti 2003. berš srpsko parlamenti pana na alosargja pere dženen ano akava Konsili. Kotar odova, Konsili manglape te forminiorolpe thaj te lol te gatisirinolpe vaš publikako konkursi.

¹⁰ Sakoja stanica musaj te pherol činavdipe ano dikibe tehnikake šaipaske thaj programi. Numa, prioriteti dendilo činavdipenge ano relacia e programenca. Stanice save na pherena akala činavdipe na ka len frekvencia jase mukljibaske dokumentja, dji stanice save pherena tehnikake činavdipe, hema na ini činavdipe ani relacie e programea, ka len jekhe vaktune mukljibaske dokumentja thaj ka mukolpe olenge roki kotar duj berš vaš te kerenpe jekhe avazi e programsko standardjenca.

nane a paramisja kotar djivdipe thaj problemja aver-aver etnikake grupengo iklona numa ano ekskluzivno situacie (po misal, ani situacia rasi takano keribe jase atako pedo dizutne save siton dženutne etnikake grupengo). Kotar dujto rig, bipangle medie, save sinolen legardutni rola ani mareba opipe nakhlo režimi, akana čivena standardja profesionalno thaj amalikano-djevapibasko raportiribe kotar etnikake pučiba. On ikalena pedo dud problemja savenca arakhenape etnikake kupatne, dena dizutnenge save siton etnikake grupe thaj grupe dizutnengo amalipe ano aver-aver etnikake kupatnenge šaipe te vakharen e bufljarda publikake, akharinindoj e djevaptune orgajnen thagarutnake po lokalno thaj raštrako učipe kana sito lafi kotar legaripe adekvatno politikaki ano relacie e etnikake pučiba, legarena baro gendo kampanje e reso te vazden djanipe publikako kotar etnikake pučibe thaj legarena kampanja vaš promocioa toleranciaki.

Kvantiteti vakheribasko bikamibasko ano medie but tiknilo ani komparacia e Miloševićeske vakhte. Žurnalistja but hari istemalkerena retorika savi šaj te kerol bikamibe daj kotar etnikake grupengo. Numa, jekh gendo mediengo legarena vakheribe političarjengo thaj sastune grupengo save siolen šovinistikano thaj ksenofobično toni. Ini akate siton lafi kotaro medie save istemalkerdile sar portparolja Miloševićeske režimeske. Bipangle medie, save mardepe opipe režimi thaj olengo marebasko-djungalipasko thaj nacionalistikane politika, prekal aka la vakheribe lenape jekha bara doza kritika.

Ano anglune medie savi učarena sa teritoria phuvjaki thaj sikavena majšukar misalja angažuibasko thaj aver-averipasko raportitiribe kotar etnikake pučiba, sar ini opipe vakheribe bikamibasko, sito divesko lil Danas, kurkesko lil Vreme, dukurkesko lil Republika, thaj nevipengi agencia BETA. Uzo odova, sa lokalno elektron-

sko medie save siton džene ANEM-eske, sar ini lokalno stampano medie kedime ano Amalipe lokalno stampake, siolen decizie keribaske save konkretno vakharena kotar raportiribe vaš aver-averipe thaj opipe vakheribasko bikamibasko. Ano majrevnosno adjahar medie perena *Radio 021*, *Radio Boom 93*, *OK Radio*, thaj kurkesko lil *Nezavisna svetlost* thaj *Vranjske novine*.

3. Tipologia. Medisko khera na ulavenape numa po čhibja ano save emituina programi, već ini pi forma ane save odola čhibja istemalkerenape. Stampa, radio thaj TV programja si ano ina aver-aver čhibja: pedo hungariako, slovačko, romsko, albansko, bugarsko, vlaško, germansko, rusinsko, rumunsko thaj ukrainsko. Ano odova ini hrvatsko thaj bošnjačko, thaj butipasko, srpsko čhib, ano media ani Srbia si sa dešuduj čhibja. Avre-averipe sito ini forma ano save akala čhibja istemalkerenape, po ulavdipe kana ano pučibe stampano medii. Ano teksti savo avela sikavenape aver-aver opcije thaj kombinacie, a ulavipe kerdilo pedo stampano thaj pedo elektronsko medii.

3.1. Stampane medie. Nane saastarde gendja kotar sa gedno žurnalistjenge khera ano sa čhibja. Numa, gendja save siton vaš Vojvodina, kote iklola baro butipe stampano medie, sikhavela paše 150 registruime khera save funkcionišinena pedo čhib savo nane srpsko. Klasifikacia akale nevipengo šaj šematsko te sikhavolpe adjahar¹¹

¹¹ Akate nane astarde specijalizuime lila vaš čhavorenge, ternenge, djuvlengge, ekspertjenge thaj sienciake manušenge, thaj aver. On paše sa iklona ano jekh čhib. Akaja klasifikacia majangle sitoj vaš medie save pere mothovdipa po ulavdipe vakharela publikake etnikake kupatnenge sar adjahar.

Soji lilesko	Učaripe	Forme istemalkeribe e čhibjengo
I. diveskolil II. kurkeskolil III. dujkurkengolil IV. masekeskolil	1. nacionalno 2. regionalno 3. lokalno	A. numa ani jekh čhib B. dujčhibjengo (srbikani čhib thaj aver čhibja) a. sakova artiklo ano solduj čhibjasvaki b. numa anglune artikla ano solduj čhibja, a aver artikla siton aver-aver, e čhibjenca c. numa jekh artiklo ani jekh kotar duj čhibja
<p>Leparnipe: Učaripe definišingjola prekal akala kriterijumja: (a) teritoria ano savo sito saikeribe; (b) teritoria distribuciaki thaj biki-nibe lilesko; thaj (c) geografsko pašljoibe reslina publikako. Žurnalja klasifikuime siton sar: 1. nacionalne: ani sasutne thana Srbiake; 2. regionalne: ani sasutne thana Vojvodinake/Sandžakeske/mesmer Srbiake/javinaki Srbia/centralni Srbia; 3. lokalne: thana jekha komunake (sar ini e aver komunenda).</p>		

Kana dikolape soj lilengo, stampane medie ano aver-aver čhibja astarena sa lila save dendile ani tabela. Numa, sa lila save iklona but drom iklona ani Vojvodina, thaj odova ano čhibja majbare grupengo. Odova sito phando e faktea kaj odola čhibja dji 1990. berš sineton administrativno čhibja ani Vojvodina¹² thaj e raštra kerla subvencia editoribaske khera thaj stampa. Si numa jekh divesko lil — Magyar Szo (hungarsko). Hungariake grupa siola ini duj kurkeske lila — *Csaladi Kor* thaj *7 Nap*. Slovakja, Rusinja thaj Rumunja siolen po jekh kurkesko lil: *Hlas L'udy*, *Ruske slovo* thaj *Libertatea*. E ulavipa

¹² Ačimosi Srbiako savo lelilo ano marti 1990. berš, autonomia Vojvodinaki but tiknili thaj sinetoj kotar disave formalno kompetencie. Maškar sa, srpsko čhib anavdilo vaš numa jekh administrativno čhib ani sa teritorija Vojvodinaki (aver čhibja nasa pačavime sar administrativno, hema numa ano komune ano save etnikake grupe siton butipasko dizutnengo).

Csaladi Kor, aver lila ini avdive sufinansirinenpe kotar raštrako budžeti. Sa aver lila, sar ani Vojvodina adjahar ini ano aver kotora Srbiake, iklona duj drom jase jekh drom ano masek. Vaš limitirime finansisko vastušeša, but olenda iklona birndomo.

Ni jekh kotar lila save nane pedo srpsko čhib na nole nacionalno učaribe. Sebepi sito majbut pašlo ano fakti kaj nane čačikano sebepi soske sa etnikake grupe, e ulavdipa romani, koncentrišime ano disave regiojna.

Paše sa stamparske khera ikalena lila numa pedi jekh čhib — čhib odola grupako. Numa, si ini disave ulavibe save sikavena interesantno misalja thaj mangla-pe te len paćiv te oven leparde.

Angluno ulavipe siton lila pi romani čhib — po misal Romano Lil thaj aver publikacie save editiranela Rrominterpress — save siton dujčhibjenge, thaj sakova artiklo sito ini pi romani ini pi srpsko čhib. Angluno sebepi vaš odoleske sito kaj romani čhib pana nane standardizuimi thaj o Roma vakharena aver-aver dijalektjenca; disave Roma našti te drabaren Romane hema šaj te haljoven srpsko, a reso editoresko sito te pašakarel na numa romani drabarutni publika već ini aver save siton interesuima vaš pućibe phande e Romenca.

Disave tikne lokalno nevipe ani Vojvodina sikavena dujto ulavipe. Po misal, dujkurkenge Kikindske novine thaj Novi Bečejac, save editorinenape ini po hungarsko ini po srpsko čhib.

3.2. Elektronsko medije. Sar stampano medie, adjahar gendo elektronsko mediengo save emituinenena programi po aver-aver čhibja sito but ućo — prekal 150. Majbaro gendo (90 procentja) siton radio programja jase radio stanica. Klasifikacia akale mediengo, po fundo kriterijumja save kerdile ko stampano medie, šematsko šaj te dilolpe adjahar:

Soji elektroske mediengo	Učaripe	Soji progemesko prekal forme istemalkeribe e čhibjengo
I. raštrake ¹³ II. privatno III. dizjako resor ¹⁴	1. nacionalno 2. regionalno 3. lokalno	A. kurkesko programi a. ani jekh čhib b. ano pobut čhibja B. diveske programia a. ani jekh čhib b. ano pobut čhibja C. sasutno programi sito ani jekh čhib etnikaka grupako D. sasutno programi ano duj čhibja (pi srbikani thaj ani čhib jekha etnikaka grupako) a. e ulavde vakhte programja ani sakoja čhib b. hamime čhibja ano rami sajekh programeske E. sasutno programi ano pobut čhibja a. vakhte ulavde programja pi sakoja čhib b. hamime čhibja ano rami sajekh programeske
<p>Leparnipe: Nacionalno učaripe dikhljarela majhari 2/3 thana Srbia-ke; regionalno obim dikhljarela thana Vojvodinake/Sandžakeske/mesmer Srbiake/javinaki Srbia/centralno Srbia; lokalni dikhljarela thana jekha komunake (sar ini aver komune).</p>		

¹³ Nevo Kanuni vaš radiodifuzia dikhljarela transformišibe akanutne raštrake elektronske medie (RTS thaj RTV Novi Sad) ano private elektronske medie, akava procesi panda na lelape, a ni agorisargjape. Odoleske ano akava raporti solduj akala medie leparenape sar raštrake.

¹⁴ Importantno gendo elektronske medie ano minoritetenge čhibja formirime bithagarutne organizacie, majbut kana si lafi vaš medie ani romani čhib. Kotar akava nevo Kanuni vaš radiodifuzia savo dikhljarela pozitivno diskriminacia akala mediske khera, šaj te adžukara kaj pobut mediake khera ka oven vaš akaja opcia kana ka den rodipe vaš frekfencia.

Programja po čhibja aver-aver etnikake kupatnege siton ano sa forme elektronsko media. Numa, raštrako medie savo učarela sa teritoria phuvjaki — RTS — pi romani čhib emituinela numa kvašo sati programi ano dive. Akava programi sito kotar duj kotora: nevipe kotar majsemno keribe ani phuv thaj lumja thaj kotar savo adikharelape keriba ano rami romano kupatnako. RTS naj emituinela TV programi savo nane po srpsko čhib.

Situacia nane but aver ini ko regionalno elektronsko medie. Raštraki stanica RTV Novi Sad, uzo emisija po srpsko čhib, sako dive emituinela TV emisie pi hungariako, rumunsko, rusinsko thaj slovačko, sar ini jekh drom ano kurko pi romano, hrvatsko thaj ukrajinsko čhib. Radio sako dive emituinela programi po čhibja akale etnikake grupenge, sar ini TV. Programi produkui-nena thaj lačarena ulavde nevipenge redakcie thaj, e ulaviba emisie nevipe, adikharenape temenca save konkretno phande para etnikaka grupa, uzo savo phanibe aver grupenca but hari.

Si paše 150 lokalno radio thaj TV stanice save emituinena programi ano aver čhibja (na pedo srpsko). Pedo jekh štartuno paše akala stanice siton komunake stanice, a aver siton privatno medie thaj ano po tikno gendo medie savo formirimo bithagarutno sektori (ulavdipe romane stanice, hema ini stanice tikne grupengo ani Vojvodina, save siton sar Slovakja thaj Rusinja). Kvaš kotar akale stanice siton ani Vojvodina.

Majučardo čhib ko vodvodinake medie pedo na-srpsko čhib sito hungariako (paše 50), palo odova romano (paše 10), dji aver čhibja iklona ano programja majbut pondj stanicenge. Angluno programi ko pobut kvašesta akale stanicengo pedo srpsko čhib (butipe kotar akala stanice siton komunake), dji aver etnikake grupenge delape disave satja ano dive jase ano kurko pedi olangi da-

jaki čhib. Kotar aver rig, privatno stanice savo emituine-na programi po čhibja disave etnikake grupengo paše sa istemalkerena numa čhib odola grupako. Numa duj stanice — Radio 021/Multiradio thaj Radio Kovačica — siolen butčhibjengo programi, thaj o angluno pedo pondj čhibja (hungariako, slovačko, rumunsko, rusinsko thaj romsko čhibja) sar ini sprko, a dujto radio po trin čhibja (hungariako, slovačko thaj rumunsko). Radio Kovačica kerela jekha-jekh forma istemalkeribe čhibjako sar ini RTV NS, dji o Multiradio numa jekh stanica ani Serbia savi siola radio-emisie ano save haminenape po but čhibja. Uzo odova, ano jekh čhibjenge emisie ani akaja stanica but drom iklona informacie save nane phande numa odala čibjaka grupa, već ini pana daj jase pobut čhibjake grupenge. Informacie kotar relevantne keribe ano sa akala kupatne emituinenape ano emisie save inarde siton prekal srpsko populacia. Akava po agor jekhutno pašibe arakhlope po šukaripe e publikako, thaj renome akala stanicako savakht bajrola.

Kana sito lafi kotar aver lokalno stanice ano aver kotora Srbiake, palo srpsko majbaro sito romani čhib. Si paše 15 stanice ano save angluno programi po srpsko čhib thaj paše 20 romane stanice. Duj stanice emituine-na programi po bugarsko čhib TV Pirot thaj TV Caribrod (TV Caribrod po disave satja sako dive). Numa romane stanice siolen čačikano dujčhibjengo programi, jekha-jekh thaj po manglipe istemarkerelape ini srpsko ini romano. Sa emisie ano save dostja vakharena numa srpsko emituinenape sa vakht ano srpsko čhib.

Ano aprili 2001. berš OEBS-eski misia lansiringja pilot-projekti ano mesmer Srbiako. Fundono koncepti adikharla transformišibe lokalno komunake medie ano dizja Bujanovci, Preševo thaj Medvedja. Radio Bujanovac lela kotor finansisko vastušea vaš te lelpe albansko per-

sonali ano reso formiribe, uzo ake savi si rekacia po srpsko čhib, thaj redakcia nevipe vaš albansko čhib. Ano septembri 2002. berš lelape sakodivesko emituibe pondjminutjenge nevipe, a adjukarlape kaj ano 2003. berš ka organizuinolpe saastardutno informativno programi pedo albansko. Lelape te emituinolpe ini jekhsatesko kurkesko programi pi romani čhib. Kotar Radio Preševo thaj Radio Medvedja adjukarlape te kerenge nevipe ini pi čhib aver etnikako grupako (pi albansko ani Medvedja a pi srpsko ani Preševa), so adikharla ini kuvibe žurnalistesko kotar “aver kupatne”. Reso akale projektengo te kerolpe resibe programesko vaš sakova kotar kupatne save ka keren žurnalista odola kupatnako ano olengi čhib.

Klidutne phande e elektronsko medienca save nane pi srpsko čhib siton:

1. E ulaviba romane stanice, save emituina duj čhibjengo programi (pedo romsko thaj srpsko), sa aver medie siolen programi numa pi čhib para etnikako grupako.
2. Limitirimo sito gendo programjengo pedo jekh jase but čhibja ano medie ano savo fundono čhib srpsko. Programi gatisirinela jekh jase pobut ulavde redakcie nevipengo a programi akale redakciengo nane maškar peste phande.
3. Numa disave medie emituina programi pedo pobut ze duj čhibjenda, a maškar olende numa Multirado siole pherdo butčhibjengo pašibe ano emituibe programesko.
4. Ini kaj baro gendo elektronsko medie emituina programi pedo jekh jase but aver-aver čhibja, musaj te ovolpe ano dikhibe kaj baro butipe mediengo emituina po ulavdipe komercialno, muzikako thaj khelibasko programi, a but hari ini informativno (ano

majšukar situacia numa harne nevipe ano sakova pferdo sahati).

5. Šaj te adjukarolpe kaj gendo akale stanicengo ano periodi savo avela te tiknarolpe soske but olenda naši pferen činavdipe kana sito ano dikhibe programi savo manglape vaš te lolpe mukljibasko dokumenti.

3.3. Aver medisko projektja. Ini kaj stampano thaj elektronsko medie but dominirinena, semno sito te penolpe kaj aver-aver čhibja siton ano disave aver semne medisko umalipe, sar sito servisi nevipengo agenciengo, biphangle TV produkcie thaj Internet.

Angluni biphangli nevipaski agencia savi fomirimi ani Serbia, BETA, ake duj berš dela nevipasko servisi po hungariako čhib, a si plani te lolpe ini servisi po hungariako čhib ano rami regionalno projektesko ano savo ovela Hungaria thaj phuvja ano regioni ano save siton hungariake kupetne (Rumunia, Kroacia thaj Slovenia).

Numa jekh biphangli TV produkcia kerela programi pedi čhib savi nani srpsko: UrbaNS ano Novi Sad (Vojvodina). Oleni emisija talo anav Multigrad adikharlape kulturake pučibenca, emituinlape e dujčhibjenge titlea (po srpsko thaj po hungarsko), a sa dostja emisiake, ano odova ini džene aver etnikake grupenge, vakharena ano pi dajaki čhib. Programi emituinlape ano dešutne lokalno TV stanice ani Vojvodina. Ano dikhibe kaj si ake disave TV stanice save emituinena programi ano aver-aver čhibja, akala projekti dela semno reslibe baravali-pasko TV programesko maškaretnikake thaj multikulturake pašiba.

Ini ano Interneti informacie po aver-aver čhibja na neton but. Numa *Csaladi Kor*, *Rrominterpress* thaj *RTV Nišava siolen pere sajtja*. Numa, akala sajtja na nolen bari publika. Numa, sajti jekh kotar anglune medie siole

ulavdi paćiv. Sajti RTV B92, ani sa lumja pendjardo beogradsko mediji, dela diveske informacie na numa pedo srpsko, već ini hungarsko thaj albansko čhib. Uzo odova, karekteristika akale sajteski sito ini baro forumi savo organizuimo disave dešutne aver-aver teme thaj ano save vizitorja kotar aver-aver etnikake maškaripe aktivno olena kotar ani virtuelno komunikacia. Akava sajti ano dive dikhela ano proseko 90.000 manuš.

3.4. Ilavdi situacia — mediji pi romani čhib thaj programi pi romani čhib. Roma siton majbari minoritetjengi grupa ani Srbia (Srbia thaj Crna Gora) thaj siton paše 10 šelestar sasutno gendo dizutnengo. Vaš odoleške but semno te dolpe ulavdi paćiv medienge save dena informacie pi romani čhib. Ani akaja čhib ikljona numa štar nevip (jekh čhavorengo, jekh ekspertjengo, thaj duj save adikharenape pućiba kotar o Roma). Sa akala nevip iklona birndomo (kana arakhenape donatorsko vastuše) thaj ano but limitirimo tiraži. Ni ano TV programa situacia nane po šukar — momentalno si numa jekh romani stanica a programi pi romani čhib emituina duj stanice. Vaš kotar akava, šaj te klidutnelpe kaj radio sikavela primarno hanig informacie vaš romana kupatnako. Si dešutne romane radio-stanice. Nane rezultaja anketake save kerena rodipe kotar romani publika. Numa, ano fundo misali radionesko Khrlo e Romengo — Glas Roma thaj RTV Nišava, šaj te phanglope kaj o Roma savenge siton pašutne ini biromane stanice save emituina programi pi romani čhib majbut siton vaš akale anglunenge. Odova siole muklipa ini relacie e butberšenga thaj intenzivno marginalizacia thaj diskriminacia Romengi, savi angja ini dji mangipe vaš kokoroemancipacije. Roma adikharena romane stanice “pere” medie thaj šaj te identifikuinpenpe olenca. Fakti kaj siolen “poro”

medij keren olen barikane thaj delolen pačavibe pa pe-
ste. Pana jekh šukaripe so šaj te šunen programi savo
adikharenlape temenca savenge on interesuinenape, thaj
odova ano sakova kotor divesko.

Sa ano sa, bi-romane medie siolen limitirime kapa-
citetja vaš čaljaribe mangipasko vaš informišibe ani pi
dajaki čhib romana populaciako, ano save nane plaina
akala kapacitetja te lačarenpe ano paše vakhti. Kotar
dujto rig, ake disave romane elektronsko medie dena ča-
ljardipasko programi, kana sito mothovdipe ano pučibe.
Ano dikhibe po fakti kaj formirimo olen dizutnengo sek-
tori, šaj te emituinen programi, numa pedo lokalno uč-
ipe. Sar jekh kotar forma te bajarolpe pobaro astaribe
programesko pi romani čhib, romane stanice save na
kerena programi ano poro kher, sar ini lokalno komu-
nake jase privatno stanice, šaj te reemituinen majsemne
emisie ani produkcia romano elektronsko medie sar sa-
ve siton *RTV Nišava* thaj *Khrlo e Romengo (Glas Ro-
ma)*, sar ini programi *Multiradio-sko* pi romani čhib. Di-
save stanice ake odova kerena a rezultatja siton poziti-
vno¹⁵.

III. Klidutne

Srbia (Srbia thaj Crna Gora) siola lugi tradicia butčhi-
bjengi savi manifestuingola ani medisko praksa sar ini
aver umalja. Numa, manglape te ovolpe ano šero disave
semne šėja.

Numa čačikano multietnikako thaj multikulturalno
amalipe e tradicia tolerantno multilingvalizmi si ani Voj-

¹⁵ Disave romane radio-stanice ano mesmer Srbiako reemituine-
na Radio Nišava. Uzo odova, disave ANEM-eske stanice reemituinen
disave emisie radio Khrlo e Romengo — Glas Roma.

vodina. Ano aver multietnikake umalja ani Srbia, dizutne savengi hanig aver-aver kotar hanig titularno naciako maladinenape e pharipa kana sito ano pučibe istemalke-ribe olengo čhibjako ani publika, a ini ano medie. Medisko infrastruktura vaš mothovdipe ano aver-aver čhibja but sitoj barjardi ani Vojvodina, a ano aver kotora Srbia-ke but hari (po misal: vaš bugarsko), jase sitoj ano formiribe (po misal: vaš romsko, albansko thaj vlaško).

Ini kaj semno po gendo — e pobut kotar 150 lokalno elektronsko medie thaj adjahar gendoa stampime medie ani Vojvodina — medie ano aver-aver čhibja ano proseko but bibarvale, hari tehnikake servisea na nolen but djene save siton pi buti, a standardi učaribasko sito but tikno. Vaš te khelen rola savi šaj te kelen, ačhola olenge te keren bari buti. Po ulavdipe romano medie naronetn adjahar zorale vaš te lačaren but bare mangipe save romane dizutne siolen vaš informišibe thaj edukativno programenge ano piri dajake čhib.

Multietnikake relacie barjarile ano but negativno drom kotar inaršenge berša. But baro bipačavibe, daraibe ini bikamipe save produkuinde agorutne oftovarešenge thaj leibe inavaršenge akana ano medie ikljona numa ano daj ulavdi situacia. Numa, na manglape te kerol pe iluzia kaj akaja problemja sasutne nakhle. Disave političarja thaj grupe radikalno sasutne but siton ani publika e diskriminatorno, šovinistikane thaj ksenofobične vakheriba save disave medie legarena bi astariba kritikake bahamea. Ano akava plani ačilo te kerolpe pana but buti ano savo medie manlape te khelen semne rola prekal profesionalno thaj amalikano angažibasko raportiribe. Numa, disave kotar anglune medisko khera sikavena but lačo misal vaš aver-averipasko raportiribe thaj promovišibe toleranciako, maškar haljovibe thaj pačavibe manuškane hakaja. Legarutni rola ano odova siolen *RTV B92*, divesko lil *Danas*, kurkesko lil *Vreme* thaj nevipaske agencia *BETA*.

Majbaro gendo mediengo ano aver čhibja siton jekha čhibjake jase duječhibjenge. Gendo butčhibjengo mediengo sito but hari, a butipe maškar olende siton elektronsko medie. Numa, akala medie butipe siolen ulavde redaktorjenge šerutnipe vaš aver-aver čhibja thaj ulavdo vakhti vaš emisija ano sakova odole čhibjenda. Odole šaj te anol dji paralelno medisko čačipe pi čhibjako fundo thaj, odolea, po fundo etnikake aver-averipe. Ano odova djanglipes, *Multiradio*, romane radio-stanice thaj produkcija *UrbaNS* siton majlači praksa. Kotar butgendune projektja počhibe etnikake kupatnenge save produkuinena anglune medie majšukar siton nevipaske agencija *BETA* thaj Internet nevipa *B92*.

Neve kanunja ani umal medienge thaj Federaciako kanuni vaš uluvipe hakaja thaj mukljipe nacionalno minoritetjenge, tradicia mediengi po čhibja etnikaki kupatnaki thaj jekh kotar majzorale biphangle medisko sektorja ano mesmerjavinutni Evropa sikavena šukar fundo vaš podur lačaribe. Ini uzo odova, thagarutne, medie thaj bithagarutno sektori musaj te keren pana jekh zoralipe vaš te resolpe pluralistikano thaj biphanglo medisko sektori savo dela sa rndo aver-aver medie ano čhibja etnikake kupatnengo thaj čaljarela manglipes multietnikako amalipes Srbiako.

Bibliografia

- Bašić, Goran**, *Arakhibe nacionalne minoritetja ani FR Jugoslavia prekal standardja Rameska konvenciako vaš arakhibe nacionalne minoritetja Konsili Evropako*, Beograd: Centri vaš antimarabaski akcija, 2002.
- Breznik, Dušan**, *Them Jugoslaviako*, Beograd: Chronos, 1991.
- Kanuni vaš radiodifuzija**, lelino ano Themesko parlamenti Srbija 18. julea 2002. beršeste.

- Brunner, Roland, i Skopljanac, Nena**, Strategiako dokumenti vaš zoralipe EU minoritetenge medie ano vakhti 2001—2005 (Strategy Paper for EU Support to Minority Media for the Period 2001—2005) (Medienhilfe, 2001, interno dokumenti).
- Centri vaš antimareski akcia**, *Nacionalno struktura themeski ani Vojvodina* <www.caa.org.yu>
- Darbishire, Helen**, (Darbišajr, Helen), “Minorities and Media Freedom under International Law” (“Minoritetja thaj mediako mukljipe prekal maškarthemutno kanuni”), *Hakaja e Romenge*, 4 (1999) <http://errc.org/rr_nr4_1999/advo1.shtml>
- Galjus, Orhan**, “Stateless: Roma and the Media Today” (“Bi phuvjako: Roma thaj medie avdive”), *Roma Rights*, 4 (1999) <http://errc.org/rr_nr4_1999/advo2.shtml>
- Centri vaš humanitarno hakaj**, *Albancja ani Srbia — Preševo, Bujanovac thaj Medveda*, 2002. <<http://www.hlc.org.yu>>
- Kanuni vaš arakhibe hakaja thaj mukljipe nacionalne minoritetja**, Službeni list SRJ, gendo 11, 27. februar 2002.
- Lenkova, Mariana**, *Kalo-parno ano forme aver-aver (Gndipe vaš Roma ano balkanske medie)* <www.greekhelsinki.gr/english/articles/montpellier-marianna.html>
- Proekti vaš etnikake relacie**, *Medie thaj Roma ani moderni Evropai: fakti thaj došalo gndipe* (Prag, 1996)
- Hramibe themesko, kherutnipe, khera thaj agroekonmiako mangin ano 1991*, tom 3 (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1993).
- Hramibe našutnengo thaj aver bilačharde džene ano marebe ani Federaciaki Republika Jugoslavia; Učo Komesariati Khedutne nacie vaš našutne, Komesariati vaš našutne Republikake Srbia, Komesariati vaš našalde džene Republikake Crna Gora*, Beograd, 1996.
- Valić-Nedeljković, Dubravka**, *Medie ano multukulturalno thaj multilingvalno kraina Vojvodina*, 1999.

Turvinutnipe

I. Struktrualno pučibe thaj buti raštrake orgajnengo

Sasutno:

1. Direktno finansiribe kotar raštrako budjeti — sito mi po niveli phuvjako, krainako (Vojvodina) jase komunako — mukela šajipe kaj raštra kontrolišinela medie thaj vaš odoleske odova manglape te činolpe. Manglape te formirininepe publikake fondja, po misal fondacie save čhivena ini etnikake khupatne thaj medie, žurnalistjenge amalipe, medisko bithagarutno organizacie, privatno humanitarno amalipe thaj aver. Raštrake institucie šaj te ovel olen djene ano orgajna save istemalkerena publikake fondja, hema na manglape te oven butipa odote.
2. Raštake orgajna ano sa nivelja manglape te činen praksa kotar dejipe vastušea numa odole medienge po čhibja etnikake kupatnenge save siton ano raštrako mangnutnipe. Dji na kerelape mehanizmi publikako finansiribe, financisko ažutibe manglape te dol pe po fundo objektivno thaj transparentno kriterijumja, thaj bidiskriminacia privatno medie.
3. Raštrake orgajna na manglape te formirinen neve medie po čhibja etnikake kupatnenge. Rola raštrake nane te formirinol medie, već te lačarol juridikako rami thaj mehanizmja publikako finansiribe vaš iniciativa te formirinenpe medie save ka funkcionišinen biphangle kotar raštrake strukture.

Stampane medie:

4. Demokratikane amalipe na pačavinena stampa ano raštrako mangnutnipe. Kotar odova raštrake edito-ribaske khera jase individualno stampane medie po čhibja etnikake mediengo manglape te transformišinenpe thaj te funkcionišinen biphangle kotar sa raštrake thaj politikake strukture.

5. Validne porezja thaj postake udjulimate sikavena semno pharipe vaš stampano medie, po ulavdipe kana ano pučibe tikne medie po čhibja etnikake kupatnengo. Thagarutni thaj parlamenti manglape te len na dur dendo bahami Minstribasko vaš finansie thaj ekonomia te činel porezi pi stampa. Adjahar, manglape te lol pe ini adekvatno napja ano phanglipe e postake servisea, savo adjahar sito semno mehanizmi vaš indirektno devipe ažutipe biphangle stampako ano but evropake demokratie.

Elektronsko medie:

6. Raštrake elektronsko medie — *Radio-Televizija Srbije (RTS)*, *Radio-Televizija Novi Sad (RTV NS)*, sar ini jekh gengo lokalno komunake medie — na manglape te ovel olen monopoli jase privilegovano pašljoibe kana ano pučibe emituibe programengo po čhibja etnikake kupatnengo. Adjahar manglape te kerenge činadipe vaš jekh pluralno medisko sistemi ano dikhibe programja po čhibja etnikake kupatnenge. Sa medie publikako, privatno thaj dizutnengo sektori manglape te ovel olen jekha-jekh šajipe thaj činadipe vaš buti savi nakha ačhol.
7. Manglape te rodol pe šajipe vaš anibe juridikake djenibe save čhivena pozitivno diskriminacia vaš devipe mukljibaske dokumentja vaš medie dizutnengo sektori. Odova majbut semno siole vaš medie po čhibja entikake kupatnengo save siton bufljarde ani sa phuv. Ulavdi pačiv ano akava djenipe perela e romane kupatnake.
8. Bidikhibe po fakti kaj limitirime ini po uçaribe ini po pučibe savenca astarnape, programja po čhibja etnikake kupatnengo pedo *RTS* thaj *RTV NS* siton but kuč. Pedo olende nakhena bare finansisko vastušea save šaj te denpe privatno projektenge jase projektja kupatnenge. Manglape te rodolpe šajipe te kinelpe programi ani produkcia privatno biphangle TV produkcia.

II. Medie ano čhibja etnikake kupatnenge

9. Ini kaj si baro gendo, medie po čhibja etnikake kupatnenge siton bazorale kana sito pučibe infrastruktura. Personali but drom zorea pherela profesionalno standardja, produkcia programeske sitoj limitirmi ramea thaj poulavdipe bičhalardipasko kvaliteti. Ano sakova forma manglape ažutipe medisko kherenge save korkore produkuinena informativno programi, ano odova ini infrastruktura, edukacia personaleske thaj vastušea vaš barjaripe programesko.
10. Ulavdi pačiv manglape te del pe Romenge, save siton majbari minoritetjengi grupa ani Serbia. Poulavdipe sito semno ažutipe barjaripe elektronsko medie kupatnenge ano umalja po bara koncentracia romane populacia, sar ini projektja vaš primibe programengo thaj lačaripe relacie maškar akala medie, sar ani phuv, adjahar ini aver thanende.
11. Primibe programengo, koprodukcia thaj keribe sistemi mediengo po čhibja etnikake kupatnengo šaj te lačaren kvaliteti. Manglape te inicirajnalpe ini prekal samatrendengo maškaripe. Odolea, medie šaj te keren maškar peste haljovibe thaj tolerancia maškar titularno nacia thaj manuša ano regioni.
12. Butipe medingo ano čhibja etnikake kupatnenge funkcionišinena po lokalno niveli. Numa, disave olenda realno siton medie kupatnengo. Turvinutnipe delape kotar intenzivno maškaripe maškar adjahar medie kotar jekh rig, thaj lokalno/regionalno dizutnenge amalipe kotar dujto rig. Bithagarutne organizacie save khelena ulavdi semni rola — save fomirime djene etnikake kupatnenge, hema ini aver — prekal partnerengo projekatja thaj aktivno leibe ano keribe programjengo.

III. Dujčhibjengo thaj butčhibjengo medie

13. Majbaro gendo mediengo po čhibja etnikake kupatnengo sito jekh čhibjako. Disave siton dujčhibjenge (poulavdipe romano medie). Si but hari butčhibjen-

ge medie, ini ake ani Vojvodina, kote djivdinena prekal 25 etnikake grupe thaj kote vakharlape deš čhibja. Te sine kaj akaleske čhivelape dominantno praksa kaj o programja gatisirenenape ulavde pedo sakoja čhib, ake riziko te ikljolpe paralelno medisko čačiipe po fundo etnikake diference. Ani produkcia programeski ano aver-aver čhibja mangnape hami me etnikake redaktkorjenge šerutnipe jase maškaripe maškar šerutnipa. Ano odova djanipe, majšukar praksa ano avutno barjaripe sikavela *Multiradio*, romane radio-stanice, produkcia *UrbaNS*-esko, sar ini servisi nevipasko agenicako *BETA* thaj Internet nevi pe *B92* po čhibja save nane srpsko.

14. Dujčhibjake thaj butčhibjake medie šaj te anen pozitivno rezultatja numa te sine kaj amalipe lela butčhibjengo sar kotor normalno sako divesko djivdi pe. Ano umalipe kote etnikake kupatne siton butipasko kotor, jase semno kotor dizutnipasko, manglape te dol pe opcionalno thaj bipokibaske kursja čhibjenge etnikake kupatnenge.

I. Anglomothovdipe

Multikulturalno amalipe bajrona kana themja aver-aver etnikake hanigata, čhibjata thaj konfesiata djivdinena kupate ani jekh teritoria. Švajcarska ano odova dikhibe arakelape e duj aver-aver forme empiriake: phurane thaj neve. Phurani emiria sitoj kotar fakti kaj pobut kotar pondj šelberšutnipe Švajcarska sine multikulturalno raštra savo ano jekh vakti karakterišinenola disave čhibja thaj kultura. Nevi empiria sito rezultati imigraciako manušengo kotar rjaćutne, mesmer, thaj javinutne Evropa, sar ini kotar Azia, Afrika thaj Latinska Amerika. Akava procesi lelape ano dešueftato šelberšutnipe, lungardilo kotar dešuoftoto thaj dešuinato šelberšutnipe, thaj ulo pano po semno ano bišto šelberšutnipe. Phurano multikulturalno emipria angja dji ko zoralo ulovipe etnikake grupengo, so adikharla ini devipe mediengo. Nevo multikulturalno empiria, vaš odoleske kaj iklisti kotar imigracia avrune bukjernenda thaj našutnenda, karakterišinlape integracia kotar jekh thaj segregacia kotar dujto rig. Vaš odoleske nane loke te kerenpe media vaš imigran-tjenge.

II. Harni istoria švajcarsko multikulturalizmeski

Pi teritoria moderno Švajcarsko savakht ano jekhvakhti istemalkerenape but čhibja¹ Odova e Švajcarska siola te kerol nais pere geografsko pašloibasko. Alpsko planaja bufljarenape kotar sa bufljaripe Švajcarsko thaj ulavela Evropa po mesmer thaj šudri, a leina sar siton Ara, Rajna thaj Rona ano nakhibasko vakhti but drom ulavde zone zoralipaske. Originalno čhibja ani Švajcarska sine-ton čhibja Keltengo (ano šudri thaj rjačutni), Retoromana (ano javinutno) thaj Lepontina (ano mesmer). Ani periodi kotar 121. dji 15. b. ph. e. akaja teritoria khuvgja ano Rimsko imperia. Pobut kotar 400 berš dominirinde latinsko čhib thaj kultura. Ano odova procesi, rjačutne kotora Švajcarskake siton romanizuinde po angle thaj siton radikalno ze aver kotora phuvjake².

Germansko fisja sa pobut khuvena ani švajcarsko teritoria. Anglune ale Burgundeja, paše 450 b. n. e., ano regioni Ženeva. Ini kaj sine politikake dominantno, Burgundeja but sig piri čhib prminde čhibja e Rimljanengi. Palo 500. g. n. e., ani Švajcarska khuvde ini Alemajna. Akate kherdilo kontra procesi. Germansko čhib Alemajnegi ačhilo dominantno a romajnenge Keltja mukle piri čhib. Ano angluno vakhti čhibjaki samatrenda maškar alemajnenge thaj burgundjenge kotora Švajcarskake sine lugipa leinako Ara, hema palo odova geli po but ko rjačutno. Mesmer kotor Švajcarskako (šudri rig Italiaki)

¹ Valter Has, "Sprachgeschilchliche Grundlagen", ani pustik *Die vierspachige Schweiz*, redaktori Robert Šlepfert, (Cirih: Ex Libris, 1984), 21—70.

² Andres Furger, "Der unterschiedliche Romanisierungsgrad zwischen Ost und West in roemischer Zeit", *Forum Helveticum, Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhone — liens et ruptures* (Lencburg, 2002), 34—40.

majangle sineto e germansko fisea Langobarda, savo palo jekh vakhti našalgja piri čhib thaj lela nevo latinsko čhib (italiansko). Ano Retija adikhardilo retoromansko čhib savo perela latinsko čhibjenge. Odova ulo kaj štar čhibja ani Švajcarska ulavenape ake anglo pobut kotar 1.500 berša: alemajnengo pi šudri thaj javinutni, burgundsko-romansko po rjaćutno, retoromansko po smerjavinutno, thaj italiansko po mesmer.

Phurani švajcarsko konfederacia, savi lela te forminrolpe ano dešutrito šelberšutnipe, sikavela angluno jekhippe ano savo vakhardilo numa germansko. Ano sa dizja thaj phuvja politikaki liderja vakharde germansko (Friburg ano odova sineto ulavdo). Numa, neve phande kantojna thaj vazalno teritorie but sig dende aver čhibja konfederaciake thagarutne kantojnenge. Berš 1388. angluno francusko vakheribasko regioni pašilo akava konfederaciake (ani Jura). Palo odova ulo pašibe angluno italiansko vakheribasko regioni 1439. berš (ano Tićin). Berš 1496. konfederaciake pašilo ini angluno them savo vakhargja retoromansko čhib (ano rami Trin haljovibe Retija). Atoska, švajcarsko konfederacia 500 berš sinola štar čhibja. hema, dji 1798. berš nijekh kotar bi-germansko vakheribasko reoni nane leloj statusi thagarutno kantone. On ini pana ačhile talothagarutne jase pašutne kantojna (e potikne hakajenca), sar sine ini but germaniake vakheribaske reojna. Ani Republika Helvecija (1798—1803), konfederantja francusko, italiansko thaj retoromansko vakheribaske reojna lele jekha-jekh hakaja. Numa, ano dešuinato šelberšutnipe konfederaciako modeli čhibjengo hakaja minoritetjengo čačikano paćavisalo thaj čivdilo po lil.

Kotar odova so po angle phendilo, ani moderno Švajcarska si štar čhibjenge grupe e ofto aver-aver soj hramime čhibja³.

- 64 procentja populaciake ani centralno Švajcarska thaj ano šudro thaj javinutne kotora phuvjake save siolen samatrenda e Germania thaj Austria vakharena germansko. Po germansko vakheribasko reoni Švajcarskako ano sakodivesko djivdipe, ano radio, hema ini ani televizija, vakharlapaše 25 aver-aver dijalektja. Numa, but hari ini hraminelape pedo odova dijalekti. Raštrake institucie, stampa, sar ini lilavno establišmenti, istemalkerena lilavno germanikao sar hramutno čhib.
- 19 procentja populacia ano rjačutni rig phuvjako, save siola samatrenda e Francuska thaj anavlake “Suisse Romande”, vakharela francusko. Akate o dijalektja sa marginalizuime, pedo olende na hraminelape ni na vakharlape ano radio thaj televizija. Čhib mediengo sito francusko.
- 8 procentja populaciako ano mesmer kotor phuvjako savo siole samatrenda e Italia, po ulavdipe ano Tićini (kanton Tesin), hema kotorea ini ani har Grison (kantoni Graubinden), vakharlape italiansko. Akate si ini disave vakharibaske dijalektja save daj drom istemalkerenape ini ano medie.
- 0,6 procentja populaciako ano planajako kotor Grisoni ano mesmerjavinutno Švajcarskako vakharela retoromansko čhib. Si pondj aver-aver dijalektja (puteri valaderi, sursilvanja, sutsivlajni thaj surmirajna) save istemalkerena ini ano hra-

³ Rodžer Blam, “*Sprachenvielfalt und Foederalismus*”, *Zoom Kommunikation & Medien*, gn. 12/13 “Der Fernsehboom” (maji 1999), 50—55.

mibaski forma, thaj ini o pustikja hramime pedo olende⁴.

III. Juridikako rami vaš medienge

1. Astaribe čhibjake aver-averipe neve Federaciake ačimosea. Maškar džanutne ačimosko kanunesko save siton vaš čhibjake aver-averipe, relevantno siton štar džene nevo Federaciako ačimosko:

Dženo 4 — Phuvjake čhibja (“Landessprachen”)

Phuvjake čhibja sito germansko, francusko, italijansko thaj retoromansko.

Dženo 18 — Čhibjake tromalipe

Garantuinlape čhibjako tromalipe

Dženo 70 — Čhibja

1. Administrativno čhibja federaciake raštrake sito germansko, francusko thaj italijansko. Ani komunikacia e dizutnenca save vakherena retoromanski, thaj retoromansko sito administrativno čhib ani federaciaki raštra.
2. Kantojna korkore čivena save administrativno čhibja ka istemalkeren. Ano reso maškaribasko jekhavazipe aver-aver čhibjake kupatne, kantojna pačavinena ordinalno čhibjaki struktura reoneski, sar ini dajaki čhib minoritetjengi.
3. Federaciake raštra thaj kantojna bajakarena komunikacia thaj prmibe maškar čhibjenge kupatne.
4. Federaciake raštra ažutinela butčhibjenge kantojna ano keribe olenge specifično bukja.

⁴ Martin Arnold, “Rumantschs vulains restar! Die romanische Kultur”, Basler Magayin, 40 (5. oktobri 2002).

5. Federaciaki raštra ažutinel Grison thaj Tićino ano adikharibe thaj barjaripe retoromansko thaj italian-sko čhib.

Ano berš 1999. them thaj kantojna lele revizia Federaciako ačhimos Švajcarskako. Centralno pučibe sine pučibe te diklarolpe čhibjako aver-averipe, thaj ani komparacia e purane Federaciake ačhimosja, nevi verzia adikharela durutne thaj ulavde decizije švajcarsko kanunesko vaš čhibjake. Jekhipe sa phuvjenge čhibjengo (“Landessprachen”) (Djeno 4) leparela ini kotor “sasutne decizije” sar nevipe; ano purano Federaciako ačhimos akava jekhipe leparlape ano kotor “ulavde decizie” (Djeno 116). Ini korkoro termini

“Landessprache” sar adjahar sikavela nevipe. Poangle vakharlape sine kotar “Nationalsprachen”.⁵

Numa, ačhola bišužo šaj mi ini neve kompetencie federaciake raštrake ikljona kotar akava nevo djeno.⁶ Čhibjengo tromalipe sar fundono hakaj sitoj pana jekh nevipe. Federaciako krisi, sar bihramimo ačhimosko kanuni kotar 1965. berš⁷, već lele akava fundono hakaj, pedo savo saren siolen hakaj te vakharen pi čhib save alosarena. Numa, ano nevo Federaciako ačhimos si duj djene save siton vaš čhibjake hakaja. Prekal Djeno 8 (juridikako jekhipe), khonik našti te ovol objekti diskriminaciako “po fundo hanig, rasa, pol, puripe, čhib, amalipasko statusi, forma djivdipaski, konfesija, ideološko ja-

⁵ Ano anglikani čhib na šti te kerolpe ulavipe maškar “Landessprache” thaj “Nationalsprache”; solduj terminja musaj te nakhavenpe sar “nacionalno čhib”. Ano srpsko lingvistikaki terminologia si ini termini phuvjako čhib — lepr. nakh.

⁶ Lucius Mader, “Der verfassungsrechtliche Rahmen des Sprachrechts des Bundes”, *Babylonia*, 4 (2001), 15–22.

⁷ Lucius Mader, “Der verfassungsrechtliche Rahmen des Sprachrechts des Bundes”, *Babylonia*, 4 (2001), 16.

se politikako djanipe, jase po fundo fizičko, mentalno thaj psihičko bikvalifikuibe”. Prekal Djeno 31, punkti 2 (anibe ano phanglipe), sako ko anlape ano phanglipe siole hakaj “te ovol sig informišimo, pi čhib savo haljovela, kotar sebebja so andilo ano phanglipe, sar ini vaš pere hakaja”.

2. Kanunja vaš čhibjake. Ano reso realizuibe djenipe neve Federaciake ačhimosko ani relacia e čhibjake aver-averipe phuvjako, formirisali bukajki grupa savi khergja po gatisaripe nevo kanuni vaš čhibjake. Ano nilaj 2001. berš projekti akala kanunesko dendilo kantojnenge, partienge thaj interesuime grupacienge, vaš te resolpe te komentarišinen. Akava procesi pana nane agorisalo.

Kanuni adikharla napja vaš barjaripe lingvistikane kvalifikacie pedo nacionalno čhibja thaj maškaripe sikavnengo thaj studentjengo ano sa nivelja sikljovibaske ano reso formiribe centrja kompetenciake (Kompetenzzentrum”) ano umal čhibjake aver-averipe, sar ini vaš barjaripe vastuše haljovibaske vaš trito persone. Neve kanunea kotar čhib dikhlarlape ažutipe savo dendili vaš retoromansko thaj italiansko čhib ano Grisoni thaj Tićini, sar ini ažutipe savi federaciaki raštra dela butčhibjenge kantojnenge. Planirimo sito ini devipe dumo editoribaske sektoreske ano retoromansko thaj italiansko vakheribaske reojna Švajcarskake, sar ini retijska stampa prekal retijsko nevipaski agencia.⁸

Numa, semno sito te leparolpe kaj butipe djene planirimo kanuneske vaš čhib jase eksplicitno leparena štar phuvjake čhibja (“Landessprachen”), jase adjahar formulšime sasutne kaj nane šužo šaj mi lelilo ano rami ini multikulturalno čhibjako aver-averipe savo nakhela rami

⁸ <www.kultur-schweiy-admin.ch/kultges/h_sprapoli>

štar phuvjake čhibjengo. Numa ulavdo sito Djeno 17, punkti b thaj c kanuni vaš čhibjake, kote eksPLICITNO leparelape manuša save na djanena ni jekh kotar nacionalno čhibja:

Djeno 17 — Phuvjake čhibja (“Landessprachen”) thaj mobilipe

Federaciaki raštra šaj te dol financijsko devipe dumo vaš:

- a. barjaripe djanipasko dajako nacionalno čhib ko persone save djivdinena avri čhibjake reojna.
- b. Barjaripe djanipasko phuvjengo čhibjengo ko persone save na vakharena ni jekh phuvjaki čhib (“Landessprachen”);
- c. Kursja dajange čhibjengo thaj kultura vaš persone save dajako čhib nane nijekh kotar phuvjake čhibja (“Landessprachen”).

Sar šajipe istemalkeribe akale djenipengo, numa, leparelape financijsko devipe dumo federaciako raštrako vaš kantone, po ulavdipe ano phanglipe e sikljovibaske sektora. Ano aver djenende nane šuže phendilo lelilo mi ano rami ini daj kotar čhibja save na perena ano nacionalno čhibja. Djeno 21 šajte ovol sar misal:

Djeno 21 — Institucie sar barjaripe butčhibjengo

1. Federaciaki raštra thaj kantojna kupatne vastalutne-na scienciake institucia savi bajakarela butčhibja.
2. Buti akale instuticake siton:
 - a. Te prmomovišinen kerdimo rodipe ani umal butčhibjengo;
 - b. Te bajakarol thaj ažutinol neve forme butčhibjengo thaj evaluacia neve sikljovibasko;
 - c. Te legarol centri vaš informišibe thaj dokumentacija;

- d. Te ažutinol ani koordinacia rodipaski butčhibjengi ani Švajcarska.
3. Federaciaki Raštra ka formirinol turvinutno organi savo akala instituciake ka dol turvinutnibasko servisi.

Federaciako kanuni vaš subvencie te adikharolpe thaj barjarolpe retoromansko thaj italijansko čhib sito pana kotar 1983. berš.⁹ Kotar 1996 ber. Andili nevi verzia akale kanuneski.¹⁰ Prekal akava kanuni, federaciaki raštra dela subvencie vaš Grison thaj Tićino proporicionalno olengo devipasko. Federaciake raštra na lela pobut kotar 75 procentja ano sa udjilimate, a kantojna musaj te len kotor e majhari 25 procentja. Djeno 2, puntki 2, phenela: "Federaciaki raštra šajte lol kotor ano finansiribe adikharibe thaj barjaripe retoromansko čhib sar ini retijsko stampa." Akava pana pošuže

Formulišimo ano "decizie kotar subvencie vaš adikharibe thaj barjaripe retoromansko thaj italijansko čhib thaj kultura".¹¹ Uzo odova, federaciaki raštra financisko ažutinela nevide thaj magazinja save rndomo ikljona po retroromansko čhib, sar ini retijko nevipaski agencia (Djene 4). Grison ano beršeski baza finansisko ažutinela "Ligia Romontscha/Lia Rumantscha", sar ini "Vereini-gung (association) Pro Grigioni Italiano", jase organizacie save dena dumo retoromanski čhibjake thaj kultura ano kantojna. Ano 1983. berš paluno drom bajrili suma, thaj odova vaš Retijance kotar 400.000 švajcarsko frankja, a vaš Švajcarcja save vakharena italijansko čhib pedo 350.000 švajcarsko franakja.¹² Vaš retijsko nevipaske

⁹ 24. juni 1983. berš AS 1983 1444, prмимо 1991. berš AS 1991 2108.

¹⁰ 6. oktobri 1995, SR 441. 1, AS 1996 2280.

¹¹ 26. septembri 1996. berš, SR 441. 31, AS 1996 2283.

¹² Pratsav kantonarno parlamenti kotar 27. septembri 1983. berš, *Buendner Rechtsbuch* (statutarno pustik Grisona) gn. 494. 600.

agencia (*Agentura da Novitads Rumantscha ANR*) 1996. berš dendilo pana beršeski suma kotar maksimalno 350.000 švajcarsko franakja.¹³ Vaš 2003. berš Grison (kantoni Graubinden) ka garantuinol suma kotar 2,6 milionja švajcarsko franakja; federaciake raštra manglape te dol 4,75 milionja švajcarsko franakja. Vaš odoleske adjukarlape kaj retoromansko thaj italijansko čhibjake grupe ka len sa ažutipe kotar 7,4 miliona švajcarsko franako. Kotar 1981. berš ano Tićini po zoralipe “Regolamento aull’aiuto finanziario federale per la difesa della cultura e della lingua” savo ikalgja Raštrako konsili.¹⁴

3. Hakaja strancjengo. Juridikake činadipe vaš strancjenge save djivdinena ani Švajcarska kerdile e Federaciake ačhimoa, Djeno 121 (“Juridikake decizie ani relacia e khuviba ani phuv thaj ikljoviba kotar phuv, bešipa thaj ačhaviba bešipasko strancejnge, sar ini devipe politikako azili, sar objekti federaciako raštrako”)¹⁵ thaj “federaciake decizie save lačharena bešipe thaj avibe bešipasko strancjengo”.¹⁶ Ano Djeno 25a phenelape kaj federaciaki raštraki garantuinela finansisko devipe dumo vaš socialno integracia strancjengo, talo činadipe kaj o kantojna, lokalno thagarutne thaj trito rig ini korkore lena kotor ano finansiribe. Pedo fundo akale djenesko, Federaciako konsili angja direkcia vaš integracia strancjengo, pedo savi financijsko ažutipe šajte dolpe:

- a. Vaš te adiharolpe relacie strancejngo para čhibja thaj kultura;
- b. Vaš te legarolpe politika informišibaski vaš strancjengi populacia ani Švajcarska thaj kotar olate;

¹³ Pratsav kotar 23. maji 1996. berš, *Buendner Rechtsbuch* no. 494. 600.

¹⁴ 10. novembri 1981. berš, *Raccolta leggi Ticino* 5. 5. 1. 1 (165 c).

¹⁵ 18. aprili 1999. berš, SR 101, AS 1999 2556.

¹⁶ 26. marti 1931. berš, SR 142. 20, BS 1 121.

- c. Vaš te promovišinen interkulturalno dijalogi thaj aktivno leibe avrunne populaciako (...);
- d. Vaš edukacia thaj resibe podur sikljovibe vaš manušenge save kerena ano umal interkulturalno prmibe.”

Vaš devipe financijsko ažutipe kompetentno sitoj Federaciaki komisija vaš strancjenge.

4. Tromalipe mediengo. Fakti kaj Federaciako krisi garantuinelatromalipe mediengo kotar sito juridikake činadipe. Djeno 17 phenela: “Garantuinlape tromalipe stampako, radionesko thaj televiziako, sar ini aver forme publikake telekomunikaciake servisi. Stopirinlape cenzurišibe. Stampake garantuinlape tana dolpe informacie.”¹⁷

IV. Čhibjake regiojna thaj učaribe mediengo

1. Tikno marketi e bare gendoa mediengo. Ani Švajcarska sakova čhibjako regioni si ole pere medie. Švajcarska korporacia vaš radio thaj televizija (*Schweizerische Radio- und Fernsehgesellschaft SRG*) vastalutnela e duj televizijsko kanaljenca thaj maškar trin dji pondj radio-stanice ano sakova vakheribasko regioni Švajcarskako — germansko, francusko thaj italijansko. Vaš retoromansko Švajcarska reslilo paše pferdo radio-programi thaj kotor televizisko programi. Semno sito te leparolpe kaj ano italijansko vakheribasko regioni Švajcarskako pferdo programi reslo vaš numa paše 300.000 manuša.

Uzo odova, sakova regioni si ole nevipaski agencija, regionalno privatno thaj televizijsko kanalja, diveske lila, kurkese thaj nevice save ikljona ani kurko, sar ini aver

¹⁷ 13. septembri 2000. berš, SR 142. 205, AS 2000 2281.

nevie. Numa ulavdipe sito retoromanska Švajcarska, sa-
vi nanola kurkeske nevie.¹⁸ Numa, ovela sa podikhavno
kaj aver čhibjake grupe lena čačikano kotor mediengo,
numa dromea reslibasko financijsko ažutipe kotar ger-
maniako kotor Švajcarskako. Vastušeja kotar provizija
thaj reklame SRG-esko sito po baro ze ani situacia bip-
hangle produkcije italijansko thaj retoromansko vakheri-
baske kotora Švajcarskake. Švajcarsko nevipaski agen-
cia (*Schweizerische Depeschagentur SDA*) dela servi-
si po germansko, hema ini ano francusko thaj italijan-
sko čhib. Konfederacija thaj kantoni Graubinden (Gri-
son) finansirinela retoromansko nevipaske agencija ANR.¹⁹

Tabela 1: Sa medije pedo čhibjenge regiojna

<i>Medije</i>	<i>Germ- kano kotor</i>	<i>Fran- ciako kotor</i>	<i>Ita- liako kotor</i>	<i>Retoro- maniako kotor</i>	<i>Sa- sutno</i>
Žurnalistenge agencie	2	2	1	1	6
TV kanalja SRG	2	2	2	0,1	6,1
Privato TV kanalja	18 (+46)	3 (+26)	1 (+2)	—	22 (+74)
Radio-stanice SRG	5	4	3	1	13
Privato radio-stanice	34	15	2	1	52
Diveske žurnalja	47	12	3	1	63
Ne-diveske žurnalja	79	40	9	4	132
Kurkeske žurnalja	2	—	—	—	2
Žurnalja save ikljona ano kurko	2	2	2	—	6
Žurnalistikane magazinja	1	1	—	—	2

¹⁸ Mirko Mar, Vincenc Vis, Rodžer Blam, thaj Hajnc Bonfadeli, *Journalisten in der Schweiz. Eigenschaften, Einstellungen, Einflüsse* (Constance: UVK, 2001), 277.

¹⁹ Juridikake činadipe šaj te dikhen ano trito kotor.

Medisko marketi save siton semne vaš švajcarsko medij-
sko produkcija šuže siton ulavde e čhibjenge regionencja.
Odova semningola kaj siton relativno tikne. Majbare re-
gionna sito germansko vakheribasko regioni Švajcarska-
ko, savo astarela pondj milijona dizutne, a majhari reto-
romansko Švajcarska, kote umal majbaro koncentraci-
ko sito numa 30.000 dizutne. Akava siole vaš konse-
kvenca kaj majbare nevipe germansko vakheribasko re-
gioni Švajcarskako siolen tiraži kotar 300.000 kotora,
dji majbare nevipe ano retoromansko Švajcarska siole
tiraži kotar numa 6.000 kotora.

Tabela 2: Majbare žurnalja prekal čhibjenge thana

Čhibjenge thana	Majbare dīveske žurnalja	Aver bare žurnalja	Majbaro kurkesko til savo ikljola ano kurko
Garmanikano kotor	<i>Blick</i> (314.179)	<i>Bremgartner Anzeiger</i> (15.439)	<i>SonntagsBlick</i> (334.693)
Franciako kotor	<i>24 heures</i> (89.619)	<i>La Gruyere</i> (15.034)	<i>La Matin-Dimanche</i> (220.451)
Italiako kotor	<i>Corriere del Ticino</i> (39.142)	<i>Il Lavoro</i> (40.007)*	<i>Il Mattino della Domenica</i> (47.302)
Retoromaniako kotor	<i>La Quotidiana</i> (5.822)	<i>Novitats</i> (4.341)	

* Ano Tičin, Il Lavor- kurkeske sindikateske žurnalja — siolen baro tiraž. Aver žurnalja ani italiaki čhib, save ikljona sakova dive, siolen tiraži maškar 1.000 i 6.000 kotora. Hanig: “Katalog der Schweizer Presse” (Katalog švajcariaka stampako), 2001.

2. Učaribe thaj istemalkeribe stampako. Švajcarska perela ano phuvja e majbare učariba stampa. Odova mangle sito rezultati federativno režimesko. Ano dešuina-

to šelberšutnipe, sakoja har thaj sakova umal mangela te oven ola pere nevipe. Ano bare diza editoringona aver-aver nevipe; vaš sakoja rig po jekh. Ake ine avdive Švacarsko karakterišinena baro butipe but tikne nevipe, jase, nevipe but limitirime tiražea. Pobut kotar 100 nevipe siolen tiraži po tikno kotar 15.000 kotora. Akava sito validno vaš sa čhibjenge regiojna. Sakova kotar trin majsemne čhibjake regiojna siola jekh stph. “elitno” nevipe (*Neue Zuercher Zeitung* po germansko vakheribasko regioni, *Le Temps* po francusko, a *Corriere del Ticino* po italijansko vakheribasko regioni Švajcarskako). Hema numa germansko thaj francusko vakheribasko regiojnja Švajcarskake siolen ini pere tabloidja. Uzo odova, germansko vakheribasko regioni Švajcarskako numa jekh kotor akava phuvjako savo sine ani situacia te kherol bare thaj kvalitetno nevipe biphanglo-solako politikako alosaribe (*Tages-Anzeiger*). Adjahar nevipe nane ano Tici, a ano kotor ano savo vakharlape fransusko *Le Temps* sito ano jekhvakhti ini elitno nevipe thaj nevipe biphanglo-solako karakterja. Kotor Švajcarskako ano savo vakharlape germansko si pobut “Kopfblattsysteme” (nevipe save siolen baro gendo regionalno editoribe) thaj bipokibaske nevipe ano dikhibe kotar aver čhibjake regiojna.

Tabela 3: Gendo žurnalengo thaj žurnalistikane jedinicengo

<i>Čhibjenge thana</i>	<i>Diveske žurnalja</i>		<i>Žurnalja save na siton diveske</i>		<i>Sasutno</i>	
	Gendo	Nov. jed.	Gendo	Nov. jed.	Gendo	Nov. jed.
Germanikano kotor	47	25	79	77	126	102
Franciako kotor	12	10	40	40	52	50
Italijako kotor	3	3	9	9	12	12
Retoromaniako kotor	1	1	4	4	5	5
Sasutno	63	39	132	130	195	169
<i>Šema: Rodžer Blam; Hanig: "Katalog der Schweizer Presse" (Katalog švajcartake žurnalenge), 2001.</i>						

Stampa but istmalkerelape ano sa čhibjake regiojnja. Tiraži nevipasko thaj magazinengo pobaro ze ano pašutne phuvja thaj učarena duj tritonge dizutne kotar pobut 15 berša (e ulaviba kotor Švajcarskako ano savo vakharlape francusko, kote but hari pobut kotar kvaš dizutnipe sakodive drabarinela nevipe). Numa, vakhti savo nakhela ano drabaribe nevipengo sito pohari kotar kvašo sati.

Tabela 4: Rami thaj vakhti savo nakhlo ano drabaripe

	<i>Diveske žurnalja</i>		<i>Magazinja</i>		<i>Žurnalja (sasutno)</i>	
	Divesko rami	Vakhti pedo dive	Divesko rami	Vakhtti pedo dive	Divesko rami	Vakhti pedo dive
Germanikano kotor	62,7%	24 min.	7,6%	3 min.	70,3%	27 min.
Franciako kotor	57,4%	21 min.	5,7%	2 min.	63,1%	23 min.
Italijanski deo	70,2%	24 min.	4,8%	2 min.	75,0%	27 min.

Beršesko raporti "SRG-Forschungsdienst" (Analitička služba) vaš 2000. berš, Bern, 2001.

3. Istemalkeribe radionesko. Radio istemalkelerape ano paši forma ano sa regiojnja ano save vakharlape aver-aver čhibja, jase kotar o dive (centiribe sito po javinutne satja thaj ano kvašo dive thaj ano plani). Odova sito ini vaš rameske. Numa, švajcarsko Germajnja ano proseko šunena radio trin satja ano dive a švajcarsko Francuzja thaj Italijanja hari pobut kotar duj satja.

Tabela 5: Rami thaj vakhti nakhlo ano ašinibe radiosko

	<i>Divesko rami</i>	<i>Vakhti ano dive</i>
Germanikano kotor	74,7%	193 min.
Franciako kotor	70,0%	142 min.
Italiako kotor	71,2%	148 min.

Beršesko raporti "SRG-Forschungsdienst" vaš 2000. berš, Bern, 2001.

4. Istemalkeribe televiziako. Kana vakhara kotar dikhibe televiziako. Švajcarsko Germajna majhari dikhena: olenge TV aparatja tharde siton numa hari pobut kotar duj satja ano dive Švajcarsko Italijajna, numa, dikhena

ano proseko TV paše trin satja ano dive. Ano odova dikhibe olenge adetja šaj te kerence komparacia e adetjenca e Italijanenge.

Tabela 6: Rami thaj vakhti nakhlo ano dikhibe e televiziako

	<i>Divesko rami</i>	<i>Vakhti ano dive</i>
Germanikano kotor	73,4%	137 min.
Franciako kotor	73,2%	159 min.
Italiako kotor	80,5%	171 min.
<i>Beršesko raporti "SRG-Forschungsdienst" vaš 2000. berš, Bern, 2001.</i>		

Gendja kotar adetja dikhibaske televiziake ani Švajcarska, te sine kaj dikhelape populacia po phuri kotar trin berš, sikavela kaj švajcarsko programja istemalkerena minoritetja ano sa čhibjenge regiojnja (35—40 procentja). Ano kotor Švajcarskako kote vakharlape germanško, akaja minoriteti astarela majbaro procenti. Ano dujto rig, švajcarsko Germajnja istemalkerena kanalja publikake serviseske numa ano potikno gendo (51 procenti, ano dikhibe pedo 58 procentja ano kotora kote vakharlape francusko jase italijansko). Odova šaj te mothavolpe faktea kaj siton pašutne but privatno kanalja kotar Germania. Dujto, germansko kotor Švajcarskako siole pobut privatno programja se kotor kote vakharlape francusko, po misal. Adjahar, but interesantno kaj švajcarsko Italijajnja dikhena programja stanicako RAI paše duj drom jprobut ze so švajcarsko Germajnja dikhena programja stanicengo save siton ARD, ZDF thaj ORF, kupate.

**Tabela 7: Vakhti nakhlo ano dikhipe nacionalne thaj avru-
ne TV kanalja**

Programi	Germanikano kotor	Franciako kotor	Italiako kotor
SRG	46 min. (33,6%)	55 min. (34,6%)	58 min. (33,9%)
Švajcariako privato kanali	8 min. (5,8%)	1 min. (0,6%)	2 min. (1,2%)
Švajcariako kanali (sasutno)	54 min. (39,4%)	56 min. (35,2%)	60 min. (35,1%)
Avrune kanalja publikake servisege	24 min. (17,5%)	37 min. (23,3%)	41 min. (24,0%)
Avrune private kanalja	59 min. (43,1%)	66 min. (41,5%)	69 min. (40,3%)
Avrune kanalja (sasutno)	83 min. (60,5%)	103 min. (64,8%)	110 min. (64,3%)
<i>Fundo = populacia pobari e trin beršenda. Hanig: "SRG-Forschungs- dienst", bešesko raporti vaš 2000. berš</i>			

5. Žurnalipe thaj čhibjenge regiojnja. Uzo odova so si ppherdi medisko učaripe, Švajcarska siola ini baro gendo žurnalistjengo, jase 129 žurnalistja pedo 100.000 dizutne. Adjahar ano akava dikhibe Švajcarska sig pali Finska (154) a po angle e Hungariata (90), hema but po angle e pašutne phuvjenda, Germania (66) thaj Francuska (46). Ano Kedutne Amerikake Raštre akava gendo 47, a ani Bari Britania 26²⁰. Počekat baro gendipe žurnalistjengo adjahar sito ini pedo sa anglune čhibjenge regiojnja Švajcarskako. Numa, si ulavibe kana dikholape kobor si djuvlja žurnalistja. Ano proseko, on siton 32 procentja; ano francusko vakheribasko regioni, numa, siton 36 procentja. Kana vakharlape kotar djuvlja po terne kotar 35 berš, proseko sito 39 procentja, hema ano francu-

²⁰ Mar thaj aver autorja, *Journalisten*, 59.

sko vakheribasko regioni akava procenti sito 48, dji po italijansko vakheribasko regioni sito numa 22. Ano koto-
ra ano save vakharlape francusko jase italijansko čhib,
58 procentja žurnalistja siolen uči skolaki kvalifikacia,
dji procenti žurnalistjengo akava niveli sikljovibasko ano
kotor ano savo vakharlape germansko numa 39. Žurna-
listja švajcarsko Italijajnja siton pophure, a 49 procentja
olenda kerena vaš SRG (34 procentja kerala vaš diveske
nevipe). Kana sito ano pučibe švajcarsko Francuzja, 47
procentja kerela vaš diveske nevipe (a numa 23 procen-
tja vaš SRG). Po germansko vakheribasko regioni, gendo
žurnalistjengo save kerena vaš magazinja, kurkeske lila
jase vaš nevipe save ikljona numa kurkea pobaro sito
ani komparacia te aver čhibjenge regionenca²¹.

V. Problemja “phurane multikulturalizmeske”

1. Nane nacionalno medie, hema si relacie e avrijalut- ne phuvjenca ano save vakharlape jekha-jekh čhib.

Ani Švajcarska nane nacionalno medie save učarena sa
teritoria phuvjaki. Nane semnibasko but čhibjengo me-
die. Ano majšukar situacia, uzo dujčhibjenge lila bitha-
garutne organizacijengo jase scienciake magazinja si ini
dujčhibjenge lokalno radio-stanice thaj lokalno neviope
pi samatrenda duj čhibjenge regiojnja (p. m. ano diz Bi-
ne: germansko thaj francusko, jase ano kantoni Graubin-
den (Grison): germansko thaj retoromansko).²² Medie,
ano odova ini TV programja, ulavenape prekal čhibjengo

²¹ Mar thaj aver autorja, *Journalisten*, 105.

²² Peter Kišon, “*Sprachkontakt und Sprachbewusstsein an der
franzoesisch-deutschen Sprachgrenze in der Schweiz*”, redaktori Fo-
rum Helveticum, *Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch
getrennt? Entre Rhin et Rhone — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002),
142—45.

regiojnja. Uzo odova, sakova čhibjako regioni arakhlape ini e medienca po čhibja pašutne phuvjengo. Trin anglune čhibja Švajcarskake adekvatno siton nacionalno čhibjenge bare evropake phuvjenge save siolen samatrenda e Švajcarska: Germania/Austria, Francuska thaj Italia. Švajcarska na mangela te izoluinolpe thaj ni odova na mangela.

Kotar odova, ani Švajcarska ake beršenca bikinelape po milje avrutne žurnalja thaj magazinja. Šunenape radio-stanice pašutne phuvjenge, a kotar šovaršenge berša po ulavdipe francusko privatno radio-stanice. Vaš odova kaj švajcarsko kablovsko sistemi but baravalo, paše sakova kherutnipe siole ano poro alosaribe dešutne germansko, francusko, italijansko thaj austrisko televizijsko programi. Kotar odova, sakova čhibjako regioni phando e pašutna phuvja ano savo vakharlape jekha-jekh čhib. Odova semninelaj kaj manuša paše numa istemalikerena medie ano piri čhib (tana sine, po ulavdipe, istemalikerena medie po avrune čhibja, odova majangle anglikani čhib, po misal CNN, MTV jase Internet). Numa trin procentja Švajcaracja save vakharena germansko dikhena televizijsko programi kotar aver čhibjake regiojnja Švajcarskake, thaj ini kontra. Ano dujto rig, butipe Švajcarcja intenzivno istemalikerena medie pašutne phuvjenge ano savo vakharlape jekha-jekh čhib. Dujto lafjenca, švajcarsko Germajnja na dikhena televizijsko programja sar save siton Suisse romande na drabarena *Le Temps* jase *Corriere del Ticino*. Dikhena, numa, germansko thaj austisko kanalja sar save siton *ARD*, *ZDF*, *RTL*, *Sat. 1*, *Pro7* jase *ORF*, thaj drabarena *Spiegel*, *Bunte*, *Bravo* jase *Die Zeit*. Švajcarcja save vakharena francusko adikharenape pedo francusko televizijsko programi, nevipe thaj magazinja, a dizutne Tićina inarde siton e Italiaki. Atoska, ani Švajcarska učarenape trin ba-

re medisko regiojnja, a dikhibe Švajcercjengo ano baro gendo inardo ano pašutne phuvja jekha-jekh čhibjako.²³ Ano rami odolea, publika kotar germansko vakheribasno regiono Švajcarskako Ginter Gras, Marsel Rajh-Ranikij, Tomas Gotšalk, Harald Šmit, Boris Beker, Verona Feldbuš, jase Klaudia Šifer pendjarela but poškar ze publikake persone kotar kulturno jase medisko establišmenti, šou-biznisi thaj jet-set amalipe švajcarsko Francuzijengo jase švajcarsko Italijajnengo. Medisko sistemi na anela but vaš barjaripe integracia aver-aver kotora Švajcarskako. Odova sito kontra, si segregativno thaj centrifugalno efekti, a rezultati sito kaj medie pobut truminena ze so kovljarena kontraverze thaj biamalipe maškar čhibjenge grupe.

VI. Medie thaj imigrantja

1. Istemalkeribe televiziake programja. Ano bibahtalipe, but hari djanlape kotar odova kobor imigrantja istemalkerena medie. Ano odoja umal rodipe paše sasutno nane. Kana siton lafi istemalkeribe radio thaj televizia, odova kotar jekh rig phanlape pedo analitikake instrumentja analitičko servisi SRG (“SRG — Forschungsdienst” — supervizia radio thaj televizia). Vaš te dikholpe kobor akala kanalja uzo Švajcercja istemalkerena ini imigrantja, imigrantja manglape te oven čhibja asimilui-me. Kotar dujto rig, šaj te phenolpe kaj imigrantja majbut lena kanalja kotar phuv para hanigako prekal sateliti. Nane neve statistikane gendja kotar lelutne satelitsko programja. Numa, prekal nota Federaciako biroj vaš komunikacie (“Bundesamt fuer Kommunikation BAKOM”),

²³ Rodžer Blam, “Mediensysteme. Script zur Vorlesung” (Bern: Institut fuer Medienwissensschaft, 2001), 41.

paše 6—8 šelestar kherutne šaj te oven olen direktno satelitsko resiveri. Odova semnigola kaj akava tehnikako aparati ani Švajcarska šaj te oven ole maškar 180.000 thaj 240.000 kherutne.²⁴

Nane po dur informacie kotar odova sar akava gendo ulavelape pedo kherutne Švajcarcjenge thaj kherutne imigrantjenge. Adjahar manglape te lolpe ano dikhibe ini fakti kaj, uzo registruime strancja thaj strancaja save rodona azili, akate šaj te ovol ini baro gendo sar phenelape “bilegalno” imigrantja “sans papiers”).

Analitikako servisi SRG (“SRG-Forschungsdienst”) ano 1995. berš rodinga sar medie istemalkerena strancja save djivdinena ani Švajcarska. Fokusi sitneto pedo medisko leibe (radio, televizia, nevipe thaj magazinja) ko pondj majbare avrutne populacie: kotar Italija, Spanija, Turkia, Portugalia thaj nakhle Socijalistikani Federativno Republika Jugoslavia. Prekal akava rodipe, pi frekvencia dikhibaski televizie avruni populacia na ulavlake but kotar švajcarsko populacia.²⁵ Numa, pobut imigrantja siolen satelitsko antene, a ini video-aparatja siton ano kherutnipe strancjengo ze ano švajcarsko kherutnipe.²⁶ Šaj akala sol duj fenomenja te mothavenpe faktea kaj avruno kherutnipe siolen pobaro mangipe vaš importibasko informacie thaj khelibe.

Akava rodipe arakhelape ini pučiba kobor avrutni populacia istemalkerela progrmja vaš strancja savi dela Švajcarsko asocijacia vaš radio thaj televizia (*Schweize-*

²⁴ Nota Federaciako biroj vaš komunikacie, Resori vaš radio thaj televizia, nacionalno thaj internacionalno medie, decembri 2002.

²⁵ Hajnril Anker, Manolia Ermutlu, thaj Matijas Štajnman, *Die Mediennutzung der AuslaenderInnen in der Schweiz* (Bern: SRG Forschungsdienst, 1995), 6 f.

²⁶ Dešuofto procentja avruno kherutne siolen satelitsko antena. Odova sito but pobut ze o Švajcarcja, kote pondj procentja kherutnipe siole akaja antena. Dikh Anker thaj maškarutne, *Mediennutzung*, 13 f.

rische Radio- und Fernsehgesellschaft SRG). Berš 1995. Italianja save djivdinena ani Švajcarska šaj te dikhen *Telesettimane* thaj *Giro d'horizonte*, so siton programja ano *Televisione Svizzera di lingua italiana (TSI)*; adjahar, Špancja šaj te dikhen *Telerevista* thaj *Swissworld*. Dikhibe akale programengo nakhela kotar 21 dji 34 procentja.²⁷ Kana siton kanalja save lelife kotar Germanija thaj Austija, dikhibe nakhela maškar 11 thaj 33 procentja.²⁸

2. Istemalkeribe radio-programesko. Prekal rodipe Anker thaj maškarutne, ulavipe maškar šunibe radioneško kana siton ano pučibe Švajcarca thaj švajcarsko strancja sito 10 šelestar. Kotar 16 šelestar manuša save phende kaj našunena radio, 30 procentja phenena kaj radio-stanice save mangena te šunene našti te astaren.²⁹ Pana jekh sikavibe mothavela akaja jekha-jekh tenedencija, jase kaj si baro mangipe vaš programja pi dajaki čhib strancjengi, a baro gendo strancjengo kerela pere radio-aparatja pedo harne frekvencie (12 procentja). Numma, musaj te lelpe ano dikhibe ini fakti kaj akava rodipe limitirinelape pedo pondj majbare grupe imigrantjenge. Kotar odova, relativno učo procenti ašunavdengo save vakharena italiansko thaj špansko, a savenge djanibe čhibjako thaj učo nivelil integrišibasko resela te šunen ini švajcarsko pogrami.

3. Integracija prekal lokaln radio-stanice. Kotar 1983. ani Švajcarska, uzo radio-programja SRG, si ini rngo privatno radio-stanice. Hari, kotar akala stanice direkt-

²⁷ Akala gendja siton kotar odola dikhavne savo akala programja dikhena “but drom” thaj “hari”.

²⁸ Anker thaj maškarutne, *Mediennutzung*, 16–25.

²⁹ Anker thaj maškarutne, *Mediennutzung*.

no kerela šajipe te kerol produkcia programeski vaš imigrantja. Prekal statistikake gendja “Komisia vaš švajcarsko strancja” (“Eidgenoessische Auslaenderkomission”), ani Švajcarska si 20 lokalno radio-stanice save emituina ulavde “programja vaš strancjenge”. Atoska, numa štar olenda (*Radio LoRa*, *Radio RaBe*, *Radio X* thaj *Kanal K*) emituina programi pedo čhibja sar phenlape “neve imigrantja” (jase Turkja, Kurdja, Srbja, Hrvatja, Albancja, thaj aver), dji butipe stanice limitirina po emituibe ano italiansko, špansko thaj porutgalsko čhib. Uzo odova, akaja stanica dela ini programi pi anglikani čhib. Numa, vaš kotar bufljardo leibe thaj popularibe anglikano čhibjako, musaj te phenolpe kaj akala programja pi anglikani čhib, na šunena numa manuša savenge anglikani dajaki čhib.

Kana vakharlape kotar lokalno radio-miškope, *Radio LoRa* kotar Cirih šajte phena kaj siole pionirsko rola. Uzo švajcarsko germansko thaj germansko, *Radio LoRa* emituina programja thaj ini po špansko, portugalsko/brazilsko, italiansko, francusko, albansko, bošnjačko, srpsko, hrvatsko, grčko, tursko, kurdsko, persijsko, avganistansko, somalijsko, sudansko, arapsko, tamilsko, thaj pi romani čhib. Ano disave situacia si disave programja ano daj kotar akala leparde čhibja. E ulaviba programi pedo francusko čhib, save emituinlape duj drom ano kurko, sa programja emituinenape jekh drom ano kurko.³⁰ *Radio LoRa* emituina programi kotar novembri 1983. berš thaj dikhela peste sar “alternativno radio-stanica” savi na mukhela reklame, dela dumo muzikake programeske, peste čhivela pali komercialno scena, thaj zorale dikhela te kerol integracia multikulturalno programja thaj programja po avrutne čhibja.

³⁰ Vakheribe redakciako.

Uzo germansko thaj švajcarsko germansko, lokalno radio-stanice ano Berni, *Radio RaBe*, emituinaela programi ini po srpsko, hrvatsko, persijsko, italijansko, anglikano, portugalsko, špansko, albansko, *tursko*, *kurdsko*, somalijsko thaj bugarsko čhib. Butipe programengo emituinlape jekh drom ano kurko, a daj ano sakova duj kurke³¹. *Kanal K* (Kanton Argau) sito pana jekh lokalno radio stanica savi dela but čhibjengo thaj multikulturno programi. Maškar avrutne čhibja save istemalkerenape siton ini tursko, albansko, srpsko, hrvatsko, jermensko, asirsko, indonežansko, bošnjčko, kurdsko, thaj arapsko.³²

Thaj palune, hema na ini majhari semno, *Radio X* (kantoni dizako Bazel) emituinaela programi na numa po italijansko, špansko thaj portugalsko čhibja, već ini ano tursko, kurdsko thaj albansko.³³

4. Istemalkeribe stampako. Prekal rodipe *SRG*, paše 92 procentja imigrantja drabarela diveske nevipe (55 procentja but drom, 37 procentja hari), atoska procentjenca diso pohari ze so sitoj situacia e Švajcarcjenca (96 procentja). Eftavardeš pondj procentja manuša save drabarena avrijalutne nevipe majbut alosarena nevipe kotar piri hanigaki phuv, uzo savo majbut avela kotar Turkija jase kotar Kosovo. Rodipe paše siton jekha-jekh kana ano pučibe drabaripe magazinengo, kote o manuša majbut alosarinenape vaš magazinja kotar piri phuv. Sar ani situacia nevipenca, procenti istemalkeribe švajcarsko magazinja bajrola e pobara phuripa drabarutnengo thaj e pobut drom ašunibe radio-programjengo.³⁴

³¹ Prekalo mothovdipe programesko Radio RaBe, decembri 2002. berš.

³² <<http://www.kanalk.ch/html/programm/aktuell>>

³³ Raporti Federaciako komisiako vaš strancja devipe 10.

³⁴ Anker thaj maškarutne, *Mediennutzung*, 26.

VII. Problemja “neve multikulturalizmesko”

Prekal jekh publikacia Federaciaki komisija vaš strancjenge kotar novembri 1999. berš, Švajcarska sitož čačikane phuv ini imigrantjenge, ini kaj thagarutne butdrom holaiba kerena negacia akava fakti.³⁵ Bahami ano disave prmisale najsiriba akale dikhibaske. Švajcarska, vaš ekonomikane sebebja, šovdešutne beršende prmingja piri ekonomikani politika ano dikhibe mukljibe khuvibasko thaj bešipasko avrutne raštrengo, so sinole vaš rezultati po bari imigracia kotar Italia thaj Špania. Ano berš 1960. italijanski imigrantja sine 59,2 procentja sasutno avrutno populaciako ani Švajcarska. Ano berš 1990. akava procenti pelo pedo 30,8 procentja, a 2000. berš imigrantja kotar nakhli Socijalistikani Federativno Republikako Jugoslavia gendoa nakhle imigrantjen italiansko hanigata (19,7 ano dikhibe pedo 23,9 procentja).³⁶

Italiansko thaj špansko imigrantja ano baro gendo asimiluime thaj integrišime, a but Italijajna thaj Španacija save perena sar phenlape “dujto generacia” ake siolen švajcarsko pasaporti. Prosesi olenga integraciako ažutingja ini odova so akala konkretno grupe imigrantjengo vakharena jekh kotar nacionalno čhibja, jase daj čhib kotar jekha-jekh čhibjaki grupa. Dujto fakti savo angjadji akava but sigutno procesi sito olengī konfesija: majbaro gendo italiansko thaj špansko imigrantja siton rimokatolikja, a odolea perena ini ani jekha-jekh khangiri sar paše kvaš Švajcaracija.³⁷

³⁵ Raporti Federaciako komisija vaš strancjengo (Eidgenössische Ausländerkommission EKA), novembri 1999.

³⁶ Federaciako biro vaš statistika. Thanibaski thaj strukturalno dinamika dizutnipasko ani Švajcarska 1990—2000. (“Räumliche und strukturelle Bevoelkerungsdynamik der Schweiz 1990—2000”), februari 2002.

³⁷ Cf. dizutnipe pekal konfesija ani 2000. berš: protestantja — 36,6 procentja, rimokatolikja: 44,1 procenti, ortodoksja: 1,2 procen-

Maškar 1970. thaj 2000. berš struktura imigrantjengi but prmisali ano dikhibe konfesia thaj čhib. Odova kergja te ovol asimilaciono zoralipe sa interesuimenge, a odova neve imigrantjenge, “phurane imigrantjenge”, sar ini Švajcaracjenge. Procesi integraciako, kotar dujto rig, šaj te haljovelpe ano konteksti specifično, pi čhib bazirimo, sikljovibe. Odova instrumenti savo ano but thana barjardilo sar kana kotar 1999. berš khuvgja po zoralipe kanuni vaš strancja e neve djenea vaš integracia.³⁸ Kotar dujto rig, specifično integraciono politika adikharela ini promocio dajaki čhib thaj kultura. Imigrantja šaj te asimilingon numa te sine kaj ano jekh vakhti ini integrišingon. Dujto lafenca, ini kaj phande thaj but drom istemalkeranape analogno, terminja “asimilacia” thaj “integracia” čačikane semininena duj aver-aver procesja thaj odolea ini duj aver-aver normativja. Ini kaj solduj verbja šaj te istemalkeranpe sar inardo (refleksno), hema ini sar nakhavno (tranzitivno), numa dikholape kaj ani situacia “asimilacia” normativno implikacia sitoj pedo imigrantjen, a ani situacia “integracia” normativi sito vaš lokalno thagarutnipe. “Integracia”, ano gndipe kulturako, čhibjako thaj mediengo, siole bufljarde thaj semne implikacie. Nane butipe te dolpe imigrantjenge kursi germanško, francusko jase italiansko čhib vaš te dolpe olenge šajipe te integrišinenpe prekal adekvatno nacionalno čhib. Musaj te kerolpe ini zoralipe te resolpe nevipe kotar olenge phuvja hanigake, pedo olengo dajaki čhib, sar ini ano daj kotar nacionalno čhibja Švajcarskake. Odova semninela kaj stampa, hema adjahar ini radio thaj televizisko programi, musaj te keren šajipe te integrišinen akalen imigrantjen. Medii, po misal, šaj te resen o proce-

tja, muslimajna: 4,5 procentja, aver konfesie: 1,9 procenti, bikonfesia-ko: 11,7 procentja (Federaciako biro vaš statistika, februar 1999).

³⁸ Cf. *Neue Zuercher Zeitung*, 2. novembar 2002. berš, 15.

si asimilaciako ani nevi phuv, sar ini adikharibe kultur-
no identiteti imigrantjengo. Trijade aver-aver dimenzie
problemja e čhibja thaj kultura šaj te sikavolpe ani akaja
forma:

Asimilacia	Nacionalno čhib/ Švajcarska	
Integracia	Dajaki čhib/ phuv hanigaki	Nacionalno čhib/ Švajcarska

Ano niveli integraciako, akava adikharla ini te adikharolpe kulturološko specifkano formulari phuv hanigaki, sar ini integracia ani Švajcarska prekal švajcarsko nacionalno, sar ini dajaki čhib. Kana ano pučibe medijsko politika odova semininela kaj imigrantjenge ani Švajcarska musaj te dolpe pašibe medijenge kotar olenge phuvja hanigake. Ano jekh vahti lokalno medie musaj ano pere programja bukjake te čiven ini multikulturno teme.

VIII. Klidutne

Švajcarska siola lugi istoria empiriaki e aver-aver čhibjake kulturjenca. Kotar 1.500 berša, aver-aver čhibjake grupe koegzistirinde ani teritoria moderno Švajcarska, a kotar 500 berš švajcarsko raštra sine but čhibjengi. Najsiriba kompaktibe čhibjake regiojna, štar orginalno čhibja — germansko, francusko, italijansko thaj retoromansko — bajakarde ini pere medie. Čhibjake grupe djivdinena ano geografsko ulavde regiojna. Vaš odova kaj teritorijalno principi dihlarela savi čhib dominantno, odoja čhib sitoj ano jekh vakhti ini čhib mediengo odole regionesko.³⁹ Akava semningola ini vaš retoromansko vakhe-

³⁹ Stefani Tendon, “La frontiere des langues a Marly : L’influence de CIBA”, ani redakcia Forum Helveticum, *Zwischen Rhein und*

ribasko regioni Švajcarskako: retijsko gava ano Grisoni sito šuže lišajnenca, thaj ini medie po retoromansko čhib siton ano akala regiojna.

Švajcarska po uvalvdipe ule kherutne ano bišto šelberšutnipe. Ini kaj šaj ano bare dizja si bešipaske thana jase mahale ano save vakheribaske čhib majbut turski jase italijansko, neve imigrantja siton bufljarde ani sa territoria phuvjake, adjahar kaj našti te kerolpe tursko, kurdsko, tamilsko, srpsko, hrvatsko, jermensko jase iransko regioni jase kantoni. Akava sitoj ini ano medijsko sistemi: kurdsko programi lokalno radio-stanica LoRa šaj te šunen numa Kurdja ano Cirih. Kurdsko them ani Ženeva, Lucerni, Bazeli, jase dajthane ano andrunipe phuvjako, cidimo sito.

Purane čhibjake grupe arakhena poro identiteti ano rami pere mediengo. Prioritetno teme radio-stanicenge SRG po germansko vakheribasko regioni Švajcarskako aver-aver kotar teme po francusko vakheribasko regioni. Tabloidi Blick pobut sito sar popularno germaniako lil Bild, tabloidi Le Matin po francusko vakheribasko regioni Švajcarskako pobut adikharelape pi francusko tradicia. Ano italiansko vakheribasko regioni Švajcarskako, sar ini ani Italia nane tabloidja. Lokalno radio stanice po germansko vakheribasko region Švajcarskako kerena hačaribe identitesko thaj pašibe istemalkeribe dijalektea. Hema, akava identiteti, bazirimo pi fundo specifikani čhib thaj regioni, ano jekh vakhti siole ini segregativno efekti. Akala čhibjake grupe djivdinena jekh dujtake inarde dumoa thaj ano but so inarde kotar pašutne phuvja jekha-jekh čhibjate. Numa, uzo sa, Švajcarca sa nacia nane butipe integrišime. Kupatni politikaki kultura, ano odova ini strukturalno principja federalno raštrake,

Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhone — liens et ruptures (Lenzburg, 2002), 17.

hakaja minoritetjenge, direktno demokratia, sar ini principja haljovibaske thaj kupatne milicia, resena akaja integracia. Uzo odova, poro resibe dena ini nacionalno institucia sar save siton partie jase amalipe, hema ini festja (“Feste”) thaj sportsko keribe. Adjahar, programi bukjako ani Švajcarska dikhlarena savakht jekha-jekh teme, soske referendumi kerelape štar drom ano berš. Pana disave kupatne teme ikljona ano angluno plani anglune mediengo, save palo odova kerena presia po aver kotor mediengo — prekal korespodentja ani Federaciaki palata oktar jekh rig, thaj prekal odola, save sikavena aver-aver čhibjake regiojna, kotar dujto rig. Ini kaj na djanena but kotar aver čhibjake regiojna, manuša hačarena djevapibe jekh prekal dujto.

Numa, e integracia imigrantjengo nakhela but pophare. On šaj te alosaren maškar pere “medie ano azili” thaj “medie kotar piri phuv”: anglunolepardutne naneton vaš sa grupenge, a dujto leopardutne nanolen saren pašibe. Nane devipe dumo vaš medie vaš imigrantja, hema Federaciaki komisija vaš strancja (“Eidgenössische Ausländerkommission”) mangela te prminol ano maseka save avena. Te sine kaj šaj te bajarolpe olengo komunikativno kvalifikuibe po nacionalno čhibja, jase po germansko, francusko jase italijansko, imigrantja ka ovel olen ikljovibe po medie — ini, e ulaviba italiansko imigrantja, na ini medie save ažutinena te adikharolpe olengo kulturako identiteti.

Bibliografija

Altermatt, Urs, “Belgisierung der Schweiz: Schlagwort oder Wirklichkeit?”, in Forum Helveticum (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 132–36.

- Anker, Heinrich**, and **Ermutlu, Manolya**, and **Steinrnan, Mathias**, *Die Mediennutzung der AusländerInnen in der Schweiz* (Bern: SRG Forschungsdienst, 1995).
- Arnold, Martin**, "Rumantschs vulains restar! Die romanische Kultur", *Basler Magazin*, 40 (5 October 2002), 3—5.
- Blum, Roger**, "Sprachenvielfalt und Föderalismus", *Zoom Kommunikation & Medien*, no. 12/13 "Der Fernsehboom" (May 1999), 50—55.
- Blum, Roger**, "Mediensysteme. Skript zur Vorlesung" (Bern: Institut für Medienwissenschaft, 2001).
- Bollinger, Ernst**, *La presse suisse. Les faits et les opinions* (Lausanne, 1986).
- Bundesamt für Statistik, *Räumliche und strukturelle Bevölkerungsdynamik der Schweiz 1990—2000* (Neuchâtel, 2002).
- Cichon, Peter**, "Sprachkontakt und Sprachbewusstsein an der französisch-deutschen Sprachgrenze in der Schweiz", in *Forum Helveticum* (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 142—45.
- Corboud Fumagalli, Adrienne**, "Une Suisse ou trois régions? Les journaux télévisés", *Medienwissenschaft Schweiz* 1 (1996), 11—17.
- Forum Helveticum** (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002).
- Furger, Andres**, "Der unterschiedliche Romanisierungsgrad zwischen Ost und West in römischer Zeit", in *Forum Helveticum* (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 34—40.
- Haas, Walter**, "Sprachgeschichtliche Grundlagen", urednik Robert Schläpfer (ed.), *Die viersprachige Schweiz* (Zurich: Ex Libris, 1984), 21—70.
- Jarren, Otfried**, and **Sarcinelli, Ulrich**, and **Saxer, Ulrich**, *Politische Kommunikation in der demokratischen Gesellschaft. Ein Handbuch* (Wiessbaden: Westdeutscher Verlag, 1998).
- Mader, Luzius**, "Der verfassungsrechtliche Rahmen des Sprachrechts des Bundes", *Babylonia*, 4 (2001), 15—22.
- Marr, Mirko**, and **Wyss, Vinzenz**, and **Blum, Roger**, and **Bonfadelli, Heinz**, *Journalisten in der Schweiz. Eigenschaften, Einstellungen, Einflüsse* (Constance: UVK, 2001).
- Meier, Werner**, and **Bonfadelli, Heinz**, and **Schanne, Michael**, *Medienlandschaft Schweiz im Umbruch. Vom öffentlichen Kulturgut zur elektronischen Kioskware* (= Nationales Forschungsprogramm 21: Kulturelle Vielfalt und nationale Identität) (Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1993).

- Sanguin, André-Louis**, *La Suisse. Essai de géographie politique* (Gap: Editions Ophrys, 1983).
- Schläpfer, Robert** (ed.), *Die viersprachige Schweiz* (Zurich: Ex Libris, 1984).
- Steiner, Jürg** (ed.), *Das politische System der Schweiz*, with collaboration of Erwin Bucher, Daniel Frei and Leo Schürmann (Munich: Piper, 1971).
- Tendon, Stephane**, “La frontière des langues à Marly: L’influence de CIBA”, in Forum Helveticum (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 170—73.
- Widmer, Jean**, “Langues et cultures des médias”, *Medienwissenschaft Schweiz*, 2 (1994), 2—4.
- Widmer, Jean**, “Randbemerkungen zur sprachlich segmentierten Öffentlichkeit in der Schweiz”, *Medienwissenschaft Schweiz*, 2 (1996) — 1 (1997), 2—6.
- Wuerth, Andreas**, *Die SRG und ihr Integrationsauftrag. Wandel-Gründe-Konsequenzen* (Bern: Haupt, 1999).

Turvinutnipe

- Švajcarsko parlamenti, Thagarutni, Švajcarsko radiodifuzna kompania (SRG) thaj Švajcarsko nevipaske agencia (SDA) manglape te adikharen lače medijsko servisi vaš tradicionalno čhibjake grupe, soske odolea sa akala čhibjake grupe poloke ka dolpe medii ano proporcia e olenge baripa.
- Švajcarsko elektronsko thaj stampime medie manglape pošukar te integrišinen aver-aver čhibjake grupe, jase te den pobut khupate programja jase polačo prnibe artiklengo.
- Radio thaj televizia ano germansko vakheribasko regioni na manglape te ulaven čhibjenge grupe istemalkeribe dijalektja germaniako čhibjako, već te integrišinenolen istemalkeriba lilavno germaniako čhib ano semne politikake thaj kultruno programja.
- Švajcarsko parlamenti, Thagarutni thaj medie manglape te takaren integracia odolengi so khuvena ani phuv barjaripa specifično programja ano nacionalno elektronsko thaj stampano produktja, sar ini promovišibe mediengo ano egzili thaj medie kotar phuv hanigake.
- Žurnalistja ano jekh vakhti manglape te keren buti ano aver čhibjako regioni jase ano nevipe jase radio imigrantjengo.

**Organizacia vaš arahibe thaj korespodenca
Reprezentatori vaš tromale medie
Freimut Duve**

Konferencia

***TROMALIPE THAJ DJEVAPIBE
MEDIENGO ANO POBUTČHIBJENGO AMALIPE***

28—29. mart 2003.

Than: “Kornhausforum”, Bern/Švacaria

Ani korespodenca e Katedra vaš mediake studie
Univerzitetske ano Bern

UNIVERSITÄT BERN

INSTITUTS FÜR MEDIENWISSENSCHAFT

Programi konferenciako

Angluno dive paraštuj, 28. marti 2003.

19.30 **Bahtardo vakaribe**

Prof. Rodžer Blum, ŝefi Katedrako vaŝ mediake studie Univerziteteske ano Bern

Angluno vakaribe

G. Frajmut Duve, Predstavnik OEBS-esko vaŝ tromale medie
G. Milo Dor, lilavno thaj thodino Andreas Grifijus diz Jena

Konkluziake vakaribe

Roman Buš, ŝefi resori OEBS-esko, Federaciako ministribe avrune bukengo ani Ŝvajcaria

20.00 **Bahtardipe**

Dujto dive, savato, 29. marti

Prezidiumi thaj moderatori:

G. Frajmut Duve, Rerezentatori OEBS-esko vaŝ tromale medie

9.00—10.00 **Nakhli Jugoslaviaki Republika Makedonia**

Rajina Tanja Popović, raporti phuvjako

Vakarena:

- Rajina Ljubica Angelkova, angluno redaktori, *TV Tera*
- G. Ibrahim Mehmeti, direktori mediske programengo, *Ano rodipe vaŝ khupatni phuv.*
- Rajina Katerina Spasovska, lokalno koordinatori vaŝ medie, *IREX*
- Rajina Vesna Poposka, ĉeakatuno resori, *Informativna agenciako*

10.00—11.00 **Luksemburg**

G. Romen Kon, raporti phuvjako

Vakarena:

- G. Roland Houč, žurnalisti, *“Luxemburger Wort”*
- G. Mario Hirš, žurnalisti, *“Letzebuenger Land”*
- Gđa Ane Vajler, ataŝe, Ministribe Thagarutnako Luksemburg vaŝ informiŝibe thaj žurnalja

11.00—11.30 **Kafe pauza**

10.00—11.00 **Moldavija**

Dr Natalija Angeli, raporti phuvjako

Vakarena:

- G. Vitali Kiurcu, žurnalisti, *Žurnalistikano centri Comrat*
- G. Viktor Roska, direktori programesko, *Centri vaŝ promocio toleranciako thaj pluralizmi*

- Rajina Tatjana Levandovši, javerutno čekatuno, Resori vaš maškaretnikake relacie Thagarutna Republikaki Moldavia
- 12.30—14.00 Habe**
- 14.00—15.00 Srbia thaj Crna Gora**
Rajina Nena Skopljanac, raporti phuvjako
- Vakarena:**
- G. Iliasa Musliu, koordinatori, *Resori vaš medie OEBS, Misia ani Srbia thaj Crna Gora*
 - G. Boban Nikolić, turvinutno vaš barjaripe, *RTV Nišava*
 - Rajina Marina Rakić, žurnalisti, *Novinska agenciako Beta*
 - Rajina Enike Halas, angluno editori, *Radio 021/Multiradio Novi Sad*
 - Rajina Jelena Marković, turvinutno, *Federaciako ministribe vaš etnikake thaj nacionalne minoritetja*
- 15.00—15.30 Kafe pauza**
- 15.30—16.30 Švajcarska**
Prof. dr Rodžer Blum thaj Andrea Ošner, raporti phuviako
- Vakarena:**
- Dr Bernard Catomas, direktor, *Romansh Radio and Television RTR*
 - Rajina Jelena Mitrović, koordinatori vaš pučipe našutnengo thaj pole, *Radio RaBe*
 - G. Enriko Moresi, žurnalisti thaj predzidento Formiribasko konsili švajcariake konsilesko vaš žurnalja
 - G. Frederik Štuki, direktori, *Radio Canal 3*
- 16.30—17.00 Medie ani Finska ani švediaiki čhib thaj medie ani Danska ani germaniaki čhib**
- Rajina Hana Vuoko, turvinutno, *kancelaria OEBS-eski, reprezentatori vaš tromale medie*
 - Rajina Andrea Kunsemiler, portparoli, *Federation of German North-Schleswigers*
- 17.00—17.30 Raporti vaš aver-averipe — skienčiake lekcie**
- Rajina Marija Janeva, direktori vaš strateško barjaripe, *Media Development Center, Sofija*
 - Gđa Lidija El-Kauri, vastalutno proektesko, *Media Diversity Institute, London*
 - Rajina Žaneta Trajkoska, egzekutivno direktori, *Makedonsko instituti vaš medie, Skoplje*
- 17.30—18.00 Konkluzie e bešipaske**
 Majšukar praksa i rekomandacie
- 20.00 Habe**

Lista djenengo

Angelkova, Ljubica
Angluno editori
TV Tera, Bitolj
ljubica@tera.com.mk

Angeli, dr Natalija
Učo turvinutno
Centari vaš korkoribasko
žurnalistipe
nangheli@tjc.iatp.md

Blum, prof. dr Rodžer
Čeakutuno Institutu vaš studie
butengi komunikacia
Univerziteta ano Berni
roger.blum@imw.unibe.ch

Buš, Roman
Čekatuno resori OEBS
Švajcarsko federaciako
ministribe
važ avrune bukja
roman.busch@eda.admin.ch

Katomas, dr Bernand
Direktori
Romanisch Radio and
Television RTR, Chur
bernand.cathomas@rtr.ch

Kiurču, Vitali
Žuranlisti
Centri vaš žurnalistipe, Komrat
kirukchu@mail.md

Duve, Frajmut
OEBS-esko reprezentatori
važ tromale medie, Beč
joanna.jinks@osce.org

El-Kauri, Lidija
Vastalutno proektesko
Media Diversity Institute,
London
lydia@media/diversity.org

Halas, Enike
Angluno editori
Radio 021/Multiradio, Novi Sad
enike@radio021.co.yu

Hirš, Mario
Žuranlisti
Leceburger Land
mhirsch@land.lu

Houč, Roland
Žuranlisti
Luxemburger Wort
roland.houtsch@wort.lu

Karlsrajter, dr Ana
Vastalutno proektesko,
Kancelaria OEBS-eske
reprezentatori vaš
mukle medie, Beč
ana.karlsreiter@osce.org

Kon, Romen
Direktori media deskesko
Luksemburg
romain.kohn@mediadesk.etat.lu

Kunsemiler, Andrea
Portparoli
Federation of North-Schleswigers
presse@bdn.dk

Levandovši, Tatjana
Javerutno čekatunesko, Resori
važ maškaretnikake relacie
Thagarutnako Republika Moldavia
language@moldtelecom.md

Marković, Jelena
Turvinutno
Federaciako ministribe vaš
etnikake thajnacionalne
manoritetja
minority@eunet.yu

Mehmeti, Ibrahim
Direktori mediake
programengo ano rodipe vaš
khupatni phuv, Skoplje
ibrahim@sfcg.org.mk

Mitrović, Jelena
Koodinatori vaš pučipe
migracie thaj pole
Radio RaBe, Bern
jelena@rabe.ch

Moresi, Enriko
Žuranlisti thaj prezidento
Formiribasko konsili
Švajcariako konsili vaš žurnalja
enrico.moresi@freesurg.ch

Musliu, Iliasa
Kordinatori, Resori vaš
medie OEBS-ska Misia
ani Srbia thaj Crna Gora
imusliu@yahoo.com

Nikolić, Boban
Turvinutno vaš barjaripe
RTV Nišava, Niš
nisava@eunet.yu

Ošner, Andrea
Ažutindo, Instituti vaš studie
butenge komunikacie
Univerzitetesko ano Bern
andrea.ochsner@imw.unibe.ch

Poposka, Vesna
Čekatuno resori
Informaciaki agencia, Skoplje
poposka@sinf.gov.mk

Popović, Tanja
Kordinatori,
Maškarthemutno fondi vaš
medie Vastalutno proektesko,
Medienhilfe
tpo@medienhilfe.ch

Rakić, Marina
Žurnalisti
Žurnalistikani agencia Beta,
Beograd
mar@beta-press.com

Ranft, Noemi
Ažutindo, Instituti vaš studie
butenge komunikacie
Univerziteta ano Bern
noemi.ranft@imw.unibe.ch

Roska, Viktor
Direktori programesko
Centri vašpromocia
tolerancia thaj pluralizmi
tolerant@moldtelecom.md

Salvisberg, Roland
Kordinatori programesko
Mesmerjavinaki Evropa
Švajcariako federaciaki
ministribe vaš avrune bukja
roland.salvisberg@eda.admin.ch

Skopljanac, Nena
Ažutindo, Instituti vaš studie
butenge komunikacie
Univerziteti ano Bern
Direktori programesko,
Medienhilfe
nena.skopljanac@imw.unibe.ch

Spasovska, Katerina
Kordinatori vaš lokalne medie
IREX, Skoplje
macromedia_ks@yahoo.com

Stucki, Frederik
Direktori
Kanal 3, Bil/Bine
fstucki@canal3.ch

Trajkoska, Zaneta
Egzekutivno direktori
Makedoniako instituti
vaš medie, Skoplje
zanat@mim.org.mk

Vuoko, Hana
Turvnutno, Kancelaria
OEBS-eski Repräsentatori vaš
mukle medie, Beč
hanna.vuokko@osce.org

Vajler, Ane
Ataše, Ministribe vaš informacie
thaj stampa Vlade Luksemburga
anne.weiler@stp.etat.lu

Zlatev, Ognjan
Prezidento, Sistemi
mesmerjavinaki Evrope
vaš profesionalizacia
medienge, Sofija
ozlatev@mediacenterbg.org

Autorja

Dr Natalija Angeli (Natalia Angheli) — kerala buti sar žurnalisti thaj lingvista. Agorisargja Fakulteti vaš anglikani čhib thaj lilavnipe Raštrake univerzitetesko Moldavia, magistriringja žurnalistibe ano Univerziteti Misurij, ani Kolumbia, a doktorati vaš lingvista ano Univerziteti ano Bukurešt ani Rumunia. Profesori anglikana čhibjako sine ano fakulteti, sinetoj žurnalisti Associated Press-eski thaj kergja buti ini vaš disave rjačutne medie. Akana kerela buti sar učo turvinutno ano Korkoribasko centri vaš žurnalistika (Moldavia), savo sito legardini bithagarutni organizacia vaš barjaripe mediengo ani odoja phuv.

Prof. Rodžer Blum (Roger Blum) — profesori sito skienckiako komunikacenge thaj šefi katedrako vaš komunikacie Univerziteteske ano Bern, ani Švajcarska. Dengja doktorati istorako thaj publikaki juridika ano Univerziteti ano Bazel thaj sine dženo parlamentesko kantoni Bazel. Sar žurnalisti, kergja buti ano diveske lila *Luzerner Neuste Nachrichten*, a palo odova ini vaš *Tages-Anzeiger* ano Cirihi, kote sine dženo šerutnipasko anglune redaktorengo. Ano vakhti 1991—2001. sine prezidento Švajcariako konsili vaš žurnalistja. Kotar 1999. berš sito prezidento Švajcariake amalipasko vaš skienca komunikaciaki thaj mediengi.

Milo Dor — bijando ani Budimpešta 1923. godine. Olesko dad sine srpsko nacionalnost, doktori. Ternipe legargja ano Beogradi kote 1942. palo kedindipe Beogradesko, phande ole sar dženo miškope arakhibasko ini po agor deportuimo sito ano Beč. Ini palo marebe ačhilo ano Beči thaj ulo aktivno lilavno, publicista thaj žuranlisti. Ikalgja bare gendoske romanja, novele, antologie (*Pucnji u Sarajevu Rajkova priča*), nakhavgja ini srbikani poezia. E ulavdipa Socialistikani Federalni Republika Jugoslavia, Dor ikalgja ini kedinde eseja, “*Zbogom, Jugoslavijo*” (1993) thaj antologija “*Grešiti je ljudski i patriotsk*” i: *srpski aforizmi iz rata* (1994), ani savi mothavlake bilačhipe dizake marebasko thaj bičhalela akharibe vaš tehnipe thaj manušikanipe. Milo Dor lela bare gendoske lilavne thodine. Ano novembri 1998. berš lela thodini dizako Jen Andreas Grifijus.

Frajmut Duve (Freimut Duve) — germanikako političari, aktivista vaš manušikane hakaja, lilavno thaj žurnalisti. Ano de-

cembri 1997. beršeste OEBS-esko Ministribe konsili alosargja ole vaš reprezentatori OEBS vaš mukle medie. Bijando 1936. beršeste ano Virzburg, a sikljilo moderni istoria, sociologia, politikane skience thaj anglikano lilavnipe ano Univerziteti ano Hamburg. Sine redaktori ano ikalibasko kher Rovolt thaj sar social-demokrata sine dženo germanikane parlamentesko (Bundestag) kotar 1980 dži 1998. berš, kote prezentuingja piri diz, Hamburg.

Dr Ana Karlsrajter (Ana Karlsreiter) — sikljili politikane skience, istoria mesmer thaj mesmerjavinaki Evropa thaj slovensko filologija ano Univerziteti Ludvig Maksimilijan ano Minhen, Germanija. Akana sitoj ažutindo rodipasko dženo ani Kancelaria OEBS reprezentatoresko vaš mukle medie

Romen Kon (Romain Kohn) — direktori MEDIA desk ano Luksemburg — informaciono biro Evropaka uniako. Sikljilo vaš žurnalisti thaj nekobor berša kergja buti vaš aver aver luksemburgeske thaj avrune žurnalja. Ikalgja ini studia vaš media-ki politika ano Grand Duchy, akana hraminela kolumne vaš maškarthemutno barjaripe medie vaš publikaki radio-stanica *Radio 100,7*. Ikalela masekesko magazini Forum.

Tanja Popović — magistriringja moderno istoria, evropaki etnologija thaj skience komunikaciengje thajj medie. Kotar 2002. berš kerela buti sar koordinatori projektesko ani Makedonia vaš Medianhilfe, švajcariaki bithagarutni organizacia. Akaja funkcija anela ini koordinacia Maškarthemutne fondesko vaš medie, so biformalno amalipe phanela efta organizacienca save kerena ano barjaripe thaj devipe dumo mediengje.

Nena Skopljanac — siola buti politikane skienca. Magistriringja politikani teoria thaj metodologija amalipenge skience ano Univerziteti ano Beogradi, ani Srbija. Ano vakhti 1996—2003. kergja buti sar ažutindo rodipasko dženo ano Institutu vaš studie but komunikaciengje ano Univerziteti ano Bern, Švajcarska. Kotar 1996. berš kerela buti sar direktori programi vaš Medienhilfe, bithagarutni organizacia kasko bešipe sito ani Švajcarska, kote sitoj phandi vaš dikhlaripe medie. Ikalgja bare gendoske artiklja ano žurnalistja, a koredaktori sitoj pustikako Medije thaj marebe, savo analizirinela situacija mediengi ani Hrvatska thaj Srbija ini ano lejibe e bišenge.